

Маја Д. Вукић

КОМБИНОВАЊЕ ВЕЗНИКА И
НЕВЕЗНИЧКИХ РЕЧИ
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Ова монографија је оригинална верзија дисертације под називом „Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику”, коју је доц. др Маја Вукић одбранила на Филозофском факултету у Источном Сарајеву 2015. године, пред Комисијом у саставу: проф. др Милош Ковачевић, коментор, проф. др Миланка Бабић, ментор, проф. др Срето Танасић, члан Комисије. Дисертацију је након смрти аутора уредила и припремила за штампу њен асистент и пријатељ Ивана Митић.

КОМБИНОВАЊЕ ВЕЗНИКА И НЕВЕЗНИЧКИХ РЕЧИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Маја Д. Вукић

<https://doi.org/10.46630/kvnr.2020>

Ниш, 2020.

САДРЖАЈ

СКРАЋЕНИЦЕ И СИМБОЛИ	9
I ДЕО	
I.1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	13
I.1.1. Предмет рада	13
I.1.2. Циљеви истраживања	14
I.1.3. Методе и поступци	14
I.1.4. Структура рада	14
I.1.5. Опис корпуса	15
I.1.5.1. Листа извора	16
I.2. КОМБИНАТОРНОСТ ВЕЗНИКА И НЕВЕЗНИЧКИХ РЕЧИ	19
I.3. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ О ВЕЗНИЦИМА И ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПОЈМА	23
I.3.1. О НЕЗАВИСНИМ И ВЕЗНИЦИМА УОПШТЕ У СРБИСТИЦИ И/ИЛИ СЕРБОКРОАТИСТИЦИ	23
I.3.1.A. Радови о везницима уопште	23
I.3.1.A.1. Радови о координираним везницима у србистици	25
I.3.1.B. Координирани везници и конструкције у србистичким и/или сербокроатистичким граматикама	28
I.3.2. КООРДИНИРАНИ ВЕЗНИЦИ – ПОЈАМ И ВРСТЕ	37
I.4. СЕМАНТИЧКИ КОНКРЕТИЗАТОР	39
I.4.1. Радови у којима се помиње термин <i>конкретизатор</i>	40
I.4.2. Радови и граматике где се анализирају СК уз везник без употребе термина	41
I.4.3. Радови у којима се помињу / анализирају СК уз употребу термина	43
I.4.4. Семантички конкретизатор – теоријске поставке	44
I.4.4.1. Спојеви везника и СК и њима блиске конструкције	44
I.4.4.2. Основни критеријуми за издвајање спојева везника и семантичких конкретизатора	45
I.4.4.3. Структура конструкције са СК	46
I.4.4.4. Језичке јединице и конструкције у функцији СК	48
I.4.4.5. Основни типови СК	49
I.4.4.5.1. Експлетивни СК	49
I.4.4.5.2. Неексплетивни СК	49
I.4.4.6. Положај СК у односу на везник	50
I.4.4.7. Синтаксичка функција елемента или конструкције у улози СК уз везник	50
II ДЕО	
II. АНАЛИЗА ЗНАЧЕЊА И ФУНКЦИЈЕ КОНКРЕТИЗАТОРА УЗ НЕЗАВИСНЕ ВЕЗНИКЕ	55
II. 1. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ВРЕМЕНСКОГ ОДНОСА	55
II.1.A. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК СИМУЛТАНОСТИ	57
II.1.A.1. Обележавање симултаности у области апсолутне и релативне темпоралне идентификације и квантификације	57
II.1.A.1.1. Спојеви <i>Conj Cop + Concr Temp</i> _{Simul}	57
II.1.A.1.1.1. Спојеви <i>Conj Cop (I/ TE) + Concr Temp</i> _{Simul}	58
II.1.A.1.1.2. Спојеви <i>Conj Cop (PA/TE) + Concr Temp</i> _{Simul}	61
II.1.A.1.1.3. Спојеви <i>Conj Cop (NI/NITI) + Concr Temp</i> _{Simul}	62
II.1.A.1.2. Спојеви <i>Conj Advers + Concr Temp</i> _{Simul}	62

II.1.A.1.2.1. Спојевеи Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp ^{Simul}	62
II.1.A.1.2.1.2. Спојевеи Conj Advers (NEGO/VEĆ) + Concr Temp ^{Simul}	65
II.1.A.2. Спојевеи Conj Coord са СК у којима се симултаност преплиће са још неким семантичким планом	66
II.1.B. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК АНТЕРИОРНОСТИ	67
II.1.B.1. Спојевеи Conj Cop + Concr Temp Ident/Quant ^{Anter}	68
II.1.B.2. Спојевеи Conj Advers + Concr Temp Ident/Quant ^{Anter}	69
II.1.V. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ПОСТЕРИОРНОСТИ	71
II.1.V.1. Спојевеи Conj Cop + Concr Temp Ident/Quant ^{Poster}	72
II.1.V.2. Спојевеи Conj Advers + Concr Temp Ident/Quant ^{Poster}	75
II.1.G. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА Conj Coord + Concr Temp	81
II. 2. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ	82
II.2.1. Спојевеи Conj Coord+ ConcrPO	83
II.2.1.1. Спојевеи Conj Cop+ ConcrPO	83
II.2.1.1.1. Спојевеи Conj Cop (I/TE) + ConcrPO	83
II.2.1.1.2. Спојевеи Conj Cop (PA/TE) + ConcrPO	84
II.2.1.1.3. Спојевеи Conj Cop (NI/NITI) + ConcrPO	85
II.2.1.2. Спојевеи ConjAdvers+ConcrPO	85
II.2.1.2.1. Спојевеи ConjAdvers (A)+ConcrPO	86
II.2.1.2.2. Спојевеи ConjAdvers (NEGO/VEĆ)+ConcrPO	86
II.2.1.2.3. Спојевеи ConjAdvers (ALI/NO)+ConcrPO	87
II.2.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА Conj Coord + Concr PO	88
II.3. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ПРОСТОРНОГ ОДНОСА	88
II.3. 1. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat	92
II.3. 1.1. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Stat}	92
II.3.1.1.1. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Stat} (← AdvDeic ^{Spat})	93
II.3.1.1.1.1. Спојевеи Conj Cop+ConcrSpatStat ^{Proximal1} (← AdvDeicSpat ^{Stat} = OVDE)	93
II.3.1.1.1.2. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpatStat ^{Proximal2} (← AdvDeicSpat ^{Stat} (= TU/TAMO))	94
II.3.1.1.1.3. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Distal} (← AdvDeicSpat ^{Stat} (= ONDE/ ONAMO))	97
II.3.1.1.2. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Stat} (← AdvDeicPhSpat ^{Stat})	97
II.3.1.2. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Din}	99
II.3.1.2.1. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Din} (← AdvDeicSpat ^{Din})	99
II.3.1.2.1.1. Спојевеи Conj Cop+ConcrSpatDin ^{Proximal1} (← AdvPron ^{SpatDin} (= ODAVDE , ODOVUD(A), DOVDE))	99
II.3.1.2.1.2. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Proximal1} (← AdvPron ^{SpatDin} (= OVUDA))	101
II.3.1.2.1.3. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Proximal2} (← AdvPron ^{SpatDin} (= DOTLE/ODATLE/OTUDA/TUDA/ NATAMO))	102
II.3.1.2.1.4. Спојевеи Conj Cop+ConcrSpatDin ^{Distal} (← AdvPron ^{SpatDin} (= DONDE/ ODANDE/ NAONAMO/ ONUDA))	103
II.3.1.2.2. Спојевеи Conj Cop+ ConcrSpat ^{Din} (← AdvDeicPhSpat ^{Din})	104
II.3.2. Спојевеи ConjAdvers + ConcrSpat	106
II.3.3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА Conj Coord + Concr Spat	110
II.4. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА ЗНАЧЕЊА АДВЕРЗАТИВНОСТИ	111
II.4.1. СПОЈИВОСТ КООРДИНАТОРА И СК АДВЕРЗАТИВНОСТИ	112

II.4.1.1. Спојевеи ConjAdvers + ConcrAdvers	112
II.4.1.1.1. Спојевеи ConjAdvers + ConcrAdvers_{Contr}	113
II.4.1.1.2. Спојевеи ConjAdvers + ConcrAdvers_{Dissimil}	114
II.4.1.1.3. Спојевеи ConjAdvers + ConcrAdvers_{Compens}	115
II.4.1.1.4. Спојевеи ConjAdvers + ConcrAdvers_{Excl}	115
II.4.1.2. Спојевеи ConjCop + ConcrAdvers	115
II.4.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА ConjCoord + Concr Advers	116
II.5. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА КОНЦЕСИВНОГ ЗНАЧЕЊА	117
II.5.1. СПОЈИВОСТ ConjCoord + Concr Concess	118
II.5.1.1. Спојевеи Conj Advers + Concr Concess	118
II.5.1.2. Спојевеи Conj Cop + Concr Concess	121
II.5.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА ConjCoord + Concr Concess	123
II.6. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ УЗРОЧНО-ПОСЛЕДИЧНОГ ОДНОСА	124
II.6.1. Спојевеи Conj Cop + Concr_{Causal}	126
II.6.2. Спојевеи Conj Advers + Concr_{Causal}	128
II.6.3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА Conj Coord + Concr_{Causal}	129
II.7. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА НАЧИНСКОГ ЗНАЧЕЊА	129
II.7.1. Спојевеи Conj Coord + Concr_{Modal}	129
II.7.1.1. Спојевеи Conj Cop + Concr_{Modal}	131
II.7.1.2. Спојевеи Conj Advers + Concr_{Modal}	132
II.7.1.3. Спојевеи Conj Coord и СК код којих је начинско комбиновано са још неким значењем	133
II.7.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА Conj Coord + Concr_{Modal}	134
II.8. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ГРАДАЦИОНОГ ЗНАЧЕЊА	134
II.9. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА АДИТИВНОГ ЗНАЧЕЊА	139
II.9.1. Спојевеи ConjCoord+Concr_{Aditiv} (←Part_{Aditiv})	139
II.9.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА ConjCoord+Concr_{Aditiv}	141

III ДЕО

III. 1. СПОЈЕВИ СЕМАНТИЧКИ СПЕЦИФИКОВАНИХ КООРДИНАТОРА И ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТАВА КОЈА СЕ НАЛАЗЕ У ФУНКЦИЈИ СК УЗ СЕМАНТИЧКИ НЕСПЕЦИФИКОВАНЕ ВЕЗНИКЕ	145
III. 1.1. Спојевеи Conj Disjunct + „Concr”	145
III. 1.2. Спојевеи Conj Expl + „Concr”	146
III. 1.3. Спојевеи Conj Grad + „Concr”	147
III. 2. СПОЈЕВИ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА И „СК”	149
III. 3. АСИНДЕТСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЛЕКСИЧКИМ КОНЕКТОРИМА	150

IV ЗАКЉУЧАК	155
Summary	157
ЛИТЕРАТУРА	159

СКРАЋЕНИЦЕ И СИМБОЛИ

Adj	придев
Adv	адверб, одн. прилог
Adverb	у адвербијалној функцији
AdverbDeic	предлошко-падежна конструкција у адвербијалној функцији
AdverbPh_{Deic}	прилошки изрази деиктичког типа (моносинтаксемски и синтагматски)
Advers	адверзативни, одн. супротни
Anter	антериорност
Concess	концесивност, одн. допусност
Concr	семантички конкретизатор (скраћеница у формулама)
Conj	везник
Contr	контрарност
Cop	копулативни, саставни
Coord	координирани, одн. независни; координатор, одн. независни везник
Deic	деиктички, упућивачки
Dinam	динамички
Disjunct	дисјунктивни, одн. раставни
Distal	однос према 3. лицу
Expl	експланативни, одн. објаснидбени
Grad	градациони
Ident	идентификација
Imed	имедијатност
Nom	именица
OD	обавезни детерминатор
Ph	синтагма, фраза
PO	пропратна околност
Part	партикула
Poster	постериорност
Prep	предлог
Pron	заменица
Proximal1	однос према 1. лицу у комуникацији
Proximal2	однос према 2. лицу у комуникацији
Quant	квантификација, квантификатор
Relat	релативан
Simult	симултаност, истовременост
Spat	спацијални, одн. просторни
Stat	статички
Temp	темпорални, временски
СК	семантички конкретизатор (скраћеница у тексту)
←	реализовано...

МАЈА ВУКИЋ

=	исказано лексемом...
+	веза у линеарном низу
/	или (један од понуђених елемената или конструкција)
/.../	факултативна компонента конструкције
1, 2... 7	редни број који означава падежни облик (бројка је у експоненту)

І ДЕО

I.1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

I.1.1. Предмет рада. У раду ћемо анализирати комбинаторне могућности везника, тј. могућности комбиновања везника као врсте речи са другим, невезничким речима. Истицање морфолошког аспекта термина *везник* неопходно је због његове вишезначности у србистици и/или кроатистици, где се иста лексема односи и 1) на врсту непроменљивих речи и 2) на функционалне елементе на синтаксичком нивоу¹. Само из чињенице да се као основни критеријум за разграничавање координације и субординације као синтаксичких планова узима управо тип везника (иако се ту мисли на везнике на функционалном нивоу), може се закључити да постоји велика разлика у понашању међу координираним и субординираним везницима (као (под)врстама речи), као и то да се спојеви који они граде са другим речима морају међусобно битно разликовати. Да бисмо систематичније приказали могућности везника да се нађу у контакту са неком невезничком речи и са њом ступе у неку врсту везе, одлучили смо се да се усресредимо на анализе спојева са координаторима у саставу, а да се само осврнемо на конструкције са субординаторима².

После само летимичног осврта на велики број координираних синдетских конструкција види се да се независни везници могу удруживати са другим врстама речи, а да као резултат тог процеса настају конструкције различитог степена обједињености. Најчвршће (и најмалобројније) засигурно јесу оне конструкције којима се у сербокроатистичкој литератури даје статус сложених координираних везника. Код ових конструкција дошло је до „срастања” компонентата на функционалном и на семантичком плану, и о њима је већ писано у оквиру анализе сложених координираних реченица³. Међутим, независни везници и невезничке речи могу се удруживати у спојеве мањег нивоа обједињености и те ће конструкције бити основни предмет нашег рада. Одлучили смо се за спојеве где ће везник бити на првом месту, а невезничка реч или конструкција на другом зато што су то много чешће и разноврсније конструкције у односу на обрнут распоред конституента⁴, што је пак условљено већ поменутиим својством независних везника да нису елемент ниједне од компонената које повезују.

Својство да се комбинују са другим врстама речи показују посебно семантички недовољно издиференцирани независни везници тако што везник за себе, у постпозицији, везује неку реч или конструкцију, која ће се наћи у функцији његовог семантичког конкретизатора (у даљем тексту: СК).

Наш ће задатак бити:

- да објаснимо суштину појма *семантички конкретизатор*;
- да издвојимо критеријуме за идентификацију спојева независних везника и СК и за разликовање таквих спојева од по саставу истоветних, а по првенствено семантичкој и прагматичној вредности различитих конструкција;
- да анализирамо основне семантичке типове СК и њихове спојеве са семантички недовољно спецификованим везницима;
- да објаснимо вредност конструкција у којима се као конституенти појављују семантички издиференцирани везници (првенствено везник *или*) и исте јединице и конструкције које се јављају у функцији СК уз семантички недовољно спецификоване везнике и
- да објаснимо последице по граматички и семантички статус координиране конструкције уколико се елидира неки од конституената овако посматраних спојева.

¹ О овоме видети више код Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007).

² Ту првенствено мислимо на спојеве какви су: *кад тамо, кад оно* и сл., док су чврсте структуре са субординаторима (сложени везници) већ били предмет детаљних анализа у србистици и/или сербокроатистици.

³ Ту првенствено мислимо на везнике градационих конструкција (уп. Ковачевић 1998: 42–57).

⁴ Анализу спојева какав је нпр. *као и* оставићемо за неку другу прилику.

1.1.2. Циљеви истраживања. Утврђивање и анализа својстава спојева везника и СК био нам је основни циљ рада, као и прецизирање функције СК када се нађе уз независни везник. Намера нам је да покажемо колико и како значење СК утиче на значење везника и клаузе чији је саставни део, тј. на који начин и у коликој мери СК успева да модификује значење независног везника и клаузе коју повезује. То се, између осталог, може утврдити преко степена функционалне и семантичке самосталности везника када се уклони СК из позиције иза њега.

Осим наведеног, циљ овог истраживања јесте и семантичка класификација СК, одн. издвајање семантичких типова и подтипова СК уз независне везнике и утврђивање обавезности/необавезности присуства у постпозицији у односу на сваки од координатора у оквиру свих издвојених типова.

1.1.3. Методе и поступци. Методолошки приступ анализи поменутих спојева условљен је предметом и циљем самог истраживања. Пошто је наш основни предмет рада анализа спојева везника и СК, тј. утврђивање структуре и вредности таквих конструкција, у раду смо вршили структурно-семантичку и функционалну анализу посматраних веза. Цео се рад заснива на у савременом српском језику потврђеним конструкцијама, до којих смо долазили анализом корпуса отвореног типа, тј. примењивали смо корпусну анализу.

Пошто смо најпре морали да идентификујемо спојеве независног везника и СК, одн. да их разликујемо од оцазионих спојева, тј. комбинација насталих (случајним) контактом независног везника и формално истих јединица или конструкција какве се налазе у позицији СК, служили смо се тестом супституције читаве конструкције неким од, у литератури потврђених, координатора или субординатора као релативним синонимима. На тај начин утврђивали смо првенствено семантичку вредност посматраних спојева. Из овога се већ може закључити да смо се користили и тестом трансформације координиране конструкције у конструкцију истог или друкчијег синтаксичког нивоа.

Сама тема пружа мноштво праваца за класификацију и анализу грађе. Као основни критеријум за систематски приказ спојева координатора и СК може се узети тип координатора, затим семантика конкретизатора, промена основног значења везника када је праћен СК и самим тим експлетивност/неексплетивност СК. Као критеријуми нижег реда наметали су се степен семантичке (из)диференцираности везника унутар типова, морфолошка форма СК, изражавање става према учесницима у комуникацији, опозиција статичност : динамичност и сл. Морамо признати да смо лутали и више пута мењали основни концепт рада и да ни садашњи не сматрамо идеалним, али су разлике у особинама међу типовима координатора и међу координаторима у оквиру самих типова, затим велика семантичка разлика међу СК и разлике у односима које везници успостављају са СК утицале на то да у оквиру различитих поглавља применимо различите критеријуме за класификацију и приказ грађе, што је на крају утицало и на разлике у обиму међу поглављима.

1.1.4. Структура рада. Рад је организован у четири дела, одн. целине. У уводном делу биће приказан велики број релевантних ставова о независним везницима у србистици и/или сербокроатистици објављених од Маретића наовамо и самим тим и велики број систематизованих погледа на овај део граматичког система. Желели смо да истакнемо то да постоји велика разноврсност како при дефинисању појма тако и код поделе везника, с тим што смо се, уз обр-разложење, определили за једну од њих као основу за овај рад. Посебно ћемо се, наравно, освртати на ставове граматичара о конструкцијама са независним везницима као компонентама.

У том делу бавили смо се и објашњењем појма семантичког конкретизатора, основног појма којим се користимо у раду. После прегледа литературе, установили смо да је о језичким средствима која се у тој улози јављају већ писано у више наврата у србистици. Међутим, прво прецизније одређење појма *семантички конкретизатор*, његово везивање за независне везнике, функција и значење када стоји уз везник среће се тек у радовима М. Ковачевића, који

га уводи у своје радове под утицајем руске граматичке школе⁵. Ми полазимо од његове дефиниције овог појма уз покушај да је додатно прецизирамо.

Централни део овог рада (II део) представља анализа спојева семантички недовољно спецификованих независних везника и различитих типова СК.

Конкретизатори се према семантици могу поделити у више типова, а најзаступљенији у савременом српском језику, што смо утврдили након анализе корпуса, јесу СК са временским значењем, па смо њима посветили највише пажње. У оквиру сваког поглавља анализирали смо спојеве везника и СК са више аспеката: с обзиром на могућност/немогућност одређеног типа СК да се нађе у споју са сваким од независних везника понаособ; анализирали смо однос између значења везника и СК; обратили смо посебну пажњу на експлетивност, одн. испутивост СК из споја с везником.

Осим анализе спојева семантички недовољно спецификованих везника и СК, у раду је извршена и анализа улоге језичких средстава која се срећу у позицији СК када се нађу у позицији у односу на семантички спецификоване везнике (дисјунктивне, градационе и експланативне). Томе је посвећено потпоглавље III.1.

У оквиру истог дела (потпоглавље III.2.) анализирана је природа спојева субординатора и „СК”, тј. посматрана је улога језичких јединица које би у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификоване везнике имале функцију СК („СК”) онда када се нађу иза зависних везника.

Посебан део (III.3.) посветили смо асиндетским конструкцијама, одн. конструкцијама без везника у којима се у функцији лексичких конектора појављују исте језичке јединице и/или конструкције које се у постпозицији иза семантички недовољно спецификованих везника јављају у улози СК.

Закључке о анализираним појавама објединили смо у IV делу рада, у коме се налазе и погледи на правац будућих истраживања у вези са овом темом.

1.1.5. Опис корпуса. Грађа за овај рад утемељена је на трима основама: 1) на одабраном, ограниченом корпусу, који садржи текстове из свих функционалних стилова савременог српског језика, 2) на *Корпусу савременог српског језика* Математичког факултету Универзитета у Београду (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>; у даљем тексту КМФ) и 3) на грађи са интернета, до које је долажено упитима у оквиру веб-претраживача Google (<http://www.google.rs>). Одлука да се у обзир узме и грађа са интернета као отвореног система има и позитивних и негативних страна. Позитивно је то што се врло брзо и једноставно долази до потврда за конструкције за које нисмо нашли потврде у штампаним изворима или у КМФ, а негативно је то што се увођењем овакве грађе готово ништи могућност за вршењем неке прецизније статистичке анализе добијених резултата.

Што се тиче функционалног стила коме припадају, коришћени примери са интернета најчешће потичу из разговорног и публицистичког стила. Сматрамо да је било нужно увести и интернет као извор за грађу из разговорног функционалног стила из два разлога: због тога што је (нама) доступан корпус транскрипата различитих типова разговора релативно мали и самим тим недовољно поуздан за доношење неких општих закључака о (не)присуству неке конструкције у разговорном функционалном стилу и, не мање битно, грађа са интернета пружа увид у „најсавременије” стање у језику.

Списак извора организован је према функционалним стиловима којима припадају коришћени текстови.

⁵ Видети: Шведова 1980, а касније се овај појам јавља и у вези са другим врстама речи. Уп. Всеваљадова и др. 2005: 24.

У заградама су дате скраћенице које се налазе у тексту. Код извора у електронском облику нисмо наводили страну на којој се налази ексцерпирани пример⁶, јер сматрамо да је, с обзиром на природу медија, та информација излишна. Уз то, морамо поменути да смо илустрације за спојеве везника и СК копиране са интернета штампали ћирилицом без обзира на писмо на коме су објављене, а у свим примерима исправљане су само грешке које су последица техничких недостатака или грешке у куцању.

1.1.5.1. Листа извора

АСП:иницијали приповедача⁷ – Мирослав Јосић Вишњић, *Антологија српских приповедача XIX и XX века*, Филип Вишњић, приређивачи електронског издања: Књижара com. и Alexandria Studio, 1999, http://ponude.biz/knjige/a/Antologija_srpskih_prip.pdf

АТ – Александар Тишма, *Кривице*, Нови Сад : Матица српска, 1990.

АТ–ОКВ – Aleksandar Tišma, *One koje volimo*, Београд : Prosveta, 2002.

Бћ–ОРЛ – Бранко Ћопић, *Орлови рано лете*, <http://ponude.biz/knjige/b/Branko%20Copic%20-%20Orlovi%20rano%20lete.pdf> (преузето: 6. 1. 2013).

ГП – Горан Петровић, *Таваница која се љусна*, Београд : НИД Компанија „Новости”, 2010.

ДК:иницијали наслова књиге⁸ – Danilo Kiš, *Sabrana dela* 1.0. © Copyright 2003, www.kis.org.yu/sabdela/index.htm.

ДМ – Dragoslav Mihailović, *Kad su cvetale tikve*, Београд, 1984, <http://ponude.biz/knjige/d/dragoslav-mihajlovic%20-%20kad-su-cvetale-tikve.pdf> (преузето: 11. 4. 2012)

ИА:иницијали наслова књиге⁹ – Иво Андрић, *Сабрана дела*, Београд : Просвета – Загреб : Младост – Сарајево : Свјетлост – Љубљана : Државна založba Словеније, 1963.

ДН – Добрило Ненадић, *Деспот и жртва*, Београд : Политика – Народна књига, 2004.

ДН-Т – Добрило Ненадић, *Доротеј*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства – НИИ, 2005.

МВ – Milovan Vitezović, *Šešir profesora Koste Vujića*, Београд : Prosveta, 1989.

МП – Mihajlo Pantić, *Hodaње po oblacima*, Београд : Arhipelag, 2013.

РБ–НП: Радослав Братић, *Најлепше приче Радослава Братића*, Београд: Просвета, 2003.

⁶ Мислимо да треба овде поменути и решења која се тичу ортографске стране илустрација за спојеве који су били предмет нашег рада. Наводили смо из извора или целе реченице или пак само делове реченица у којима се налазе примери за посматране спојеве везника и СК, а иза њих референце за извор из кога потичу. Важећим *Правописом* прецизиран је само начин скраћења средишњег дела реченице (ПМС 2010: 138) и, мада имплицитно, изостављање почетка, али није прецизирано како код цитата праћених парентезом разликовати 1) навођење целе реченице завршене тачком од 2) оне која већ садржи три тачке као интерпункцијски знак и 3) цитата који представља део реченице. Да бисмо уклонили недоумицу у вези са тим шта припада извору, а шта је наша интервенција, одлучили смо се да а) код цитирања целе реченице наведемо и тачку, без обзира на то што се за њом наводи парентеза, а б) када наводимо део реченице, то означимо ненавођењем ниједног интерпункцијског знака испред парентезе.

Нпр.:

а) Сакупљену суму су предавали Врежинцу, који их је довео, **те** је ЗАТО карта и била нешто скупља. (ГП: 53);

б) ...тријумфовао је Норвежанин Андерс Јакобсен **па** је СТОГА и водећи у генералном пласману (Блиц, 4. 1. 2013: 39). У раду нисмо имали примере у којима је реченица завршена трима тачкама као интерпункцијским знаком.

⁷ У раду се налазе реченице и делови реченица из текстова чији су аутори следећи приповедачи: ИА – И. Андрић; БП – В. Петровић; СК – С. Краков; АИ – А. Исаковић; МБ – М. Булатовић; ДА – Д. Албахари; МЈВ – М. Јосић Вишњић; ДВ – Д. Васић; МП – М. Павић; БА – Б. Атанацковић и ДМ – Д. Михаиловић.

⁸ *Сабрана дела* Данила Киша у електронском облику састоје се од петнаест књига, а у раду су наведени примери из четрнаест од њих. Уз пример преузет из неке од књига стављали смо најчешће иницијале наслова: *Мансарда* (М), *Псалам 44* (П44), *Рани јади* (РЈ), *Баишта, пепео* (БП), *Пешчаник* (П), *Ноћ и магла* (НМ), *Гробница за Бориса Давидовића* (ГБД), *Час анатомије* (ЧА), *Ното роетисус* (НР), *Енциклопедија мртвих* (ЕМ), *Varia* (V), *Складиште* (С), *Живот, литература* (ЖЛ), *Излет у Париз* (ИП) и *Горки талог искуства* (ГТИ).

⁹ У оквиру *Сабраних дела* ексцерпирани смо грађу из следећих књига: **ИА–НГ** – *Немирна година (приповетке)*; **ИА–Ј** – *Јелена, жена које нема (приповетке)*; **ИА–Д** – *Деца (приповетке)*.

РБ–СБ – Радослав Братић, *Сумња у биографију*, Београд: Просвета, 1993.

РБ–СС – Радослав Братић, *Смрт спасиоца*, Билећа : Просвјета – Земун : АМД Систем, 2008.

РБ–ШЉ – Радослав Братић, *Шехерезадин љубавник*, Билећа : Просвјета – Земун : АМД Систем, 2008.

СБ – Svetislav Basara, *Fata o biciklistima*, Београд : Dereta – Prosveta, 1993.

БП – Бранко Павловић, *Пресократска мисао*, Београд : Плато, 1997, 9–17, 171–217.

ВП – Vladislav Panić, *Aksiologika ili logička argumentacija vrednosti*, Београд : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999, 5–40.

АК – Aleksandar Kron, *Logika*, Београд : Univerzitet u Beogradu, 1998, 1–51.

ИБ – Zoran Ivković, Dragan Banjević, *Verovatnoća i matematička statistika*, Београд : Naučna knjiga, 1981.

ИК – Иван Клајн, *Бушење језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.

КЕ – Војан Стојановић, *QuarkXPress – Vodič za kreativnu primenu*, Београд : PC Press, 2002.

КК–СВ – Ксенија Кондић, Снежана Видановић, *О деци и родитељима*, Ниш : Филозофски факултет, 2011.

ЉБ – Љиљана Ђурашковић, Фразеолошки проблеми превођења (руски преводи прозних текстова Стевана Сремца), у: *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање. Зборник радова са научне конференције одржане у Нишу 15. и 16. новембра 1996*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ – Филозофски факултет, 1997, 223–227.

ЉМ – Љубинко Милосављевић, *Куда и како*, Ниш : Филозофски факултет, 2012.

МО97 – Russell A. Stultz, *Naučite Microsoft® Office 97*, Џаџак : Компјутер библиотека, 1997, 1–182.

МХ – Mirela Halilović, *Algebarska metoda rešavanja konstruktivnih zadataka*, http://alas.matf.bg.ac.rs/~zlcic/view_doc.php?id=660 (преузето: 11. 4. 2012).

ПБ – Питер Бејер, Религија и глобализација, *Теме*, XXXIV/4, 2010, 1295–1316, <http://teme.junis.ni.ac.rs/teme4-2010/teme%204-2010-14.pdf> (преузето: 7. 9. 2011).

ПИ – Павле Ивић, *Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа*, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, http://www.rastko.rs/isk/isk_04_c.html (преузето: 11. 4. 2012).

ПП – Предраг Пипер, *Увод у славистику I*, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, www.rastko.rs/filologija/ppiper-slavistika_c.html (преузето: 11. 4. 2012).

П–СЛС – Predrag Piper, *Srpska lingvistička slavistika devedesetih godina XX veka*, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, http://www.rastko.org.rs/filologija/ppiper-lingvoslavistika_c.html (преузето: 11. 4. 2012).

П–ОВ – Предраг Палавистра, *Осам векова српске књижевности*, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/palavestra-osamvekova_c.html (преузето: 11. 4. 2012).

РБ–Е – Радослав Братић, *Есеји*, http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/rbratic/rbratic-eseji_c.html (преузето: 6. 4. 2012).

БС – Биљана Сикимић, *Народни називи за кишу са сунцем*, Пројекат Растко, Библиотека српске културе на интернету, http://www.rastko.rs/filologija/bsikimic/bsikimic-kisa-sunce-2_c.html (преузето: 11. 4. 2012).

Ало – *Alo*, dnevni list, Beograd.

Блиц – *Blic*, dnevni list, Beograd.

ВН – *Вечерње новости*, дневни лист, Београд.

Д – *Danas*, dnevni list, Beograd.

П – *Политика*, дневни лист, Београд.

као и: *Политика on line*, www.politika.co.rs/cyr/default.asp.htm.

М – *Mikro DVD*, Mikro knjiga, decembar 2005.

МПЗ – *Мали Политикин забавник*, Београд: Политика, часопис.

Сат – *SAT plus*, revija o saobraćaju, automobilizmu i turizmu, br. 304, 6. 12. 2012.

ДТР – Svenka Savić, Veronika Mitro, *Diskurs telefonskih razgovora*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Futura publikacije, Novi Sad, 1998.

РСЈ – Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad : Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, 1989.

ТАЗ – *Транскрипт аудио записа са главног претреса од 23. јуна 2010. године*, Република Србија Виши суд у Београду Одељење за ратне злочине, <http://hlc-rdc.org/uploads/editor/file/Sudjenja%20za%20ratne%20zlocine/nikola/Gnjilanska%20Grupa/42-23.06.2010.pdf>

ТАЗ 2 – *Транскрипт аудио записа са главног претреса од 16. 10. 2012. године*, Република Србија Виши суд у Београду Одељење за ратне злочине, <http://www.fondacija-ipp.ba/arhiva/16.10.2012.pdf> (преузето: 12. 12. 2012)

ЕУ – *Evropski univerzitet 2010?*, priredili: Srbijanka Turajlić, Staša Babić, Zoran Milutinović, Beograd : Čigoja štampa, 2001.

http://www.mpn.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Evropski_univerzitet_2010.pdf (преузето: 11. 4. 2012)

ПС – *Измене закона којим се уређује порески систем у Републици Србији*, Привредни саветник, ДД Привредни саветник, Београд, 1998, год. XLVI, бр. 21, 3–33.

РП – *Питања и одговори у вези са применом новог Закона о раду*, Регистар прописа, Привредни саветник, Београд, 2005, година LIII, бр. 4, 86–89.

РП – *Актуелне теме*, Регистар прописа, Привредни саветник, Београд, 2005, година LIII, бр. 4, 90–106.

У – *Устав Републике Србије*, Службени гласник © 2006, www.slglasnik.com .

ЗПП – *Закон о парничном поступку*, Народна скупштина Републике Србије, www.parlament.sr.gov.yu/files/lat/doc/zakoni/2004/063_3256-04_Lat.zip .

КЗ – *Кривични законик 20050718*, Народна скупштина Републике Србије, www.parlament.sr.gov.yu/files/lat/doc/zakoni/2005/3486-04Lat.zip .

ЗВС – *Закон о преузимању надлежности војних судова, војних тужилаштва и војног правобранилаштва*, Народна скупштина Републике Србије, www.parlament.sr.gov.yu/files/lat/doc/zakoni/2004/088_3962-04_Lat.zip.

ЗМ – *Закон о посредовању – медијацији*, Народна скупштина Републике Србије, http://www.parlament.sr.gov.yu/files/lat/doc/zakoni/2005/004_3822-04_Lat.zip.

ЗП – *Закон о прекршајима*, Народна скупштина Републике Србије, <http://www.parlament.sr.gov.yu/files/lat/doc/zakoni/2005/1813-05Lat.zip> .

ЗКП – *Законик о кривичном поступку*, Народна скупштина Републике Србије 2004, <http://www.parlament.sr.gov.yu/files/lat/doc/zakoni>.

1.2. КОМБИНАТОРНОСТ ВЕЗНИКА И НЕВЕЗНИЧКИХ РЕЧИ

У дефиницијама везника истиче се релаторска функција ове врсте речи, тј. то да они као несамосталне и речи непотпуне семантике остварују своју функцију у језику на граматичком плану, тако што се помоћу њих успостављају односи међу јединицама на различитим нивоима синтаксичке структуре – на синтагматском и реченичном. Дакле, чињеница да нису пунозначне и самосталне речи онемогућава их да улазе у синтагматске везе са другим речима тако да они могу само упућивати на повезаност међу другим речима, као и на везе на вишем синтаксичком нивоу – реченичном. Осим тога, својство везника да „не означавају само везу међу речима (и реченицама), него и врсту везе, односно врсту односа” (Станојчић–Поповић 2004: 127) упућује на сумњу да везници као (релативно) затворена врста речи могу увек самостално прецизно означити однос међу јединицама које повезују, као и на претпоставку да се у ту сврху могу комбиновати са речима неке друге врсте. Дакле, наведено упућује на закључак да уколико везници као конститутивни елементи стварају комбинације са другим речима, те ће речи бити у функцији неког вида модулятора самих граматичких конектора – везника.

Под комбинаторношћу везника, дакле, подразумеваћемо могућност ове врсте речи да се нађе у контактном положају са другом врстом речи и да притом ствара на структурном, семантичком и/или функционалном плану чвршће или лабавије структуре.

Ова способност везника обрађивана је у сербокроатистичкој литератури на различитим нивоима. Заправо, свака конструкција окарактерисана формулацијама какве су: *сложени везник* (општеприхваћени термин), *везничка конструкција* (уп. нпр. Станојчић 2010: 392, 394); *везнички израз* (Клајн 2005: 163, 239), *везнички спој* (нпр. у Ковачевић 2000: 97, Прањковић 2001: 110, Станојчић–Поповић 2004: 356), *везнички скуп* (Стевановић 1986: 914); *везничка скупина* (Вукојевић–Худечек 2007), *везнички израз* (Катичић 1986: 320, Прањковић 2001: 110, Клајн 2002: 139, Самарцић 2003: 11), *сложени приложни израз* (Катичић 1986: 163) и сл. – пример је комбинаторности везника (као врсте речи) и неке неvezничке речи.

Најчвршће комбинације монолексемских везника, тј. везника као врсте речи и неvezничких речи свакако јесу сложени везници као двокомпонентне или вишекомпонентне структуре, код којих једна структурна компонента припада везницима као врсти речи, а остале неким другим, најчешће семантички несамосталним речима (*пре него што, зато што, тако да...; не само... него/но/већ...*). Способност комбиновања са другим врстама показују, дакле, и субординирани и координирани везници, тако да у српском језику можемо говорити и о субординираним (знатно бројнији и фреквентнији) и о координираним сложеним везницима. Критеријуми за издвајање и семантичка анализа сложених субординатора, на које ћемо се посебно осврнути касније, били су већ предмет лингвистичке анализе (в. Ђуркин 2013¹⁰), а писано је, истина мање, и о сложеним координаторима (нпр.: Ковачевић 1998: 42–57; 58–79).

Могућност да независни везници стварају спојеве са другим речима, а да притом не настају нови, сложени везници мање је обрађивана, а више дотицана у литератури.

О спојевима везника и партикула пише М. Ковачевић (1998: 246–257) објашњавајући разлике између партикула и хомоформних везника или делова везника. Притом, он указује на чињеницу да у србистици нису јасно разграничени ови појмови. Под везницима Ковачевић подразумева само она језичка средства којима се повезују две хомофункционалне јединице или управне и зависне клаузе у оквиру зависносложене реченице, а под партикулама „само оне језичке јединице које истичу садржај једнога елемента реченице не ступајући с њим у синтагматску везу” (ibidem: 247). Он истиче разлику између функције партикула када се нађу испред зависних и када стоје уз независне везнике: у првом случају везник је део структуре клаузе тако да се интензификацијом везника уз помоћ партикуле интензификује садржај целе клаузе,

¹⁰ У овој монографији налази се и исцрпан списак радова у оквиру србистике и/или сербокроатистике који се односе на ову тему.

док у другом случају, на шта ћемо посебно обратити пажњу, партикула утиче само на везник. Аутор још објашњава на који начин настају сложени везници спајањем партикула и зависног везника (једино везник *што*).

У вези са овим је и рад о типовима нагомилавања везника (*ibidem*: 258–267), где је за нас посебно битно објашњење чињенице да није могућа реченица у српском језику са спојем два независна везника, нити је могуће стварање функционалних спојева координатора и партикула као њихових модификатора. Уколико се јаве спојеви „који су хомоформни споју двају независних везника, увијек је у питању спој независног везника и партикуле, с тим да је први елемент споја везник, а други партикула” (*ibidem*: 265), а и тада се ради о случајним контактима¹¹.

Од посебног значаја за нашу тему јесте рад Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007)¹² о конструкцијама са везником као конституентом, помоћу којег смо разрешили неке недоумице, али и створили нове. Већ из наслова рада *Подријетло, устројство, функција и статус сложених везника и везничких скупина* видљиво је да, према ауторима, постоји разлика између термина *везничка скупина* и *сложени везник*, где ће се под првим подразумевати „svaka višestrlana veznička jedinica bez obzira na svoje morfološko podrijetlo i sastav”, а термин сложени везник односи се на „vezničke skupine čvrstoga unutrašnjega ustrojstva u kojima se primećuje visoki stepen leksikalizacije” (*ibidem*). Ова два типа конструкција са везницима, где је друга заправо подтип прве, аутори сматрају:

„jedinicama funkcionalnog razreda veznika ne samo stoga što imaju čvrsto unutarnje ustrojstvo (s različitim stupnjem leksikalizacije i frazeologizacije) te stoga što se kao čvrsti spojevi pojavljuju između dviju surečenica (dakle funkcioniraju kao veznici) nego i stoga što su i sintaktička ograničenja koja nameću zavisnoj surečenici jednaka onima koja joj nameću jednostavni veznici.” (*ibidem*).

У везничке скупине аутори убрајају: 1) сложене везнике, 2) везничке скупине које настају модификацијом везника, 3) корелативне везнике, 4) везничке скупине са пунозначном речју, 5) везничке скупине које се стварају приликом случајног контакта координатора и субординатора у хомофункционалним изричним реченицама и приликом случајног контакта субординатора и субординатора, уз ограду да последње и не би требало сматрати посебним конструкцијама. Оно што је у оваквој подели тешко схватљиво јесте издвајање корелативних везника као посебног типа конструкције, изван сложених везника, али и присуство „пунозначнице” у споју као јединог критеријума за разликовање сложених везника (нпр. *због тога што*) од везничких спојева (*из тог разлога што*), без обзира на то што је неvezнички део обају спојева међусобно замењив, тј. има исто значење. При увођењу овог критеријума није узимано у обзир то да су именице као „пунозначнице” у оваквим спојевима носиоци категоријалне семантике тако да у споју и немају конкретно, већ категоријално значење.

Што се тиче конструкција са координаторима, које нас посебно интересују, и код њих аутори разликују сложене везнике од везничких скупина. У сложене везнике убрајају спојеве: „*koordinator + prilog (a ipak, i stoga, pa odatle, te tada)*, *koordinator+zamjenica (a to, i to, i time)*, *koordinator + prijedlog + zamjenica (i prema tome, pa radi toga, te uslijed toga)*, *koordinator + komparativna čestica + komparativ priloga (pa tim više)*” (*ibidem*), а већ у наставку износе примере за везничке скупине које настају модификацијом неке од неvezничких компонената сложених везника партикулама *управо* и *само (на самим тим, и управо стога)*. Аутори истичу да се ти модификатори појављују у везницима у реченицама са узрочно-последичним значењем, међутим, на први поглед видљиво је да се и у осталим њиховим примерима сложених коор-

¹¹ „Положај партикуле условљен је положајем језичке јединице коју у независној клаузи партикула наглашава (фокусира) тако да је контактни положај независног везника и партикуле случајан (јер се остварује само ако се фокусира први члан независне клаузе).” (Ковачевић 1998: 255).

¹² До штампане верзије овог рада нисмо могли доћи па је читан у „рукопису” захваљујући љубазности др Худечек. Због тога приликом цитирања није навођен број стране (не би одговарао пагинацији у зборнику у коме је штампан).

динираних везника партикула може уметнути међу компоненте споја (*на управо одатле, те управо тада*).

Најтежи за разумевање јесте део рада у коме су приказани модели сложених координираних везника, одн. објашњење структуре конструкција и критеријуми за њихово издвајање. Вукојевић–Худечек издвајају шест видова сложених координираних везника, с тим да шести сами сматрају „сумњивим” јер садржи субординатор. То су:

„1) „*prilog* (појачајна *čestica*) + *koordinator* (*nego i, već i, no i, pa i, kao i, kad ali*); 2) *koordinator* + *odnosni prilog* (tvoren od *odnosnoga priloga i čestice li*) *a kamoli, a nekmoli, a toli, a gdjeli*; 3) *koordinator* + *odnosni prilog* (vremenski, načinski ili mjesni) (*i zatim, i tako, i onda, a onda, a kud, a otkud*); 4) *koordinator* + *prilog* (*a ipak, pa ipak, a opet*); 5) *koordinator* + *pokazna zamjenica* (*a ono, a to*); 6) *prilog* (restriktor) + *što* (у искључним реčеницама: *samo što, tek što, jedino što, osim što*)”.

У првом типу сложених везника, према ауторима, неvezнички део је на првом, а координатор на другом месту (*већ и, на и*). Исти примери су на претходној страни рада дати као илустрација стварања везничких скупина „*proširivanjem veznika pojačivačem koordinator+pojačivač (pa i, već i)*”. Овакво објашњење се онда може схватити као могућност двоструког тумачења структурне вредности формално истих конструкција, са чим се заиста не можемо сложити. Наиме, (случајни) спојеви *него и* у којима ће први део бити „не-везник” могу се наћи у поредбеним конструкцијама, где ће *него* бити поредбена партикула, а *и* партикула у функцији интензификатора¹³. У осталим случајевима, први део конструкције биће или супротни везник *него*, а други део интензификатор јединице која следи¹⁴, или ће бити део корелативног градационог везника праћен партикулом (најчешће) у конексионој функцији¹⁵.

Осим наведеног, треба рећи да се конструкције које Вукојевић–Худечек сматрају сложеним координираним везницима међусобно разликују по једној, сматрамо, важној чињеници. Док се међу елементима сложених везника *а камоли, а некмолли, а толи, а гдели*¹⁶ никада не могу уметати други елементи реченичног устројства¹⁷, међу осталим се могу наћи други реченични чланови или њихови делови (најчешће енклитике, што је и у вези са прозодијским особинама везника). Ову разлику сматрамо врло битном и третираћемо је као један од критеријума за разликовање сложених везника од везничких спојева. А (не)присуство пунозначне речи (именице или прилога) једини је критеријум за разликовање сложених везника и „везничких скупина” код Л. Вукојевића и Л. Худечек, с тим што кажу да ове друге имају као обавезни део показну заменицу „*tj. sentencijalizator koji u sebi sažimlje čitavu prethodnu surečenicu nezavisnoložene rečenice. Obvezatan je član njihova ustrojstva koji od sastavnih (i, pa, te, ni) ili suprotnih (a, ali) veznika.*” (ibidem).

Од узгредних запажања о могућности комбиновања везника и других речи поменућемо на овом месту само нека, а на више њих позиваћемо се у даљем раду, у поглављу о везницима (I.3.) и у поглављима о спојевима везника и СК (II део).

¹³ „...то било горе него и сама продаја” (Нечиста крв, КМФ);

¹⁴ „Али ко бајаги гавран више не чека нове страшилове песме, него и сам ко бајаги гавран измисли једну своју ко бајаги поезију. (КМФ)

¹⁵ „**Не само** тетка, мати јој, него и сам ефенди Мита би тиме изненађен.” (Нечиста крв, КМФ).

¹⁶ Конструкције *а толи, а гдели* нисмо узимали у обзир приликом анализе градационог типа координираних конструкција због тога што за њих у грађи нисмо пронашли потврда, тако да их можемо сматрати архаичним у савременом српском језику.

¹⁷ У КМФ нашли смо 1660 контекста као резултат упита „а []{0,5} *kamoli*”, при коме се из корпуса издвајају све потврде за присуство лексема *а* и *камоли* у контактном положају или са највише пет лексема међу њима. Све добијене конструкције примери су за контактни положај компонената споја *а+камоли*, што сматрамо потврдом да се ради о блокираној конструкцији.

Ј. Силић пише о могућностима граматичких конектора, у које убраја само независне везнике, да стварају спојеве са другим врстама конектора на нивоу текста. То се првенствено односи на спојеве граматичких и лексичких конектора, какви су нпр. спацијални. Тада настаје, према Силићу (1984: 127) следећа ситуација: „неки [se] спацијални конектори rado удружују s неким граматичким конекторима, па их ponekad, kad граматички конектор izgubi своје prvotno значење, promatramo kao јединствене спацијалне конекторе, npr. *a onda, i onda, pa onda* itd.”

Према Љ. Поповићу, уколико „између две реченице постоји (узрочно-) последични однос [...] употребљавају се везници *na* и *te*. [...] Ови везници, према томе, имају вредност *u+zato*, *u+tako* и сл.” (Станојчић–Поповић 1989: 342), с тим да се не именује улога прилога у овим спојевима.

П. Мразовић у делу о везнику *na* пише да „ovaj конјунктор povezuje samo независне рећенице, pri чему radња druge рећенице sledi iza radње прве. Često se radња druge рећенице može shvatiti kao posledica radње прве. Tada se u drugoj рећеници običно javljaju прилози: *zato, stoga* или predložna fraza *zbog toga*” (Мразовић 2009: 420).

Станојчић (2010) у вези са копулативним реченицама, истина тешко разумљиво и непрецизно, указује на то да се клаузе често повезују „и тешње, па се таква (значењски тешња) веза означава додавањем саставног везника *и* везничког скупа *а и*, речи *онда*, *такође*, *тако исто* и сл.” (ibidem: 390). Из овога се наслућује да аутор сматра да се поменута језичка средства комбинују са везницима како би се изразила нека „тешња” веза, али то даље не разрађује.

Из до сада поменутих радова, као и консултоване а овом приликом нецитиране литературе, могу се извести следећи закључци о могућности комбиновања независних везника и других врста речи:

1) координатори као непунозначне речи не могу бити конституенти спојева на синтагматском нивоу;

2) јединице које са независним везницима ступају у везе имају функције модификатора везника;

3) независни везници не припадају ниједном од конституената координиране структуре па се модификацијом везника не би могао модификовати њихов садржај, што значи да тешко могу имати у препозицији неки елемент или конструкцију у функцији модификатора (интензификатор, рестриктор и сл.);

4) независни везници могу градити спојеве са елементима или конструкцијама у постпозицији;

5) у спојеве са другим језичким јединицама или конструкцијама улазе углавном независни везници са најмање спецификованом семантиком;

6) спојеви настали комбинацијом независног везника и невезничке речи могу имати различите вредности: имати статус сложеног независног везника или пак везничког споја, одн. конструкције са мањим степеном обједињености компонената.

Дакле, у вези са комбинаторношћу независног везника и неке невезничке речи морамо узету у обзир:

- могућност везника да у непосредном окружењу има неку од невезничких речи са којом ће ступити у неки вид везе;
- врсту везника у таквим спојевима;
- структурне типове спојева везника и невезничких речи;
- улогу невезничке речи или конструкције у том споју;
- статус споја везника и невезничке речи на функционално-семантичком плану.

Нагласили смо да су чврсте структуре настале комбинацијом неког везника (као врсте речи) и неке неvezничке речи, којима се даје статус сложених везника, већ биле предмет интересовања у србистици и/или сербокроатистици, тако да ћемо се посветити конструкцијама насталим од независних везника и неке неvezничке речи које неће имати статус сложеног везника. У таквим конструкцијама неvezничка компонента ће, дакле, имати функцију модификатора семантике везника и на таква ће се средства односи термин семантички конкретизатор. Да бисмо видели којим се особинама одликују такви спојеви, погледајмо најпре шта је до сада писано у литератури о компонентама оваквих конструкција – о независним везницима и семантичким конкретизаторима.

1.3. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ О ВЕЗНИЦИМА И ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПОЈМА

1.3.1. О НЕЗАВИСНИМ¹⁸ И ВЕЗНИЦИМА¹⁹ УОПШТЕ У СРБИСТИЦИ И/ИЛИ СЕРБОКРОАТИСТИЦИ

Питањем везника, и посебно независних везника, у српској и хрватској граматичкој литератури, примењујући различит приступ, бавили су се лингвисти на непосредан или посредан начин, одн. А) у посебним радовима о појединим аспектима везника као врсте речи и/или јединице на функционалној равни или при опису неког типа везника или реченица и Б) у граматицима и приручницима. У овом раду није нам намера да дамо свеобухватан приказ мишљења о везницима, већ ће бити приказана гледишта аутора, по нашем мишљењу, најзначајнијих граматика и појединих радова о овој врсти речи и, посебно, о координираним везницима као илустрација неуједначености ставова граматицара како о карактеристикама везника тако и о врстама и корпусу везника унутар врста²⁰.

1.3.1. А. Радови о везницима уопште. У до сада објављеним радовима о везницима посматра се њихово семантичко одређење, њихов статус као врсте речи или неки од подтипова везника.

У првој обимнијој студији о везницима код нас Т. Маретић (1887, 1888) користи се дијахроним методом и описује постанак и развој везника готово у свим словенским језицима, износећи обиље грађе.

¹⁸ Поред поменутог, у србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури постоји више одговарајућих термина, које ћемо сматрати синонимима. Забележили смо следеће: *независни везник* (нпр. у Симић 2004: 84), *координирани везник* (Ковачевић 1998: 11), *координативни везник* (Кристал 1988: 132, Поповић 1998: 386, Симић–Јовановић 2002_а: 820), *координацијски везник* (Кордић 2008: 190, Пипер–Клајн 2013: 210), *координатор* (Кристал 1988: 132, Станојчић–Поповић–Мићић 1989: 340, Симић 2004: 83), *паратаксични везник* (Кашић 1975:64), *паратаксички везник* (Поповић 1998: 386, Пипер–Клајн 2013: 210), *напоредни везник* (Симић–Јовановић 2002_а: 560, Симић 2004: 82, Пипер–Клајн 2013: 210), *конјунктор* (Мразовић–Вукадиновић 1990: 360, Прањковић 2001: 39, Симић–Јовановић 2002_а: 560, Симић 2004: 82, Силић–Прањковић 2007: 251, Пипер–Клајн 2013: 210), *конјункција* (Симић–Јовановић 2002_а: 820, Симић 2004: 82).

¹⁹ Осим најзаступљенијих термина *везник* и *свезица* (други се у српском већ одликује нотом архаичности), у граматичкој литератури среће се још термина који се односе на исти појам: *конјункција* (нпр. у Кристал 1988: 275), *граматички конектор* (Прањковић 1984: 32), део садржаја термина *реченични функтор* (Поповић 1998). Све поменуте термине сматраћемо синонимима и користимо се њима, али ћемо предност дати термину *везник* као најфреквентнијем у литератури.

²⁰ Субординирани везници и конструкције које се уз помоћ њих граде излазе из оквира теме нашег рада тако да ћемо их се овом приликом само посредно дотичати. У вези са појединим типовима субординираних везника најпотпуније информације налазе се у монографијама као што су нпр.: Поповић 1985 (о узрочним везницима у немачком и српском); Ковачевић 1988, Кордић 1995, Антонић 2001 итд, а у вези са сложеним везницима, који увек припадају субординацији, не треба заобићи дисертацију В. Туркин (2013), у којој су објашњени принципи настанка сложених везника, приказани структурни модели и анализирани семантички типови. Овом раду вратићемо се у потпоглављу ОЗНАКА, приликом дефинисања критеријума за издвајање спојева независног везника и семантичког конкретизатора.

Маретић везнике посматра само са семантичког аспекта, односно он говори само о значењу сваког везника понаособ; о томе како су поједина значења настала; како су се развила једна из других, а не интересује се посебно за структурне и функционалне разлике међу конструкцијама насталим уз помоћ различитих везника²¹. Истиче да су везници најчешће полисемантичне речи, а функција им је „*da izriču odnošaj među riječima i među rečenicama*” (1887: 76). Потешкоћу за разумевање ове студије представља ауторова употреба различитих термина за исту појаву или истог термина за, из садашње перспективе, различите језичке чињенице. Пишући о везнику *a*, на пример, Маретић каже: „*Veznik je a kopulativan*” (ibidem: 88), а нешто даље: „*S prvobitnijem adversativno-kopulativnijem značenjem partikule a stoji u svezi pojav, da ta riječca spraja u dijalogu odgovor...*” (ibidem: 89; истакла курзивом: М. В.).

Све везнике Маретић, ређајући их према времену постања, а не према „*strogijem logičkijem kategorijama i dinstinkcijama*” (ibidem: 77), дели на: (1) копулативно-адверзативне, (2) интерога-тивне, (3) дисјунктивне, (4) адвербе начина, (5) адвербе места, (6) адвербе времена, (7) остале речи које су добиле функцију везника и (8) везнике преузете из страних језика²². Копулативне и адверзативне везнике посматра заједно, а најважнији разлог томе јесте мишљење аутора да су у језику настали у исто време. Маретић посматра значење сваког везника понаособ у свим словенским језицима, а осим тога, код њега се као везници посматрају и с данашњег аспекта чисте партикуле (на пример: афирмативна партикула *да* или одрична *не*).

М. Стевановић у раду о значењу везника (Стевановић 1969) на синхроном материјалу и примерима из народне књижевности и језика Вука Караџића, уз повремен осврт на начине настанка појединих везника, покушава да одговори на питање да ли везник има значења²³ и даје га сложеној реченици, чији је саставни део, или је без самосталног значења и семантику добија из односа који постоје између саставних делова реченице. Стевановић тврди да се према везницима треба односити као према: „*спољним знацима унутарње везе међу реченицама, тј. везницима као елементима језика за појачавање и прецизирање смисаоних и функционалних односа међусобно повезаних реченица*” (ibidem: 75). Функција сваког везника, према Стевановићу, јесте само појачавање смисаоног односа који постоји међу клаузама, односно ово схватамо као став да је функција везника у реченици првенствено асеверативна – везник нема значења, већ га прима од конструкције у којој се налази и само је „*катализатор*” семантичке везе која постоји између простих реченица у оквиру сложене²⁴. То упућује на закључак да би требало да сваки тип реченице има само себи својствене везнике како би они могли у „*правом смеру*” да појачају значење везе међу простим реченицама, а управо тога нема у Стевановићевој подели како независнослужених тако и зависнослужених реченица, већ један везник може творити више формалних и семантичких типова реченица²⁵. У наставку говори о „*семантичкој сродности између зависних и независних реченица*” (ibidem: 93) и за то нуди примере са везником *док*, који сматра везником и адверзативних и темпоралних реченица²⁶, дајући тако и семантичкој „*сродности*” садржаја карактер примарног критеријума за типолошку поделу реченица. Пада у очи и то да се у раду ни на једном месту не помиње образовање синтаксички нижих конструкција од сложене реченице уз помоћ везника, тј. Стевановић везнике не помиње као средство за грађење синтагми.

²¹ Маретић 1887: 77: „... glavnu pažnju svraćao na razvoj vezničkih značenja jednijeh iz drugijeh, možda gdje gdje i na štetu drugijem gledištima, s kojijeh se daju motriti i razabirati veznici”.

²² Маретић сматра да је немогуће тражити строге логичке законе у језику јер би се онда они морали на исти начин пресликавати у сваком језику (1887: 77–78).

²³ О овом питању видети и код З. Гловацки-Бернарди (1990: 53).

²⁴ Став супротан Стевановићевом има и подробно образлаже Мирна Велчић (1987: 20).

²⁵ Везник *него*, на пример, аутор наводи као пример за везнике адверзативних, “а у хипотакси зависна реченица с везником *него* је поредбена реченица за неједнакост” (Стевановић 1969: 93). Притом, Стевановић занемарује чињеницу да ту, заправо, треба говорити о сложенем везнику *него што*.

²⁶ О статусу везника *док* видети код М. Ковачевића (2000: 21–23).

У раду о статусу везника као врсте речи Зузана Тополињска везнике посматра са аспекта значења и сматра да везници нису хомогена врста речи. Према семантичком критеријуму, ауторка их дели „на семантички празне конекторе и везничке предикате” (Тополињска 1998:196). У семантички празне конекторе сврстава релативне заменице у везничкој функцији и речи које су „сигнали зависности декларативне реченице, односно реченичног аргументског израза” (ibidem:192). Такви су нпр.: *који, чији* итд. и са друге стране: *да, што, како...* Ова два типа Тополињска не убраја у везнике. Једино везничке предикате сматра правим везницима: „Баш за лексеме као *и, а, па, али, но, или, кад, чим, док, јер, ако, иако...*, тј. лексеме које значењски конкурирају глаголима као *обусловити, изазвати, коегзистирати, следити, претходити*, и др. и које конституирају праве сложене реченице, хтела бих да резервирам термин ‘везници’” (ibidem: 193). Тополињска ово објашњава тиме што сматра да насупротив претходно поменутиим везивним средствима, „везнички предикати” поседују лексичко значење и не представљају елемент ни семантичке ни синтаксичке структуре „ни једне од двеју зависних реченица које се за њих везују као аргументски изрази” (ibidem: 193). У вези са овим ставовима, а посебно са оним да ли везници као што су: *кад, чим, док, јер* и сл. чине део структуре зависне клаузе, коју уводе, постоје у србистици и/или сербокroatистици опозитна мишљења (уп.: Прањковић 1984: 31, Ковачевић 1998: 11 и сл.).

Да статус везника као врсте речи и везника као синтаксичке јединице и уопште проблеми које изазива вишезначност термина *везник* и даље интересују лингвисте, сведочи и рад Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007), о коме смо исцрпно писали у поглављу о комбинаторности везника и невезничких речи (I.2.). Поред тога што указују на проблеме које изазива полисемија термина *везник*, аутори нуде термине за полилексемске конструкције које се могу наћи у везничкој функцији и/или објашњавају њихово значење. Као хипероним они издвајају термин *везничка скупина* и анализирају понаособ сваки од издвојених типова конструкција.

I.3.1.A.1. Радови о координираним везницима у србистици. Остали радови о везницима и конструкцијама које се граде уз њихову помоћ у основи имају поделу везника и конструкција на: координиране и субординиране. Теоријске основе поделе на координиране и субординиране конструкције опширно су објашњене у литератури (Прањковић 1984) и нећемо их сумирати на овом месту, али ћемо их помињати приликом приказа радова о везницима који се на њима заснивају, а и даље. Сада ћемо се осврнути на поједине радове о координираним везницима и конструкцијама.

Средином XX века објављена су две студије, које се тичу односа међу клаузама у сложеној координираној реченици – М. Ајановића (1954) и А. Белића (1954).

Основна Ајановићева идеја јесте да се не може говорити о независносложеним реченицама као конструкцијама сачињеним од потпуно независних простих реченица, већ да су оне зависне међу собом као и просте реченице у оквиру зависносложених. Он прихвата поделу независносложених реченица на: саставне (са везницима: *и, па, те, нити*), супротне (*а, али, него, већ, но*), раставне (*или*), искључне (*само, дакле*) и закључне (*дакле*) и обрађује сваки тип реченице посебно.

Примере којима доказује своју тезу о зависном односу међу реченицама спојеним у независносложену реченицу Ајановић разврстава по „свезама”, за које каже да имају и функцију и значење. Тако нпр. код реченица са везником *и* разликује следећа значења међу реченицама: „везање, спајање, сједињавање, истовремено вршење радње” (Ајановић 1954: 207), али и: „временско значење у смислу слиједа” (ibidem: 209), уз које осећа и нијансе: последице, намере, извршене намере, истицања резултата, одлуке, констатације, очекивања резултата, начина итд. Носиоци нијансе у значењу, према овом аутору, јесу и везници и односи међу простим реченицама. Његов је закључак да однос међу простим у независносложеним реченицама и у њима употребљени везници најчешће указују на зависност садржаја унутар те сложене реченице, „тј. да *и ове свезе редовно показују ближу и нераскидиву повезаност реченица које вежу, а да (понекад) могу значити и однос који је раскидив*” (ibidem: 290; истакао: М. А.). Та зависност

садржаја јесте основа Ајановићу за закључак да су и независносложене реченице заправо зависносложене. Основни недостатак ове студије јесте то што се аутор ослања само на семантички критеријум при посматрању везника, а запоставља граматички.

Основно Белићево запажање у вези са сложеним координираним реченицама јесте да „сложене независне реченице не претстављају просто спој двеју или више независних реченица већ остварење какве мисли или концепције за које је било потребно више реченица”²⁷ (Белић 1954: 238). То аутора упућује на закључак да постоји логичка зависност и између клауза у независносложеној реченици, али да то нипошто не подразумева и синтаксичку зависност. Белић инсистира на томе „да ли је игде какву зависну функцију узела на себе свежица” (ibidem: 229) која спаја клаузе у сложену реченицу. Уколико јесте, говори се о зависносложеној, а ако је носилац зависности однос међу клаузама, а не и везник, ради се о независнослуженим реченицама на граматичком плану. У овом раду, који је настао као одговор на Ајановићев рад о независнослуженим реченицама, Белић истиче добру Ајановићеву примедбу да се „саставне реченице не могу употребити и као самосталне реченице, онако како су употребљене у сложеној реченици; зато се то и не може износити као аргумент да су то заиста независне реченице” (ibidem: 230), али оне и даље остају граматички независне „докле не би развиле између себе и *функционалну* зависност” (ibidem: 230; истакао: А. Б.). С друге стране, Белић упозорава на то да треба обавезно разликовати независнослужену реченицу од самосталних простих реченица, које чине њену основу, зато што су клаузе у независној реченици „по смислу увек на изврстан начин зависне јер је заједнички или блиски смисао или општа концепција ма у ком правцу онога што значе и учинила да образују сложену реченицу” (ibidem: 298).

Јован Кашић своје интересовање усмерава ка употреби независних везника (1975) и, још уже, ка копулативним везницима (1962/63).

У тематски ширем раду о везницима (Кашић 1975), аутор везнике дели на оне који „спајају две синтаксичке јединице истог ранга у оквиру исте реченичне структуре” и оне који се „употребљавају као средство којим се две просте реченичне конструкције обједињавају” (ibidem: 61). Везници могу бити семантички празни (немају посебно значење које би утицало на односе делова које везник спаја) и семантички пуни. Он сматра да синтаксички однос између клауза „може у сложеној реченици зависити од тога који је везник употребљен. При том треба имати у виду да *стварни* односи појава нису увек истоветни са *синтаксичким* односом делова реченице којима су ти односи исказани” (ibidem: 61; истакао: Ј. К.). Под „стварним” односима Кашић очигледно подразумева семантички однос, али не објашњава када су и како „стварни” односи истоветни са синтаксичким.

Паратаксички везници, којима се у овом раду бави, повезују просте у следећих пет типова независнослужених реченица (ibidem: 64): саставне (*и, на, те*), раставне (*или*), супротне (*а, али, него*), закључне (*дакле*) и искључне (*сем, осим*). Код Кашића се истим везником може градити и паратаксичка и хипотаксичка реченица, тако да он, на пример, везником *на* гради независнослужену саставну и зависнослужену реченицу са последичним значењем²⁸. Овај аутор изричито наводи да систем саставних и супротних везника чине по три члана: *и, на, те* – *а, али, него* и не помиње везнике *ни* и *нити* код саставних нити *но* и *већ* код супротних, који се налазе у корпусу везника готово свих осталих граматичара. Он као везнике искључних реченица на крају рада додаје и: *само, једино, већ, већ што*, тврдећи да „није уочено постојање правила којима је регулисана њихова употреба” (ibidem: 72). За закључне реченице каже да се уопште не граде уз помоћ везника, већ се јављају без њих, а као везивни елемент често стоје партикуле између простих реченица.

Кашић се посебно бави везницима *и, на* и *те* (1962/63) посматрајући, по његовом мишљењу, две њихове основне функције: копулативну и асеверативну. Из тога се закључује да ни он не прави разлику између везника и хомоформних партикула, већ све подводи под везнике.

²⁷ Овај став актуелан је и у релативно новијим лингвистичким радовима. Уп. нпр.: Прањковић 1984: 21.

²⁸ „Милан је болестан па није дошао” (Кашић 1975: 62).

Копулативни однос унутар синтагме или међу реченицама, према Кашићу, може бити двојак: а) копулативни однос у најужем смислу (*ibidem*: 2), којим се означава временска симултаност – обележен је међусобно супститутивним везницима *и* и *те* – и б) копулативни однос којим се означава редослед у времену – *и*, *па* и *те*, који се такође могу замењивати међу собом. Аутор закључује да је везник *и* немаркирани копулативни везник јер његова употреба ничим није ограничена, док везник *па* увек означава временски след, тако да је он маркиран у односу на *и*. Употреба везника *те* условљена је и територијално: у западној варијанти то је немаркиран везник, а у источној маркиран и означава само сукцесивност садржаја.

Ови се везници разликују и по начину на који утичу на ред речи у реченици (иза *и* увек долази наглашена, а иза *па* и *те* ненаглашена реч) и по учесталости у говору (најфреквентнији је везник *и*, затим *па*, а најређе се употребљава везник *те*).

Адверзативни везници описани су у раду М. Михајловића (1983) с акцентом на семантичким и синтаксичким разликама међу њима. С правом је истакнуто да је у оваквој и сличним класама речи тешко одредити тачне семантичке односе међу члановима и да је неопходно узети у обзир и синтаксичке одлике²⁹. Аутор подсећа и на то да семантика адверзативности може постојати и међу реченицама између којих не стоји неки од адверзативних везника. У систем адверзативних, по Михајловићу, улазе везници: *а*, *али*, *него*, *но* и *већ* и он их одређује не као праве, већ као приближне синониме³⁰. Они обележавају три типа адверзативности: 1) семантичку опозицију, 2) порицање очекивања и 3) супститутивну адверзативност. Само су везници *већ* и *него* прави синоними, одн. међусобно супститутивни у свим контекстима и употребљавају се само за исказивање односа супститутивне адверзативности. Везник *а* везује се за односе семантичке опозиције и порицања очекивања и углавном не може исказати однос супститутивне адверзативности, тако да је само приближан синоним везника *него* и *већ*. Слично је и са везником *али*, који може обележити све подтипове адверзативности, али у неким контекстима не може исказати супститутивну адверзативност³¹. Из тога следи да је он приближни синоним везника *него* и *већ*, као и везника *а*, са којим није заменљив у свим ситуацијама. Семантички најнемаркиранији адверзативни везник јесте *но*, који се може јавити у свим контекстима. На крају аутор ипак наглашава да би се још дубљом семантичком анализом пронашле веће разлике међу посматраним везницима, којима би се поништио однос синонимије међу њима.

Љубомир Поповић (1982) посматра однос међу клаузама у сложеној реченици и у вези с тим бави се и неким термилошким проблемима (одређење појмова *реченица-исказ*, *реченица-клауза*, *синтаксичка парадигма* итд.). Он објашњава разлику између независног и зависног односа унутар реченице:

„Zavisnim odnosom se neka zavisna (nesamostalna) klauza na određeni naĉin integriše sa upravnom klauzom-matricom, tj. znaĉenje zavisne klauze postaje deo znaĉenja matrice. Istovremeno se između te dve klauze uspostavlja određena strukturna hijerarhija (up. *termine upravna – zavisna, superordinirana – subordinirana, nadređena – podređena* klauza). Nasuprot tome, naporednim odnosom se dve ili više klauza i njihovi sadržaji koordiniraju, tj. povezuju kao strukturno i funkcionalno ravnopravni i paralelni, odnosno kao sintaksiĉki ekvivalenti (up. *termine naporedan, koordiniran, priređen*); a izbor odgovarajućeg naporednog odnosa – sastavnog, rastavnog, suprotnog i sl. signalise konkretnu prirodu paralelnosti sadržaja koordiniranih reĉenica” (*ibidem*: 11; истицања: Љ. П.).

Поповић на више места у раду помиње типове зависног и независног односа међу кла-

²⁹ „Ако је пак у питању затворена класа граматичких или функционалних речи чија денотација није увек јасна, онда је то веома тешко учинити пошто је идентификација њихових семантичких компонената, која је неопходна за утврђивање значењске еквиваленције, отежана, те се за описивање њихових односа најчешће користе синтаксичке карактеристике” (Михајловић 1983: 189).

³⁰ Михајловић у истом раду даје своје гледиште на разлике између праве и приближне синонимије (1983: 191). О овој појави међу везницима в. и у раду: Худечек–Михаљевић 2008.

³¹ „*Даска није крива, али равна” (*ibidem*: 193).

узама, а у вези са независним, за нас интересантног, помиње саставни, раставни, супротни „и сл.“, али „сличне” нигде не именује.

Милош Ковачевић у више наврата бавио се појединим типовима независних везника и конструкција (нпр. 1992: 157–171; 1998: 11–35, 36–41, 42–57, 203–222, 223–233; 2002³²), али и могућношћу комбиновања везника са другим везницима или другим врстама речи (Ковачевић 1998 : 234–245, 258–267) и проблемима који се могу јавити при разграничењу везника и осталих врста речи (1998: 36–41, 246–257)³³.

Основна теоријска гледишта о координацији Ковачевић је сабрао у раду о распореду клауза у независносложеној реченици (1998: 11–35). Он опозицију координација : субординација сматра најважнијом у синтакси и, за разлику од великог броја граматичара у србистици, као основу за поделу конструкција не узима семантички, већ строго језички критеријум (тип везника). На том месту даје и критеријуме за разликовање координираних од субординираних везника (*ibidem*: 11, према А. М. Пешковском). Даље, према семантици као основном критеријуму, даје поделу координираних сложених реченица на: копулативне, адверзативне, дисјунктивне, градационе и експланативне³⁴. После објашњења која ограничења постоје при пермутацији клауза у оквиру сваког типа независносложених реченица, Ковачевић, између осталог, закључује да се слободно могу пермутовати само дисјунктивне, а да се градационе не могу никада пермутовати, док код осталих типова има семантичких или граматичких ограничења. Још је значајније примедба да „при пермутацији клауза било које независносложене реченице везник не може стајати испред прве клаузе а да позиција између клауза буде без везника” (*ibidem*: 21), чиме се везник *док* елиминише из скупа координираних везника. У наставку аутор одговара на питање „може ли једна независна клауза ‘уметати’, тј. итерполирати, између дијелова друге независне клаузе с којом чини једну независносложену реченицу” (*ibidem*: 23).

М. Катнић Бакаршић (1993) бави се градационим конекторима, но не посматра их на нивоу реченице, већ на нивоу текста. Она их дели на лексичке, стилистичке и граматичке, а ови последњи интересантни су за нашу анализу. Граматички градациони конектори јесу једночлани и двочлани градациони везници (*не само...него/већ и; не толико... колико; а камоли/некмоли; ако не... а оно бар; а тим пре* итд.) и они градациону функцију у тексту остварују „онда када у једном тексту долази до гомилања више ових везника” (*ibidem*: 87).

1.3.1.Б. Координирани везници и конструкције у србистичким и/или сербокroatистичким граматикама³⁵. Од Маретића наовамо координирани везници и конструкције најчешће су описивани врло штуро и површно: навођена је, најчешће „радна”, дефиниција ове врсте речи и скраћени инвентар.

Т. Маретић у својој *Граматичи* у одељку о везницима (1963 : 529–556) уопште не дефинише везник, већ одмах набраја које речи могу бити само везници, а које могу обављати функцију још неке врсте речи³⁶. Након тога он говори о позицијама у којима је могуће изоставити везник па прелази на поделу везника, која се разликује од оне у *Везницима* (1887). Инвентар везника дели најпре у три реда: „U I red idu veznici koji služe za usporedno vezanje rečenica, te se poradi toga mogu zvati u s p o r e d n i, a mogu vezati i riječ; – u II red idu veznici koji služe za zavisno vezanje rečenica, te se poradi toga mogu zvati zavisni; – u III red idu veznici koji ne vežu

³² Посебно у раду о псеудонегацији у градационим конструкцијама (Ковачевић 2002: 115–141).

³³ О радовима М. Ковачевића у вези са комбинаторним могућностима везника и разграничењу везника и других врста речи писали смо у поглављу о комбинаторности везника (1.2). На радове о појединим типовима координираних конструкција освртаћемо се још више приликом анализе могућности комбиновања везника са СК (II део).

³⁴ Исте основне типове координираних везника помиње и С. Кордић (2008), али не даје прецизан попис везника нити објашњење суштине градационих и односа експликације, што је у складу са природом тог лингвистичког прилога.

³⁵ На основу године првог издања направљен је редослед обрађених граматика и приручника.

³⁶ Та је подела невалидна са данашњег аспекта јер Маретић нпр. лексему *ли* третира као „ријеч која није ништа друго него *veznik*” (1963: 536).

ni rečenica ni riječi, već samo jače ističu značenje koje rečenice ili riječi” (1963: 532). Иако и сам каже да трећи ред „везника” ништа не веже, он их назива везницима јер нема бољег терминолошког решења, а ту сврстава, из данашње перспективе, углавном партикуле и узвике. „Успоредне везнике” код Маретића чине: „1. sastavni (kopulativni), 2. suprotni (adverzativni), 3. rastavni (disjunktivni), 4. zaključni (konkluzivni), 5. izuzetni (ekskluzivni)” (ibidem: 532) и та ће се подела преносити и у касније граматике. Акценат у *Граматици*, као и у *Везницима* Т. Маретић ставља на значење везника, а не на његову функцију, тако да један везник може бити и независан и зависан и припадати трећем реду³⁷. У делу о саставним везницима (1963: 533), у које убраја: „i, p̄l̄ ili p̄lk̄, te, ni, n̄ti”, говори се и о функцијама које се данас посматрају као функције партикула *и*, *пак* и сл., док везнике *ни* и *нити* посматра у оквиру негације. Много већи инвентар од овог код саставних везника постоји код Маретића за супротне везнике: „a, a òno, à tō, àli, da, d̄ok, e, i, ĩpāk, kād, kād àli, kādli, n̄go, n̄o, òpēt, pā, (pāk), s̄amo, t̄a, v̄eć” (ibidem: 535). Везници *а* и *али* разликују се по јачој дози супротности коју носи *али*; за везнике *но* и *него* Маретић констатује једино да су обични; употребу везника *већ* не коментарише никако, него даје само пример. Остале речи које он наводи као везнике или не припадају везницима као врсти речи (*опет*, *ипак*, *само*, *ли...*) или припадају неком другом типу везника (*када*, *док*, *па...*), а са супротним везницима повезује их семантичка нијанса супротности коју свака од ових лексема може имати у одређеном контексту. Раставни везници, по Маретићу јесу „àli, ìli, j̄a (iz turskoga jezika), t̄a” (ibidem: 539). Једино је везник *или* уобичајен у овом значењу, док за остале сам аутор каже да су или дијалекатске појаве у овој позицији (*али*), или врло ретки (*ја*, *та*) и када бисмо о њима уопште говорили као о везницима. Од *закључних везника* код Маретића се само помиње и наводи пример за лексему *дакле*, а искључни, одн. *изузетни* много су бројнији: „do, n̄go, òsim, s̄amo, s̄amo št̄a, te (veoma rijetko), tek (iz turskoga jezika), t̄ek št̄o, v̄eć àko” (ibidem: 539). Једини коментар у вези са последњим типом независних везника код Маретића јесте то да су *до* и *осим* предлози; остало су само примери без објашњења било семантике било употребе тих „везника”³⁸.

И. Брабец и остали аутори *Грамматике српскога или хрватског језика* (Брабец–Храсте–Живковић 1954) у предговору те књиге кажу да су се највише држали Маретићеве *Грамматике* из 1931. То се односи и на везнике и конструкције које они граде. Аутори везнике деле на *праве* (повезују само речи и реченице) и *неправе* (имају и друге функције у језику), а везницима осим везивне приписују и функцију истицања (ibidem: 147; уп. Маретић 1963: 529). У одељку о сложеној реченици направљена је прво подела на независносложене и зависносложене. У првој групи налазе се исти типови које смо већ срели код Маретића (1963: 532), исти је и инвентар копулативних везника, док постоји разлика код адверзативних. У основне супротне везнике И. Брабец убраја: *а*, *али*, *него*, *но* и *већ*, наспрам много већег броја код Маретића. Ипак, у наставку он проширује ту листу везника делом Маретићевих примера, а једино за везник *да* каже да није погодан за изрицање супротности (ibidem: 190–191). Од раставних везника као обичан помиње само везник *или*, док за *ја*, *јали* и *али* каже да се јављају у народном говору. Код закључних реченица везивна су средства, по Брабецу, „veznik *dakle*”, „riječ *zato*” и „riječ” *stoga* (ibidem: 192). Код искључних, одн. изузетних реченица као најважнија везивна средства помиње се „veznik *samo*, ali se u takvim rečenicama uzimaju za vezanje i druge riječi:” (ibidem: 191), под чиме подразумева: *једино*, *тек*, *тек што*, *само што*. Без обзира на различитост структуре ових везивних средстава, Брабец све реченице у чијој се структури она налазе сматра независносложеним. У одељцима о типовима реченица нема објашњења зашто неки тип аутори сматрају независном или зависном врстом сложених реченица, већ се даје кратка дефиниција, скуп везника и примери за употребу неких од њих.

М. Лалевић (1962) пише о пореклу везника, о различитој употреби везника у зависности од развијености језика. Везнике дели на *праве*, не набрајајући их притом, и друге речи у везивној

³⁷ „Npr. *li* može imati značenje suprotno, namjerno, pogodbeno, upitno, uzvično...” (Маретић 1963: 532).

³⁸ Типови зависних везника нису предмет нашег рада тако да их нећемо помињати на овом месту.

функцији, где наводи готово све врсте речи излазећи из оквира синхроног описа³⁹. Каже да се везницима повезују и речи и реченице, а приписује им следеће функције: „они имају исту функцију и међу реченицама као и међу речима, тј. повезивање, истицање, наглашавање и сл.” (ibidem: 37). Сматра да нема оправданих разлога за поделу везника на независне и зависне јер „може, наиме, ‘независни’ везник везивати зависну реченицу за главну, а исто тако може ‘зависни’ везник бити узет да веже независне реченице” (ibidem: 37). Везнике сматра само спољном ознаком односа који већ постоји међу реченицама и они „нису поуздани нити карактеристични показатељи односа реченица нити пак врсте независности односно зависности, него су то само привремене ознаке једне од свих могућности унутрашњег односа тих простих реченица везаних у једну целину” (ibidem: 39). Сматра да у прилог том мишљењу иде и постојање јукстапозиције.

Семантика, код Лалевића, слично Ајановићу (1954) представља кључни критеријум за одређивање односа међу клаузама у сложеној реченици:

„При одређивању односа и везе међу реченицама основ с кога се полази јесте унутрашњи однос, смисао координације или субординације суђења. Везивања могу бити врло развијена, асиндетска и синдетска, што показује да се на везнике не можемо обазирати нити по њима одлучивати. Везници су овде само као спољашње ознаке, они само указују на особине и односе реченица које везују” (ibidem: 213).

Везници се према сложености састава код Лалевића (1962: 215) деле на: просте (*а, и, па, ли...*), сложене (*али, и ли, аколи, стога, пошто...*) и сложене везничке изразе или сложене везничке скупове (*зато што, стога што, будући да, и поред тога што, ако и...*). Подела независносложених реченица код Лалевића истоветна је већ поменутој Маретићевој (1963) и оној у *Граматици* Брабеца, Храстеа и Живковића (1954), а инвентар везника врло је близак Маретићевом. Интересантно је једино Лалевићево запажање да је код конклузивних „склоп сличан копулативним реченицама” (ibidem: 217), али без обзира на то и он их издваја у посебан тип независносложених реченица.

Значај приручника М. Миновића и М. Ајановића (1981) у томе је што се по први пут као посебан тип независносложених реченица помињу независне реченице са значењем градације, али и то да су: „isključne rečenice po svome osnovnom značenju bliske [...] suprotnim rečenicama” (ibidem: 237), а „zaključne rečenice su, moglo bi se reći, posebna vrsta sastavnih rečenica” (ibidem: 238). И поред тога аутори их обрађују као посебне типове независносложених реченица: искључне уведене „везницима” *само, једино, осим, већ, већ што* (ibidem: 237), а закључне „modalnim riječima *dakle, sigurno, te i veznikom i*” (ibidem: 238).

Миновић и Ајановић у вези са копулативним и дисјунктивним реченицама говоре нешто шире од претходника о подтиповима ових значења: у копулативним повезане су у сложену реченицу истовремене, сукцесивне и радње са нијансом узрочно-последичног односа (ibidem: 234), а у дисјунктивним се „iznose dvije ili više mogućih radnji od kojih se izvršavanjem jedne ostale onemogućavaju” или се „iznose radnje koje se vrše u vremenskom toku smjenjujući jedna drugu” (ibidem: 236). Код супротних реченица уз везнике *али, него, већ, но* и *а* ставља и „везник” *до*, на који нисмо наишли ни у једној консултованој граматици пре ове, али не даје пример његове употребе.

Кратак опис градационих реченица у овој књизи пружа довољан увид у овај тип синтаксичких конструкција: аутори кажу да се ради о блокираном типу сложених реченица, где се другом клаузом износи мање значајан садржај у односу на прву или обрнуто. Од везивних средстава помињу корелационе везнике *не само... већ (и), не само... него (и), не да... но (и)* и сл.

³⁹ Лалевић 1962: 36: „Сем правих везника у функцији везивној стоје и друге речи – именица (воља, вољ': воља ти кући, воља у шуму; вољ' ти пити, вољ' капу купити), заменица (што, чим), придев (већ – од компаратива средњег рода од *већи* прво постао прилог, а од њега везничко значење за продуктивност, супротност), глагол (било – било, буд' и сл.)”.

У доскора најобимнијем приручнику из синтаксе у србистици (Стевановић 1986) уопште се не помиње овај тип независнослужених реченица (мислимо на градационе реченице) нити неки од ових везника. Код Стевановића се независнослужене реченице⁴⁰ деле на оне типове који постоје код Маретића (1963). Код саставних реченица инвентар везника чине: *и, ни, нити, па, те*, али и „везнички прилог *затим*” (ibidem: 781)⁴¹, али могу стајати и без везника. У везнике копулативних реченица он убраја и *пак* као варијанту везника *па*, уз напомену да се среће само у народним умотворинама и код старијих писаца. Овим типом реченица изражавају се, према Стевановићу (1986: 787), истовремене радње (помоћу везника *и, ни, нити, те*), узастопне (*па, пак, затим, и, ни, нити*) и радње са „односом последице према узроку” (*те, па, и, ни, нити*). Када се понављају *и* и *ни/нити* и други независни везници на почетку сваке клаузе вишеструкослужене реченице, Стевановић има врло недоследан став о врсти речи којој ове речи припадају. Он говори о везнику *и/ни* у испред сваке клаузе вишеструкослужене реченице, и то да су „сасвим обични низови саставних реченица везаних везником *и*” (ibidem: 783–784). Ту не прави разлику између везника *и* и хомоформне партикуле, док на такву помисао долази код низа у коме се испред сваке клаузе налази *те*: „и реч *те* на почетку тих реченица је више речца него везник” (ibidem: 792). Нешто даље опет у вези са понављањем *и* и *ни/нити* испред сваке клаузе он пише да то „нису искључиво везници већ речце за нарочито истицање, или су то управо делом везници, а делом речце. Али је карактер и реченица везаних овим везницима-речцама такође копулативан...” (ibidem: 792; истакла подвлачењем: М.В.).

У саставне реченице код овог аутора иду и реченице уведене корелативним везницима *не само... него/но/већ и* уз објашњење да „по смислу значе исто што и реченице везане везником *и*” (ibidem: 793), док се у посебну врсту издвајају закључне реченице, за које аутор на почетку каже да су „подврста саставних реченица. А њихов посебни карактер чини то што је друга природан закључак из онога што се износи у првој реченици” (ibidem: 797). То му је, уз запажање да не постоје посебна везивна средства, ипак било довољно да их издвоји у посебан тип координираних реченица.

Средства за грађу адверзативних сложених реченица код Стевановића разноврсна су и бројна. По њему, овај тип реченица гради се „везницима, изразима и речцама: *а, али, већ, него, но, док, па ипак, па и при том, па и поред тога, пак, међутим* и сл.” (ibidem: 799). И сам аутор даље запажа да се међусобно разликују по позицији у реченици и да само везници стоје на почетку друге клаузе, а да остали могу заузимати и медијалне позиције у другој клаузи, али и њима даје статус везивних елемената. Према семантици Стевановић адверзативне реченице дели најпре на оне којима се истиче супротност и оне којима је обележена неподударност садржаја или неког реченичног члана у двама клаузама. Као њихову подврсту помиње ексклузивне реченице, али их ипак једино због тога „што се њима искључује све остало осим онога што се у њима износи” (ibidem: 814) издваја у посебну врсту, чак и с обзиром на то да не постоји ниједан везник карактеристичан за ове реченице, него се оне везују „везничким прилозима и везничким изразима: *само, једино, већ што, тек, тек што и њима сличним*” (ibidem: 815). По семантици су, према Стевановићу, сличне супротним и раставне реченице, „у којима је оно што се њима казује по смислу супротно, али се оно што се казује другом по реду не супротставља ономе што износи у претходној реченици, већ се за дату прилику узима једно или друго” (ibidem: 815), а везници овог типа јесу *или, али* (у народним говорима), речца *ја*, „именица” *воља*, „радни глаголски придев” *било* и „реч” *а*, како их је аутор одредио (ibidem: 816–817).

Стевановић на више места у одељку о паратакси напомиње да независне реченице, „уз чување синтаксички независног односа” (ibidem: 787), могу имати и семантичке нијансе својствене зависним и то илуструје саставним реченицама са везником *те*. Међутим, он тврди и да се исти везник може употребити и у паратакси и у хипотакси: „Везником *те* везују се и друге

⁴⁰ Стевановић такође шире објашњава суштину зависности и независности у сложеној реченици позивајући се на ставове Ајановића (1954) и Белића (1954).

⁴¹ О томе како гледамо на статус овог прилога у независнослуженој реченици види у одељку о СК са значењем постериорности (II.1.V.).

зависне реченице, односне и поредбене” (ibidem:788)⁴², са чим се не можемо сложити. Поред тога, код Стевановића један независни везник може се наћи у више типова независнослужених реченица⁴³.

Много је сажетије писано о везницима и конструкцијама у којима се они налазе код Е. Барић и др. (1990). Слабости дефиниције и прегледа везника у овој граматици у томе су што се везници дефинишу као „рјечи које повежују реченице” (ibidem: 187), а не помиње се њихова улога у стварању координираних синтагми; затим, што се спојеви као што су *због тога што, зато што, тако да, а камоли, а немоли* итд. не сматрају везницима, већ само имају „*službu veznika*” (ibidem: 187), без разграничења значења појма везник какво дају нпр. Вукојевић и Худечек (2007). У делу о синтакси М. Пети (Барић и др. 1990: 330) пише о пет типова независнослужених реченица, али само у вези са начином њиховог настанка. Низањем настају искључне (између клауза налазе се „искључни прилози” *само, само што, једино, једино што, тек, тек што*) и закључне реченице (*дакле, зато, стога*), а спајањем саставне (*и, па, пак, те, ни, нити*), супротне (*а, али, но, него, већ, само, кад*) и раставне реченице (*или*). Уз објашњење о настанку ових типова реченица аутор не даје никаква објашњења о семантици или употреби ових конструкција.

У Катичићевој *Синтакси* (1986) издвојено је шест типова независнослужених реченица „*po sadržaju što ga izriču veznički prilozi i nezavisni veznici*” (ibidem: 156). Термин *независни везник* код Катичића односи се на прилоге и прилошке изразе који су у великој мери изгубили лексичко, а добили граматичко значење „преоблике”. Доза лексичког значења, које су сачували независни везници, одређује карактер везе међу реченицама, одн. клаузама у независнослуженој реченици (ibidem: 156). На основу тога се, по њему, могу издвојити: саставне (*и, ни, нити, та (пак), те (тер), него и, већ и, но* и итд.), раставне (*или/илити, али, ја, та, било, воља ти*), супротне (*а, али, но, него, већ, ипак, док, међутим, само, опет, ама, тек, гдје, куд, а ипак, а камоли, а куд, кад али...*), изузетне (*само, само што, једино, једино што, тек...*), закључне (*дакле, зато, стога, па, с обзиром на то...*) и објаснидбене (*јер, та, бо*).

У реченицама са *и, па* и *те* Катичић разликује везнике *и, па* и *те* од истих прилога. Позиције у којима се код њега налазе ови „прилози” јесу оне са функцијом истицања (ibidem: 156–157), тако да су то заправо речце (уп. нпр. Мразовић–Вукадиновић 1990 : 405–448). „Сложени приложни изрази”, како их Катичић назива, какви су *него и, већ и, но и* имају функцију саставних везника, каже он, и стоје у вези са „приложним изразима” *не само* и *не само да*, који се налазе у претходној клаузи (ibidem: 163). Он, дакле, овај тип реченица не посматра као посебан тип или бар као подтип саставних, како то чине неки аутори (уп.: Миновић–Ајановић 1954, Станојчић–Поповић 2004, Ковачевић 1998 итд.) и поред тога што примећује специфичност везничке конструкције. Примећују се још неке појединости које се могу сматрати недостацима оваквог приступа: у делу о раставним реченицама Катичић пише и о прилогу *или* у оним позицијама где се заправо ради о редуликованом везнику *или* (Катичић 1986:164). Затим, код адверзативних реченица у истом типу реченица он на једном месту говори о прилогу *а, али* или *но*, а на другом исте лексеме именује везницима⁴⁴. У овом делу и градационе везнике *а камоли, а немоли* одређује као сложене приложне изразе „*i ti složeni priložni izrazi postaju suprotni veznici kad ih zahvati preoblika sklapanja*” (ibidem: 170).

Ако се узму у обзир само примери којима Катичић објашњава издвајање шестог типа независнослужених реченица – објаснидбених реченица и инвентар везника, у коме се налази субординирани везник *јер*, партикуле *та* и архаични облик *бо*, тешко се може схватити у чему је посебност тог типа, тј. шта је Р. Катичића навело да ове реченице издвоји у посебну групу,

⁴² То се односи и на супротне везнике *но* и *него*. Уп.: Стевановић 1969: 193 и Стевановић 1986: 811.

⁴³ „Могућа је употреба везника *па* као спољног знака за везивање и напоредних реченица супротног односа” (Стевановић 1986: 786).

⁴⁴ „Рећеница с прилогом *а* [...] – *Stradavali vodovi i lijevo i desno, a mi nikad!*” (Катичић 1986: 166) и реченица са везником *а* „*Скоћи зец иза грма а он за њим*” (Катичић 1986: 167).

како је то учинио у својој синтакси. Треба додати да је оваква подела координатора задржана и у каснијим издањима ове *Синтаксе...* (нпр. Катичић 2002).

Грамматика српскога језика Ж. Станојчића и Љ. Поповића (2004) једна је од ретких у којима је пажња посвећена и координираним синтаксичким конструкцијама на нижем од нивоа сложене реченице, али и у оквиру зависносложене реченице. Објашњено је који се елементи могу наћи у координираном односу и дати примери анализе.

И код Љ. Поповића систем координираних односа састоји се од шест група, с тим што немају све исти статус. Примарни напоредни односи, према аутору, јесу: саставни (*и, ни, нити, па, те*), супротни (*а, али, но, него, већ, па ипак*) и раставни (*или*), док се као „посебни напоредни односи” узимају и: закључни (речца *дакле* и израз *према томе*), искључни (*само/једино/тек (што)*) и градациони (*не само што/да ... него/но/већ (и), а камоли (да), а немоли (да)*), али се не објашњава у чему је та „посебност” трију последњих, већ се само каже да се закључни „понекад прибрана саставном” (Станојчић–Поповић 2004: 352), а искључни супротном.

Објашњено је какве семантичке односе представљају реченице сваког типа. Код супротних реченица као везивни елемент појављује се код Поповића и „везнички спој”⁴⁵ *па ипак*, за који каже да означава однос концесивности. Поред тог доброг запажања не схватамо зашто се онда скуп *па ипак* третира као „везнички спој”, а у истој реченици и за исто значење каже да је његово обележје и „везник *али* (или *но*), уз који се може јавити и речца *ипак*” (Станојчић–Поповић 2004: 356), одн. не видимо суштинску разлику између везе *па + ипак* и *али/но + ипак*, која би условила њихово различито третирање. Исто се односи и на „везнике” којима се граде искључне реченице, а то су, по Поповићу, „везници, односно везнички спојеви: *само (што)/једино (што)* ређе: *тек (што)*” (ibidem: 356). У напомени уз овај тип независнослужених реченица стоји да сличну семантику имају и зависносложене ексцептивне реченице са везницима *осим што* и *сем што*, одакле не можемо видети разлоге за третирање једних као паратаксичних, а других као хипотаксичних конструкција, јер се, по мишљењу ових аутора, везују истоврсним средствима и уз то носе исто значење.

Као последњи Поповић објашњава градациони однос међу елементима напоредне конструкције. Уз објашњење семантике и грађења тог типа конструкција Поповић даје једно важно запажање (поново) у напомени на крају одељка, а то је да се градационе реченице не могу сматрати подтипом поредбених, како се чини у неким граматицама⁴⁶, зато што се са *а камоли* повезују и реченице и „конституентске јединице са истом функцијом” (ibidem: 357). Необично је то што тај исти критеријум, један од кључних за разликовање конјунктора од субјунктора, аутор није применио када је као посебан тип напоредних реченица издвојио закључне и искључне и поред тога што те семантичке односе уопште не помиње у одељку о напоредним односима међу конституентским јединицама (ibidem: 358).

Градациони однос један је од шест семантичких типова односа међу елементима повезаних независним везницима, одн. конјункторима, које издваја П. Мразовић (Мразовић–Вукадиновић 1990)⁴⁷. У *Граматици срскохрватског језика за странце* везницима је посвећено много више пажње него што су то учинили аутори осталих граматица. Посматрани су посебно конјунктори, а посебно субјунктори; дате су њихове дефиниције, начин употребе и семантичка подела. У одељку о конјункторима, осим већ поменутог градационог, издвојени су: саставни, супротни, искључни, раставни и „*odnosi preciziranja i korekcije*” (ibidem: 362) и наведени

⁴⁵ За више или мање устаљене конструкције које настају спајањем два везника или везника и једне или више невезничких речи, срећу се у литератури термини: *везнички спој* (нпр. у Ковачевић 2000: 97, Прањковић 2001: 110, Станојчић–Поповић 2004: 356), *везнички израз* (Прањковић 2001: 110, Клајн 2002: 139, Самарцић 2003: 11), *везничка скутина* (Вукојевић–Худечек 2007). Ми ћемо се претежно служити првим од поменутих термина.

⁴⁶ Стевановић, на пример, овај тип реченица назива поредбеним реченицама за изузетну неједнакост (Стевановић 1986: 887).

⁴⁷ Промена у ставовима у вези са везницима и конструкцијама у чијем грађењу учествују нема ни у најновијем издању (Мразовић 2009).

везници и кратко објашњење сваког типа. У овој књизи акценат је на чињеници да се помоћу независних везника, одн. конјунктора граде и синтагме и сложене реченице, што је најважнија разлика између конјунктора и субјунктора, док се у другим граматицама много више пажње посвећује координираним реченицама.

Саставни однос успоставља се „помоћу **sastavnih** (kopulativnih) konjunktora: (*a*), *i*, *i... i*, (*i*)... *kao i*, *kako... tako i*, *pa*, *te*, (*ni*)... *ni*, (*niti*)... *niti*”, а раставни помоћу „*a*, *a... a*, *bilo...bilo*, *ili*, *ili... ili*, *odnosno*” (ibidem: 362), али међу тим конјункторима сматрамо да има и конструкција које нису само то, већ да има и спојева партикуле и независног везника (*и ... и*, (*и*) ... *као и*⁴⁸, *како ... тако и*, (*ни*) ... *нити*, (*нити*) ... *нити*, *а ... а*, *било ... било*, *или ... или*).

Адверзативно значење у Мразовић–Вукадиновић 1990 обележава се везницима: *а*, *али*, *док*, *него*, *но*, *па/нак* и *већ*. У овој групи везника и у већ наведеним поменути су и везници: *а* у копулативним конструкцијама, *па/нак* у адверзативним и *односно* у дисјунктивним. Да у оваквим конструкцијама треба ипак говорити о друкчијим семантичким односима увиђа и сама ауторка у вези са конструкцијама са везником *па*, где би примереније било говорити о копулативном значењу са подзначањем концесивности. П. Мразовић каже да се везник *па* у овој позицији може заменити везником *али/а* и партикулом *ипак*. Везник *односно* већ се јавља као „конјунктор за прецизирање и корекцију” и мислимо да у тај тип независних односа спадају и примери којима се код Мразовић–Вукадиновић (1990) илуструје употреба везника *па* у функцији дисјунктивног конјунктора⁴⁹.

Градационе конструкције граде се, према П. Мразовић (1990: 369), везницима *не само* (*што/да*) ... *него и / но и / већ и*, *ни ... (а) камоли / (а) немоли (да)*, с тим што се о конструкцијама *ни ... (а) камоли / (а) немоли (да)*, сматрамо, не може говорити као о корелационим везницима, већ да је *ни* у њему само партикула у функцији интензификатора („*Ovde se ne može ni sesti, a kamoli spavati*” : Овде се не може сести, а камоли спавати⁵⁰).

У делу о „конјункторима за прецизирање и корекцију” (ibidem: 370) поменути су везници: *и то*, *односно*, *то јест*, *заправо* и *наиме*, али нема тог значењског типа у одељку о сложеним координираним реченицама⁵¹. Уместо њега, помињу се „независне реченице са закључним значењем” (ibidem: 696), али се каже да нису грађене помоћу конјунктора, него: „*niz rečenica može se povezati i partikulama ili ređe nekim prilogom, pri čemu ne postoji prava sindeza, već asindeza, a partikule daju značenje povezanom nizu*” (ibidem: 696). Закључно значење обезбеђују партикуле *дакле* и *међутим*, али уз последњу стоји ограда да се њоме уноси у реченицу значење супротности и да је замењива везницима.

У *Српској граматици I и II* Радоја Симића (Симић 2002¹ и Симић 2002²) наилази се на знатно мањи број типова напоредних везника, и самим тим и напоредних конструкција, уз веома разложно објашњење за то. У поглављу о напоредним реченицама дат је, по аутору, најважнији разлог за издвајање само три типа напоредних реченица (саставни, раставни, супротни): „ако о реченичним врстама говоримо у вези са груписањем везника, и везницима уопште, онда је депласирано неке од њих издвајати према употријебљеним рјечцама (*дакле*, *према томе*, или *једино*, *само* и сл. нису везници већ рјечце)” (Симић 2002²: 80).

У *Српској синтакси* у више се наврата посматра значење и улога везника у оквиру конструкција различитог синтаксичког нивоа: у оквиру фразних структура (Симић–Јовановић 2002а: 396–444, 586–822, 824–1366, 1374–1418), у оквиру реченичне координације (ibidem: 1155–1321, 1633–1638). Независни или напоредни везници груписани су на друкчији начин

⁴⁸ Код објашњења за употребу „конјунктора” (*и*) ... *као* и П. Мразовић и сама каже да „овј конјунктор у поређењу са *i...i* јаће спецификује однос напоредности и усмерености” и да се „може заменити партикулом: *i takođe* или *takoђе*” (Мразовић–Вукадиновић 1990: 362).

⁴⁹ „*Šta time dobijaš, odnosno šta gubiš?*” (ibidem: 369).

⁵⁰ У пасусу о градационим реченицама (ibidem: 695) стоји ово ограничење.

⁵¹ Знатно је краћи од већ приказаног одељка о функцијама конјунктора.

у односу на већ приказане. Издвојене су четири категорије повезивања напоредних јединица: конјункција, адјункција, интерјункција и дисјункција. Примарне су, по мишљењу аутора конјункција⁵² и дисјункција, док адјункцију и интерјункцију сматра поткатегијама конјункције. У оквиру сваке Симић–Јовановић издвајају по две поткатегије: инклузију и ексклузију или адверзију (Симић–Јовановић 2002_а: 443, Симић–Јовановић 2002_б: 1389). На основу ових принципа сви напоредни везници распоређени су у следећу схему:

везници	инклузивност	ексклузивност
конјунктори	и (ни, нити)	а
адјунктори	не (само) него/већ (и)	не него/већ
интерјунктори	те	па
дисјунктори	или	али

Везничка средства за грађење градационих и експанативних конструкција аутори не сматрају посебним везницима, већ комбинацијом „и’ и појачивача у облику бинарног склопа ‘не само – него/већ’” (Симић–Јовановић 2002_б: 1390) и третирају их као парцијалне синониме или комбинаторне варијанте везника *и*. Тако се међу посебним врстама координираних сложених реченица не налазе ни градационе, мада се о њима говори као посебним конструкцијама. Исто се односи и на експанативне везнике и експанативне реченице, које су опширно обрађене код М. Ковачевића (1998: 58–79), а чије издвајање као посебног типа координираних реченица, као и у случају градационих, аутори не сматрају оправданим (Симић–Јовановић 2002_б:1156).

Ови аутори даље деле координиране везнике према „слободи логичке интерпретације тематског садржаја” (Симић–Јовановић 2002_а: 1378) и једне означавају као везнике са пуном слободом интерпретације (*и* – логички неусмерен), а друге као ограничене (*те, па* – логички усмерени), али и додају да „логички анекс није сам себи сврха, већ имплицира саму комуникацију, њен циљ и успех” (ibidem: 1379)⁵³.

И. Клајн објавио је 2005. године сажету граматику српског језика, коју је, по сопственим речима, наменио странцима који уче српски. У њој се независно сложене реченице деле на пет врста, наслеђених још од Маретића: на саставне, раставне, супротне, искључне и закључне реченице, које могу бити и синдетског и асиндетског типа. Код прве поменуте врсте, која се карактерише везницима *и, па, те, ни, нити*, не помиње да се њоме може изразити узрочно-последични однос, већ се ограничава само на односе симултаности и сукцесије. За закључне реченице каже да се могу посматрати као подврста саставних реченица, али их ипак представља као посебну врсту, која се гради „prvenstveno s veznicima ili prilozima *dakle, (i) zato, stoga, te, pa*” (Клајн 2005: 238), из чега можемо закључити да и лексему *дакле* сврстава у прилоге или везнике. Код супротних реченица такође наводи велики број везивних средстава, које дели на „везнике” (*а, али, док, међутим, него, већ*) и „изразе” (*а ипак, па ипак, а опет, а оно*), с тим што додаје да клаузе у овом типу сложених реченица могу повезивати и другим средствима (ibidem: 239), без ближег објашњења шта у њих спада. Раставне реченице, према Клајну, повезују се само везником *или*, а код искључних „isključni prilozi i veznici *su samo, samo što, osim što, jedino što, tek i drugi*” (ibidem: 239). Из овог пописа може се закључити да И. Клајн не уважава постојање (у време објављивања ове књиге већ издвојеног) типа зависно сложених реченица са ексцептивном зависном клаузом (уп. Ковачевић 1998: 203–223), као и то да лексемама *само* и *тек* даје статус прилога или везника.

⁵² Термин *конјункција* код Симића се односи и на координиране везнике уопште и на један њихов подтип.

⁵³ С обзиром на количину материјала која се у оквиру *Српске синтаксе* односи на независне везнике, не можемо на овом месту представити све релевантне ставове ових аутора, већ ћемо се позивати на њих приликом анализе спојева појединих координатора са семантичким конкретизаторима.

У изузетно практичној *Граматици хрватског језика за гимназије и висока училишта* И. Прањковић, „задужен” за поглавље о синтакси, издваја у оквиру координације експлицитне и имплицитне независносложене реченице (Силић–Прањковић 2007: 321–328). Прве дели на саставне (са везницима *и, па, те, ни, нити*), супротне (*а, али, него, већ, но*), градацијске (*не само... него (већ) и, а камоли, а немоли*) и раставне (*или, било*), а у оквиру сваке врсте објашњава употребу сваког везника и семантичке карактеристике конструкције која настаје уз његову помоћ.

Оно што је за наш рад нарочито битно, Прањковић при навођењу семантичких односа који се могу изразити саставним реченицама додаје да се, осим основних типова: напоредност или истосмерност садржаја и узрочно-последични однос, овим реченицама могу изразити и други односи (месни, временски...), што се додатно прецизира „*kakvim priložima ili priloškim izrazima*” (ibidem: 322).

Ж. Станојчић (2010) у *Граматици српског књижевног језика* намењеној „настави предмета *Савремени српски језик* у оквиру универзитетских курсева [...] и настави у средњим школама” (ibidem: 413), у оквиру паратаксе, издваја пет типова конструкција на основу „*доминантног значењског односа* међу предикатима простих реченица које учествују као конституенти једне сложене реченице” (ibidem: 389; истакао Ж. С.). Као први издваја саставни однос, чије се конструкције могу градити и асиндетски и синдетски. Код синдетског поступка конституенти се повезују, према Станојчићу (2010: 389), „везницима *и, ни, нити, па, те* и везничким прилогом *затим*”. Из овога се види да су изједначене улоге правог везника и речи употребљене као конектор, као и конструкције настале помоћу ових језичких средстава, тј. и реченице које су повезане прилогом *затим* убрајају се у синдетске.

Још је богатији инвентар формалних ознака супротних реченица код Станојчића. Њега чине „везници, односно везничке конструкције *а, али, док, већ, него, но, а и, а и при том, а ипак, а опет, али опет, па опет*, као и прилошке партикуле *само* и *тек*” (ibidem: 392). Из самог пописа се види да Станојчић и зависносложене реченице са контрастним односом са везником *док* (уп. Ковачевић 1998: 151–157) сматра паратаксичким, а каже и то да се овај исти везник употребљава и као везник зависних временских реченица.

Раставне реченице такође посматра као асиндетске и синдетске са везником *или* или „речима” *било* или *воља* (ibidem: 393), а у основне типове независнослужених реченица убраја и асиндетске и синдетске закључне и искључне реченице. Закључне се граде „везницима или везничким конструкцијама *и, те, па, дакле, с обзиром на то, стога, зато, вероватно, ваљда* и сл.” (ibidem: 394), а за искључне Станојчић каже да су тип супротних реченица, без обзира на то што их обрађује као посебне. Оне се најчешће „употребљавају *синдетски*, са везницима и везничким конструкцијама прилошког карактера *само, једино, тек, тек што, већ што* и сл.” (ibidem: 395), без објашњења значења појма који смо истакли подвлачењем и без разграничења која од формалних ознака припада којој врсти конструкција.

У једној од најновијих граматика намењеној настави српског језика у основној школи, Д. Кликовац (2012) координиране конструкције описује на три нивоа: кроз напоредни однос међу независним реченицама, затим напоредни однос међу зависним реченицама и напоредни однос „међу синтагмама и речима” (ibidem: 214–217). Као основне типове координираних односа издвојени су саставни (са везницима *и, па, те, ни, нити*), супротни (*а, али, него*) и раставни (*или*), уз наглашавање чињенице да се координација може изразити и уз помоћ везника и безвезничким конструкцијама.

У овој граматици закључни однос се посматра као подврста саставног односа, а искључни као подврста супротног, с тим што се и овде, као код нпр. Клајна (2005), међу везивна средстава искључних реченица наводе и „везнички спојеви *само што, једино што*” (Кликовац 2012: 216).

У најновијој граматици српског језика – *Нормативној граматици српског језика* (Пи-

пер–Клајн 2013) – аутори на више места истичу да постоји разлика између термина *везник* и *везничко средство* (ibidem: 210, 461) и термин *везничко средство* користе као хипероним у односу на термине: *везник*, *везничке речи*, *везнички изрази*, *везнички спојеви*, *везничке групе* и *конектори* (ibidem: 210). Међутим, не може се закључити да то разликовање примењују и при обради појединачних конструкција насталих са везницима. У овој граматици проблематично је то што аутори у везнике убрајају и оне речи које не испуњавају основне услове да се могу сматрати везницима формално и/или функционално посматрано. Тако се везницима сматрају нпр. партикуле *тек* или *као* (Пипер–Клајн 2013: 213–214).

Из свега до сада изнетог може се закључити да постоји велико шаренило у србистици и/или сербокroatистици у дефинисању појма везника, у схватању шта све спада у везнике, у класификацијама ове врсте речи и одређивању корпуса појединих типова везника⁵⁴. Због тога је било неопходно одлучити се за једно схватање и на њему засновати идентификацију једне од две основне компоненте конструкција које нас интересују.

1.3.2. КООРДИНИРАНИ ВЕЗНИЦИ – ПОЈАМ И ВРСТЕ

Дефиниција и подела координираних везника и конструкција, које ћемо се држати у овом раду, засниваће се на оној коју нуди М. Ковачевић у више радова, а посебно у оним који чине део *Синтаксе сложене реченице* (Ковачевић 1998). Према ставовима овог аутора, „под везницима (или везничким ријечима) подразумејемо само језичке јединице које повезују двије јединице у синтагму или сложену реченицу” (Ковачевић 1998: 258; истакла М. В.). *Координираним везницима* Ковачевић сматра „оне језичке јединице које повезују хомофункционалне синтаксеме или клаузе, творећи тако или координирану синтагму или независну реченицу” (ibidem: 258). Дакле, нећемо узимати у обзир она схватања граматичара према којима везници имају и улогу појачивача значења неке речи, дела реченице или целе реченице. Укратко речено, основне одлике независних везника, а то је и оно што их разликује од зависних, јесу следеће:

а) творе и координиране синтагме и сложене реченице;

б) не чине структурни ни семантички део клаузе испред које стоје, што се проверава тестом пермутације;

в) независна клауза и њен везник не може се уметати у другу независну клаузу⁵⁵ нити се могу преместити испред друге независне клаузе⁵⁶.

Све везнике који имају ове особине аутор је даље на основу семантичког критеријума поделио у пет врста, које су уједно и врсте координираних конструкција, а то су: копулативни, адверзативни, дисјунктивни, градациони и експанзивни (в. табелу 1). У копулативне везнике, према Ковачевићу (1998: 13), спадају: *и*, *па*, *те*, *ни* и *нити* и налазе се у координираним конструкцијама, „којима се исказују или смисаоно паралелни, или узастопни или садржаји са односом импликације”. Адверзативни везници: *а*, *али*, *него*, *но* и *већ* везници су реченица „којима се изражавају контрастни или неподударни садржаји” (ibidem: 13). У раставним или дисјунктивним реченицама, „којима се изражавају паралелни садржаји од којих је по правилу само један остварљив у датим околностима” (ibidem: 13) компоненте су повезане везницима: *или* и *било (да)*. Градационе конструкције јесу оне „којима се изражавају два садржаја од којих други обавезно има већу комуникативну вриједност, а ти се садржаји повезују или корелативним везницима *не само ... него/но/већ*, или некорелативним *а камоли*, *а некамоли*, *а тим прије и др.*” (ibidem: 13). Везници експанзивних конструкција „којима се изражавају два садржаја

⁵⁴ Овакво стање представља велики проблем у настави синтаксе на свим нивоима наставне праксе.

⁵⁵ Ковачевић даје и објашњење за једини изузетак од овог правила (ibidem: 11).

⁵⁶ Види: Ковачевић 1998:11; Ковачевић 2000: 98. Слично дефинисане основне карактеристике напоредних везника, које се односе на везнике енглеског језика, даје и Кверк (Quirk). Уп. Михајловић 1982: 53.

од којих други има појашњивачку (преформулаторску, корективну, улогу додатног коментара и сл.” (ibidem: 13) врло су бројни, према Ковачевићу, а њихови су представници *то јест, односно* и *а/и то*. Уз то, треба навести да је о статусу спојева какви су *а то / и то* Ковачевић детаљније ставове дао у раду о експланативним конструкцијама (1998: 58–79) (в. табелу 1).

Врста координираних конструкција и реченица	Везници	Семантички однос међу компонентама координираних конструкција и реченица
<i>Копулативне</i>	и, па, те, ни, нити	паралелни, узастопни или садржаји са односом импликације
<i>Адверзативне</i>	а, али, него, но, већ	контрастни или неподударни садржаји
<i>Дисјунктивне</i>	или, било (да)	алтернативност остварења садржаја
<i>градационе</i>	не само ... него/но/већ, а камоли, а немоли...	један од садржаја има већу комуникативну вредност у односу на други
<i>експланативне</i>	то јест, односно, а/и то...	други садржај има преформулаторску, корективну, улогу додатног коментара и сл.

Табела 1 – Везници и типови координираних конструкција према М. Ковачевићу (1998)

Свака од наведених врста, дакле, има своје специфичне везнике и специфичну семантику. Међутим, видљиво је да су везници неких врста у могућности да повежу садржаје са различитим типовима међуодноса, док се помоћу других могу везати само компоненте координираних конструкција са једнообразним семантичким односом. У први тип спадају свакако координирани везници, помоћу којих је могуће творити координиране конструкције са временским, симултаним и односом сукцесивности, као и са узрочно-последичним односом међу компонентама. На пример, у реченици:

Купила је стан **и** продала кућу.

спој односа међу садржајима клауза и семантике координатора допушта тројако тумачење семантичког односа међу компонентама:

Купила је стан **и** продала кућу [=Купила је стан **и** у исто време продала кућу → однос симултаности; =Купила је стан **и** после тога продала кућу → однос сукцесије; =Купила је стан **и** зато је продала кућу → узрочно-последични однос].

Поред овог типа, адверзативним везницима творе се конструкције код којих постоји изразита супротност међу садржајима компонента, али и оне у којима је исказано само неподударње садржаја.

Код ових двеју врста координатора (код копулативних и адверзативних) видљиво је и то да су у оквиру самих врста неки везници у могућности да повежу садржаје са различитим типовима међуодноса (како се види из претходног примера), док је употреба других знатно ужа (употреба везника *нити* нпр.).

С друге стране, градациони, експланативни или пак дисјунктивни везници у могућности су да наметну семантички однос међу компонентама координиране конструкције, што упућује на високу семантичку специјализованост ових врста координатора. Нпр.

Средиће кухињу **или** опрати судове. → дисјунктивни однос;

Не само да ће средити кухињу **већ** ће опрати судове. → градациони однос;

Средиће кухињу, **то јест** опраће судове. → експланативни однос.

У зависности од семантичке (не)одређености координатора јесте и могућност супституције везника једне врсте везником који припада другој врсти (без великих последица по граматички и семантички статус конструкције). Тако се у координираним конструкцијама са копулативним везником *и* тај координатор често може заменити адверзативним везником *а*⁵⁷. У таквим случајевима сматра се да је „у везнику *а* спојено граматичко значење копулативности и

⁵⁷ Нпр.: Отишла је у град **и/а** оставила децу да уче.

функција интензификатора. Њиме се даје већи значај садржају друге клаузе (Ковачевић 1995: 171). Код уже семантички спецификованих везника таква замена није могућа.

До сада речено указује на различит степен семантичке издиференцираности појединих врста везника, што се може применити и на однос међу везницима у оквиру самих врста. На примеру копулативног везника *и* показали смо да је за једнозначно тумачење односа међу компонентама координиране конструкције са семантички недовољно спецификованим везником потребно увести додатно језичко средство којим би се „помогло” везнику да прецизира семантички однос међу компонентама конструкције. Такво језичко средство називамо *семантичким конкретизатором*.

1.4. СЕМАНТИЧКИ КОНКРЕТИЗАТОР

На *конкретизатор*, одн. *семантички конкретизатор* (у даљем тексту: СК) као лингвистички термин нисмо наишли ни у једном од лингвистичких речника и енциклопедија на српском језику (уп.: Симеон 1969, Кристал 1988, Кристал 1996, Траск 2005). Њега у србистичку литературу уводи, колико нам је познато, М. Ковачевић 1993. год. у раду о експланативним (објаснидбеним) координираним конструкцијама⁵⁸, а сам појам објашњава у раду о конкурентности простих независних везника и спојева везника са СК у српском језику (Ковачевић 2000: 97–111⁵⁹). У овом се раду аутор позива на граматику руског језика и каже да из ње преузима и појам и његово значење (*ibidem*: 98).

Најподробније семантички издиференциране примере употребе СК пронашли смо у академској синтакси руског језика (Шведова 1980: 620–632), али без експлицитне дефиниције шта се под тим термином подразумева нити се објашњава којим врстама речи или типовима конструкција могу припадати јединице и конструкције које се јављају у тој позицији. У делу граматике у коме се обрађују независносложене реченице, у одељку *Лексические конкретизаторы при союзе* одмах се посматра употреба и семантичка диференцијација конкретизатора уз везник *и* каже се да: „в предложениях с несобственно соединительными отношениями союз *и* часто выступает в сопровождении специального лексического конкретизатора, в зависимости от которого значение союза по разному уточняется” (*ibidem*: 620). На овом месту описана је основна функција конкретизатора – да утаничаје значење везника – али ниже аутори кажу да „в зависимости от конкретизатора вторая часть сложносочиненного предложения может иметь одно из значений перечисляемых ниже...” (*ibidem*: 620), односно да од карактера конкретизатора зависи које ће значење имати и други део, тј. друга клауза независносложене реченице.

Издвојено је шест типова значења друге клаузе („перечисляемых ниже”) у независносложеној реченици у руском језику у зависности од типа конкретизатора: 1) значење допунског прикључка, одн. накнадног додатка, 2) последице, закључка, резултата, 3) значење неочекиваности или супротности очекиваном, 4) значење сагласности или несагласности садржаја, 5) издвајања и/или ограничавања и 6) значење истицања неочекиваног.

Функција и семантика конкретизатора праћена је код сваког везника или мање групе везника које повезује слично значење, уз истицање евентуалних разлика у спојивости или неспојивости конкретизатора са сваким везником понаособ. Што се тиче позиције конкретизатора у реченици, он је увек у постпозицији у односу на везник, с тим да се, према мишљењу Шведове и осталих, код споја везника *и* са конкретизаторима који дају „значение следствия, вывода, результата, итога, заключения” (*ibidem*: 621–622), конкретизатор може налазити и у

⁵⁸ М. Ковачевић, *Објаснидбене (експланативне) координиране конструкције*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVI/1, Нови Сад, 1993, 99–121 (рад је прештампан у: Ковачевић 1998: 58–79. На ову публикацију ћемо се позивати у даљем тексту).

⁵⁹ Рад је прештампан у књизи: М. Ковачевић, *Грамматичке и стилистичке теме*, Књижевна задруга, Бања Лука, 2003, 74–96. Цитати и позивања на овај рад потицаће из управо наведене публикације.

препозицији, али сами аутори указују на то да се лексема *и* у таквом споју више може сматрати речцом него везником⁶⁰.

У србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури, осим већ поменутог (Ковачевић 2000), нема много радова у којима се среће појам *конкретизатор* у оном значењу и позицији којом се бавимо у овом раду. То ипак не значи да се у њој не може срести термин *конкретизатор* или да језичке појаве повезане са нашим схватањем појма *семантички конкретизатор* нису биле до сада предмет лингвистичких радова или бар дотицане у њима. Студије и граматике у оквиру србистике и/или сербокроатистике које се могу довести у везу са конкретизатором и/или СК могли бисмо класификовати у три групе:

а) радове у којима се помиње термин *конкретизатор*, али који се не односи на везе језичких јединица или конструкција са везницима;

б) радове о језичким јединицама и конструкцијама која се могу наћи у функцији СК уз везник, али без употребе самог термина;

в) радове у којима се помињу или анализирају СК уз независне везнике.

1.4.1. Радови у којима се помиње термин *конкретизатор*. Како је већ поменуто, појам *конкретизатор* (не СК) појављује се у србистици и/или сербокроатистици у студијама и граматикама, али у позицијама које се разликују од оне којом ћемо се бавити и са значењем и функцијом различитим у односу на оне које ми имамо у виду⁶¹.

П. Пипер у књизи о односу језика и простора пише да „postoje tri obavezna elementa situacije označene izrazom sa značenjem lokalizacije i tri primarna elementa svakog takvog značenja: (1) *objekat lokalizacije*, (2) *lokalizator* (kao sredstvo lokalizacije) i (3) *konkretizator odnosa između* (1) i (2), za koji izgleda umesno upotrebiti termin *orijentir*” (Пипер 1997: 21–22; истакла подвлачењем М.В.). Из овога се може закључити да се термин *конкретизатор* код Пипера односи на прецизирање односа између локализатора и објекта локализације и да се првенствено односи на предлоге као врсту речи (нпр.: Писмо је у/на кутији).

У раду о проблемима у вези са лексикографском обрадом везника Л. Вукојевић служи се термином *конкретизатор*, али се он односи на саме везнике, који, по мишљењу овог лингвисте, могу бити конкретизатори и верификатори семантичких и синтаксичких односа (Вукојевић 1998: 379–394).

Б. Белај у тексту о неким особинама предиката у пасиву говори у вези са прилозима и изразима са временским значењем да се „*uvođenjem različitih vremenskih konkretizatora kojima se nedvosmisleno signalizira trajanje izvršene radnje i u sadašnjosti*” (Белај 2002: 4, истакла подвлачењем М.В.) може препознати адјективизирани пасив.

Овим термином користи се и И. Антонић у вези са значењем просторног генитива, а он се односи на именице у позицији управне синтаксеме у субординираним синтагмама типа *на ивици стола*: „У функцији *конкретизатора* типа просторне релације која се успоставља између објекта локализације и локализатора исказаног именицом у генитиву може се појавити и нека друга именица којом се по правилу именује неки део локализатора” (Пипер и др. 2005: 152, истакла подвлачењем М.В.).

У *Српској синтакси* (Симић–Јовановић 2002_{аб}) на више места и у вези са различитим језичким јединицама аутори се користе термином *конкретизатор*. У вези са „конектором *и*” лексеме *колико* или *још* одређују као „*конкретизатор* конекционе асоцијативности” у примерима какви су „...мрзео је овог хоџу *колико и* Швабу” или „...и ја сам на концу узјахао *још и* крмачу” (Симић–Јовановић 2002_а: 577–578, истакла подвлачењем М.В.).

⁶⁰ „В том случае, когда *и* следует за конкретизатором (*потому и, вот и, ну и*) его союзная функция ослабляется и сближается с функцией усилительной частицы” (Шведова 1980: 621).

⁶¹ На овом месту не тежимо исцрпности, већ наводимо само неке радове у којима се среће термин *конкретизатор* као илустрацију друкчије концепције овог појма у оквиру лингвистике у односу на појам СК, којим се бавимо у овом раду.

Пишући о релативним зависним клаузама са релативизатором *што*, Симић–Јовановић употребљавају термин *конкретизатор* (2002а: 1213, 1214) или значењски конкретизатор (2002а: 1216) у вези са именицом из структуре управне клаузе на коју се односи читава зависна клауза⁶². Такође у вези са субординираним конструкцијама конкретизатором ови аутори називају речце које се налазе у директној препозицији у односу на везник *што*, а које су заправо део сложених везника *само што, тек што, него што* (2002а: 1242–1242).

Термин *везнички конкретизатор*, и то у значењу у ком га и ми анализирамо, али у друкчијим спојевима, помиње и С. Танасић у раду о контрастивним субординираним реченицама са везником *док*. Аутор пише да се у контрастне реченице са везником *док* може увести „синтагма са контрастним адвербијалним значењем *на супрот томе*, која представља конкретизатор значења везника у њима” (Танасић 2012: 205), али без ближег објашњења значења и обима термина конкретизатор⁶³.

1.4.2. Радови и граматике где се анализирају СК уз везник без употребе термина. То су радови и граматике у којима је, истина узгред или посредно, писано о лексичким средствима, језичким јединицама и конструкцијама, што се могу наћи у функцији СК уз везник, али без употребе самог термина.

Један од најраније објављених радова које можемо довести у непосредну везу са СК јесте рад М. Ивић о реченичним прилозима у српскохрватском језику (Ивић 1978). Пишући о прилошким изразима у функцији реченичних модификатора ауторка даје дефиницију која се умногоме односи и на наш предмет проучавања: „Реч је о модификаторима који садржину дате реченице постављају у одређени семантички однос према претходном саопштењу указујући тиме уједно на њихову међусобну повезаност” (ibidem: 4). Реченични су прилози у овом раду класификовани према начину на који модификују реченицу (нпр. интензификација садржаја, додатни коментар и итд.), али је скренута пажња и на то да постоје многи случајеви где се адвербијал не понаша као „изразити представник” неког функционално-семантичког типа модификатора. Овако конципиран предмет истраживања шири је од нашег јер се, с једне стране, не везује за независне везнике, а с друге обухвата и зависносложене реченице.

И. Прањковић на више места и у вези са више семантичких и структурних типова координираних реченица пише о различитим врстама речи и конструкција које имају везивну улогу (уп. Прањковић 1984: 38, 40, 45, 61, 64, 69,73). Оне могу стајати самостално, у позицији без везника, тј. у јукстапонираним реченицама, али и уз координиране везнике (граматичке конекторе) и ближе их одређивати. Те речи и конструкције назива лексичким конекторима, дефинише их као „one riječi koje vrše /i/ vezničku funkciju a nisu kao takve gramatikalizirane” (Прањковић 1984: 40). Пишући о подтипovima координираних реченица са везником *и*, Прањковић набраја и „druge konektore (npr. zato, stoga, onda, tada, tako, to itd.). Njima se, naime, ‘zavisan’ odnos među klauzama jednoznačno eksplicira” (ibidem: 61).

⁶² „!...вијенац, што се протезаше над цијелим селом’ [...] Управни номен, зато, у оваквим приликама оправдано је назвати конкретизаторим који прецизира значење релативизатора 'што/шта'.” (Симић–Јовановић 2002а: 1213); „Заменица што и овде је употребљена као неконгруентна реч са везничком функцијом, а управна именица је њен значењски конкретизатор.” (Симић–Јовановић 2002а: 1216).

⁶³ За конкретизатором као термином трагали смо и у синтаксама бугарског језика као територијално и генетски језика блиског српском (в. Попов 1983, Попов 1998, Недев 1992). Иако се, нарочито при семантичкој класификацији координираних реченица, указује на то да постоје средства која не спадају у граматичке конекторе, а која помажу да се одреди ком семантичком типу припада нека реченица, та се језичка средства не именују конкретно, већ се најчешће на њих указује описно као на: „някои лексикални показатели” (Попов 1983: 354) или „специјални езикови средства” (Недев 1992: 244).

Додуше, термин *конкретизатор* помиње се у новијој бугарској литератури о језику, али у функцији сличној оној која се у србистици означава појмом интензификатор. В. Бонцолова помиње језичка средства која могу стајати уз предлоге, односно предлошко-падежне конструкције у бугарском: „Възможни конкретизатори (наречия) – **точно: Застани точно под лампата. Точно под козирката на входа имаше малка плоадка. Други живет направо под открито небе**” (Бонцолова 2007: 126, истакла подвлачењем М. В.).

Стевановић такође примећује да уз независне везнике могу стајати речи и конструкције када је „нарочито потребно истаћи” о ком се семантичком подтипу реченица ради, али их не именује посебно, већ само каже да су то прилози или прилошке синтагме (Стевановић 1986: 789).

У *Уводу у лингвистику текста* М. Велчић анализира механизме и средства уз помоћ којих се оформљује текст као целина. „Jedinice ili skupine jedinica” којима се успостављају односи између двеју реченица, али и између клауза унутар сложене реченице ауторка назива конектори-ма (Велчић 1987: 22). Они су на основу формалних и функционалних особина сврстани у пет категорија: релативни, везнички, приложни, фразеологизирани и пропозиционални конектори. У књизи је скренута пажња и на то да се различити типови конектора могу међусобно комбиновати. Тако нпр. „veznički konektori mogu stajati uz druge jedinice u funkciji konektora (**a niti, već zato što, a uz to, ali bez obzira na to i sl.**)” (ibidem: 25), али нису подробније анализирани семантичке и функционалне одлике таквих скупова. Једино је напоменуто да се комбинације различитих типова конектора одликују, како каже М. Велчић, тиме што не чине чврсте целине, већ су њихови делови „suviše mobilni, te ih susrećemo uvijek u novim i drugim kombinacijama. Valja, na primjer usporediti **prema tome** (složeni priložni konektor) i **ali ujedno i** (kliširana skupina jedinica u funkciji konektora)” (ibidem: 26).

Разлика између конектора како их схвата М. Велчић и СК уз независне везнике огледа се и на функционалносинтаксичком плану: конектор повезује конструкцију којој припада (у било ком погледу) са конструкцијом која му претходи или следи, док се СК заједно са конјуктором уз који стоји односи само на структуру која му претходи. Највећа сличност међу њима постоји на семантичком плану пошто се и на СК може односити формулација М. Велчић „o konektorima kao jezičnim sredstvima ulijevanja smisla” (ibidem: 31).

М. Велчић пишући о конекторима на нивоу текста указује на проблеме у систематизацији врста речи и недостатке постојеће класификације. Она наводи и запажања П. Текавчића⁶⁴ која се тичу „tzv. korelativnih elemenata (npr. **ipak**) ‘koji samo pojačavaju značenje već sadržano u vezniku, s pravom tvrdi da za takve jedinice ‘zapravo još nema odgovarajućeg termina’ [...]. Tako se pokazuje da je problem i semantičke naravi” (према: Велчић 1987: 19). Овде се помиње проблем у вези са лексемама каква је *ипак*, али нисмо сагласни са Текавчићевом тврдњом да они „појачавају значење već sadržano u vezniku” јер, напротив, реч као што је *ипак*, која садржи сему супротност, може поништити значење саставног везника *u/na/me* уколико се нађе у споју са неким од њих, што ћемо показати у даљем истраживању.

На основу студије о тексту З. Гловацки-Бернарди (1990) о јединицама и конструкцијама које сматрамо СК можемо говорити као о једном од средстава за прецизнију организацију елемената и конструкција унутар реченице или на нивоу текста. Конкретизатором, који би припадао „veznim izrazima koje kratko možemo nazvati konektivima” (Гловацки-Бернарди 1990: 53)⁶⁵, то се увек постиже на форичком принципу, прецизније на принципу анафоре. СК се може сматрати једним од инструмената за постизање кохерентности текста, а комбинацијом везника и „кнектива” постиже се асерторичко-актанцијална кохерентност текста (ibidem: 33).

Ј. Силић и И. Прањковић, када пишу о значењима која се могу исказати саставним реченицама, истичу и то да код овог типа, осим узрочно-последичног односа „može u prvome planu biti i mjesni, vremenski, načinski ili uvjetni odnos među surečenicama, koji se može još додатно експлицирати каквим прилозима или приложним изразима, посебно замјеничким” (Силић–Прањковић 2007: 322; истакла подвлачењем М. В.). Ови аутори термилошки не одређују посебно средства која стоје уз везнике нити додатно прецизирају који се типови значења могу истаћи њима истаћи.

⁶⁴ П. Текавчић, О прилозима и 'прилозима' (синтакто-семантичке, прагмалингвистичке и контрастивне билешке), *Strani jezici*, 3–4, Zagreb, 1982, 3–12; према: Велчић 1987.

⁶⁵ У конективе, према њеном мишљењу, спадају предлози, везници и „druga vezna sredstva površinske strukture teksta” (Гловацки-Бернарди 1990: 53).

У раду *Синтакса и семантика прилошких израза* (Ковачевић 2007: 67–81) анализирани су структуре које представљају окосницу јединица и конструкција што се јављају у функцији СК, тј. објашњен је појам прилошког израза и посматран однос између ових конструкција и одговарајућих прилога. Прилошки израз Ковачевић дефинише као „падежну или приједлошко-падежну конструкцију која је функционално-семантички блиска или еквивалентна некоме прилогу, из чега произлази да је она често – не дакле увијек – и замјењива неким од правих прилога” (ibidem: 68). Ковачевић описује основне моделе стварања прилошких израза у српском језику и при том издваја три морфолошко-синтаксичка типа прилошких израза: 1) заменичке прилошке изразе, који настају као спој неког једнозначног предлога и показне заменице (најчешће заменице *то*), нпр. *након тога, због тога, упркос томе, без обзира на то* и сл.) и „блокирањем” те везе, 2) именичке прилошке изразе, који настају блокирањем везе неког предлога и захтеваног падежног облика именице (*на миру, у међувремену, у потпуности* итд.) и 3) синтагматске прилошке изразе, као везу блокираног споја падежне или предлошко-падежне именичке форме и обавезног детерминатора (*у то време, на овом месту, на тај начин, из тог разлога, у тој мери, у ту сврху* итд.). За наше истраживање од посебне је важности издвајање заменичких прилога којима се попуњавају празна места у прилошком систему, при чему мислимо на прилошке изразе са концесивним, ексцептивним, контрастивним и сл. значењем, који немају синониме међу заменичким прилозима.

1.4.3. Радови у којима се помињу / анализирају СК уз употребу термина. Пре помена ових радова у србистици, неопходно је рећи нешто о првим детаљнијим објашњењима и описима ове језичке јединице.

Запажања из цитиране граматике руског језика (Шведова 1980) проширио је и прилагодио српском језику М. Ковачевић у првом раду у србистици који се бави спојевима везника са СК (Ковачевић 2000: 97–111). У овом раду, где се аутор позива на поменути граматички руског језика и каже да из ње преузима и појам и његово значење (Ковачевић 2000: 98), СК се дефинише као: „ријеч или скуп ријечи што долази иза везника (чинећи с њим својеврстан спој) и утаничује његово значење” (Ковачевић 2000: 98). Посебна пажња посвећена је могућности изостављања СК и последицама тога по граматичност реченице и по њену семантику.

Код Ковачевића су уз сваки од пет типова координираних везника анализирани функције СК као средства које везнику и клаузи коју везује даје: временско, месно, начинско, узрочно, објаснидбено или градационо значење. Посебна пажња посвећена је случајевима када СК и везник уз који стоји не садрже подударне семантичке компоненте, већ тада СК преузима функцију семантичког „управитеља”, а везник је само знак да се ради о координираној конструкцији (нпр. *а затим / а потом : и затим / и потом*), тј. посматрају се случајеви када је могуће изоставити СК, а када то није могуће из граматичких или семантичких разлога.

Ковачевић истиче да је циљ његовог рада да да неке основне назнаке о томе како треба прићи појави везе између независног везника и речи или конструкције која га семантички утаничује и да му није била намера да детаљно анализира семантичке типове конкретизатора⁶⁶.

Функцију једног од типа СК уз један тип координатора ми смо анализирали у раду о временским конкретизаторима (Вукић 2008). У овом су раду посматрани функција и значење темпоралних конкретизатора у позицији иза адверзативних везника у српском језику. Посебна пажња посвећена је разлици у статусу СК иза сваког од адверзативних везника, што је условљено типом односа супротности и/или семантичким подтипом конкретизатора. У овом раду теоријско поимање СК у потпуности је засновано на одређењима у радовима Шведове (1980) и Ковачевића (2000).

За разлику од СК временског односа, који се одликује великим бројем форми, у раду о СК пропратне околности обрађен је један од, према квантитативном критеријуму (број форми), маргиналних типова СК (Вукић 2014). У њему је анализирана могућност сваког од координато-

⁶⁶ Ковачевић се у више наврата у каснијим радовима дотицао СК. Нпр: Ковачевић 2007: 55–56.

ра да са формом *при том / притоме* уђе у спој и утицај овог тип СК на семантику кординатора уз који стоје. У овом раду је први пут поменута подела неексплетивних СК на неексплетивне СК на семантичком и неексплетивне СК на граматичком плану.

У најновијој граматици српског језика (Пипер–Клајн 2013), објављеној крајем 2013, употребљава се термин конкретизатор у оном значењу у коме га ми посматрамо. У вези са везницима као врстом речи и вишезначношћу као својством већине везника, аутори кажу да „вишезначни везници могу повезивати предикатске делове сложене реченице чије значењске односе често конкретизују посебне речи – конкретизатори” (ibidem: 210) и даље само дају примере за употребу конкретизатора *онда*, *зато* и *ипак* уз везник *па*. Конкретизаторе помињу и као носиоце семантичких разлика међу независносложеним реченицама, тј. помоћу њих се у оквиру врста независносложених реченица прецизније издвајају подврсте (ibidem: 454). Затим, у вези са саставним реченицама са везником *и* помињу се најпре временски конкретизатори⁶⁷, али без ближег одређења појма, ако изузмемо констатацију да су конкретизатори „по правилу заменичке природе” (Пипер–Клајн 2013: 474). Осим тога, ови аутори помињу и друге типове СК, као што су СК: просторног, узрочно-последичног, условног, допусног, начинског значења, и дају примере њихове употребе (Пипер–Клајн 2013: 474).

СК временског значења и градацијске СК Пипер и Клајн помињу у вези са везником *а*, без освртања на статус овог елемента у структури реченице, већ само кажу да „супротне реченице са везником *а* у зависности од конкретизатора могу уз основно значење имати и друга категоријална значења – просторна, временска, градацијска итд.” (ibidem: 485).

У вези са градацијским реченицама, и то „реченицама са значењем највеће неједнакости” Пипер и Клајн кажу да ово значење „може бити истакнуто конкретизатором супротности напротив, супротно томе, обратно и сл” (ibidem: 491) и дају примере употребе ових језичких средстава, такође без објашњења њиховог статуса у конструкцији.

1.4.4. Семантички конкретизатор – теоријске поставке

Дакле, на основу постојеће литературе у којој се помиње или детаљније анализира СК (као лингвистички термин) у спојевима са везником може се рећи да:

семантички конкретизатор јесте реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификовани везник, чија је функција семантичка специјализација тог везника и клаузе која се њиме везује.

Међутим, у литератури се не дају критеријуми за разликовање ових спојева од блиских језичких конструкција нити за издвајање спојева везника и СК и не систематизују се са структурног аспекта језичка средства у овој функцији, тако да ћемо од тога почети.

1.4.4.1. Спојеве везника и СК и њима блиске конструкције. Спојеве везника и СК представљају двокомпонентне конструкције чији је један од основних конституената недовољно семантички спецификован независни везник па спадају у *везничке скупине*, како их схватају Л. Вукојевић и Л. Худечек (2007), а гледано са функционалног, семантичког и структурног аспекта, оне су најближе сложеним везницима, са којима имају додирних тачака, али и од којих се битно разликују.

Оно што их већ на први поглед повезује са сложеним везницима јесте граматички конектор као обавезна компонента споја. У оба типа сложених везника налазе се семантички недовољно диференцирани везници, који из тог разлога могу да отворе позицију за структуре

⁶⁷ „Употреба временских конкретизатора онемогућава промену редоследа делова саставне реченице [...], уп. Пажљиво га је погледала и затим га је поздравила. Јавили су се телефоном и потом су дошли. О свему је размислио и онда је прихватио предлог.” (Пипер–Клајн 2013: 472–473).

којима ће се додатно прецизирати значење везника или ће се пак то значење потпуно променити. У структури субординираних сложених везника ти прости, семантички недовољно спецификовани везници јесу *што* или *да* (*након што*, *због тога што*, *тако да*..), а код сложених координираних везника везници *него/но/већ* (у сложеним корелативним везницима: *не само ... него/но/већ*).

Основна разлика између сложених везника и спојева везника и СК огледа се у блокираности форме, тј. у немогућности уметања других елемената између делова конструкције код сложених везника, док је код спојева везника и СК могуће померати СК према крају реченице, одн. уметати неке елементе (најчешће енклитике) међу чланове конструкције, што ћемо показати на примерима.

С друге стране, спојеви везника и СК показују сличности са лексичким везама какве су колокације, и то по томе што код обају типова конструкција компоненте одликује већа вероватноћа заједничког појављивања, али и то што ни спојеви везника и СК ни „kolokacijske sveze немају status leksičke јединице” (Благус Бартолец 2012: 54). Насупрот томе, према неким граматичарима и сложени везници спадају у колокацијске везе (нпр. Тафра 2005⁶⁸). То указује на шаролико схватање појма колокација у лингвистичкој литератури⁶⁹, али најприхватљивијим сматрамо оно у коме се на колокације гледа као на „posebnu leksičku svezu na sintagmatskoj razini temeljenu na značenjskoj povezanosti samostalnih leksičkih јединица u којој se konkretiziraju њихова значења.” (Благус Бартолец 2012: 53). Ако се оно узме у обзир, онда се спојеви везника и СК, као конструкције чији основни конституент – везник – није пунозначна реч, не могу посматрати као колокације због тога што међу основним компонентама те везе никада не може бити успостављен синтагматски однос.

1.4.4.1. Основни критеријуми за издвајање спојева везника и семантичких конкретизатора. У анализи спојева везника и СК увек ћемо имати у виду везе координатора и семантичких конкретизатора (Coord+Concr). У литератури нису нигде дати прецизни критеријуми за разликовање ових спојева од сродних, одн. сличних конструкција тако да ћемо покушати овом приликом да их издвојимо и дефинишемо. До њих смо дошли поређењем веза које су предмет нашег истраживања са другим, у литератури већ издвојени и описаним конструкцијама са којима показују извесне сличности, а то су сложени везници⁷⁰.

Као један од критеријума за издвајање сложених субординираних везника истакнута је њихова замењивост простим субординаторима као релативним синонимима (Ђуркин 2013: 39). Ми смо семантички аспект овог критеријума применили код идентификације спојева координатора и СК тако што смо као мерило семантичке обједињености компонената споја узели могућност супституције споја неким од везника издвојених према доследно спроведеним граматичким критеријумима⁷¹, при чему смо узимали у обзир само њихову семантичку вредност, а занемаривали структуру (прост или сложени везник) и припадност синтаксичком нивоу конструкције коју творе, тј. координацији или субординацији (*и затим*, *а затим* : *па*, *након чега*, *пре но што*; *и тамо* : *где*; *а зато* : *па*, *због чега*). Дакле, не покушавамо посматрати спојеве везника и СК с једне стране и сложене и координиране и субординиране везнике с друге као синониме, пошто би синонимија поред исте семантичке вредности језичких јединица које се

⁶⁸ Б. Тафра сложене везнике, где помиње само субординаторе, назива граматичким фраземима (2005: 165).

⁶⁹ О гледањима на колокације у домаћој и страниј литератури, претежно англистичкој, в. код В. Стојичић (2010).

⁷⁰ Према необјављеној дисертацији В. Ђуркин (2013: 39), критеријуми за издвајање сложених субординираних везника: „(1) могућност супституције сложене везничке структуре простим, једнолексемским зависним везником, (2) блокираност конституената, (3) немогућност дисконтинуиране реализације структурних компонената сложеног везника, (4) могућност инверзивне трансформације зависне клаузе у чијој се иницијалној позицији налази конструкција чији везнички статус треба да утврдимо, (5) немогућност елидирања структурних компонената без последица на граматичком или семантичком плану реченице, (6) сталан и непроменљив поредак интегралних дијелова сложеног везника, (7) семантичка цјеловитост, односно јединство значења (које може бити, али најчешће није, апсолутно подударно значењу које се обилежава и неким простим зависним везником).”

⁷¹ Уп.нпр. Прањковић 1984: 21–35; Ђуркин 2013.

доведе у везу подразумевала и припадност истом граматичком нивоу⁷², већ узимамо у обзир само семантички аспект тог односа као механизам за проверу семантичке обједињености компонента споја координатора и СК.

Битна разлика између сложених субординираних везника и спојева координатора и СК огледа се и у односу који деиктичка компонента, као чест саставни део обеју конструкција, успоставља са осталим деловима координиране конструкције. Док је код сложених субординатора (пр. а) про-елемент увек у катафорској функцији (Ковачевић 1988: 63, Ђуркин 2013: 13), код спојева координатора и СК невезнички елемент увек се налази у анафорској улози (пр. б). Он у таквим позицијама упућује на неки елемент, конструкцију или клаузу лево од везника (тј. на интрафрастичку компоненту), на елемент ван структуре реченице (трансфрастички) или пак има пресупозицију као антецедент.

а) Сложена реченица са сложеним субординатором:

Често посећујем дерматолога због тога што се највише плашим да не добијем рак коже.

б) Сложена реченица са спојем координатора и СК:

Највише се плашим да не добијем рак коже, па ЗБОГ ТОГА често посећујем дерматолога.

Важна разлика између сложених везника и спојева везника и СК огледа се у блокираности елемената као (не)могућности да се међу компонентама везе нађе нека друга јединица. Уколико се у контрактном положају нађу неки координатор и невезнички елемент на који гледамо као на СК, такав је спој могуће разбити, што се најчешће чини неком од енклитика или са више њих (пр. а), док је код сложених (некорелативних) везника немогуће увести неку језичку јединицу или конструкцију међу компоненте конструкције, осим неког од квантификатора, а да при томе реченица остане граматична (пр. б):

а) Мајли је боловала од разних паразита и инфекција, па су је ЗБОГ ТОГА однели у специјализовану болницу. (www.blic.rs);

б) Мајли су однели у специјализовану болницу због (свега) тога што је боловала од разних паразита и инфекција : *Мајли су однели у специјализовану болницу због тога је што боловала од разних паразита и инфекција : * Мајли су однели у специјализовану болницу због тога је боловала што од разних паразита и инфекција.

1.4.4.3. Структура конструкције са СК. У вези са СК уз везник потребно је узети у обзир три елемента:

1. координирани везник као елемент који није структурни део ниједне од клауза (Ковачевић 1998: 14);
2. елемент из структуре клаузе лево од координатора (Cl₁) – читаву клаузу, контекст или пресупозицију – који ће имати функцију антецедента, тј. на који ће се упућивати помоћу СК;
3. СК – језичку јединицу која припада клаузи десно од координатора (Cl₂) и која се односи на елемент из структуре клаузе лево од координатора, читаву клаузу, контекст или пресупозицију, тј. која реферише на исти појам (успоставља са њим однос семантичке кореференцијалности)⁷³.

⁷² В. о овоме више на примеру везничке синонимије у раду Худечек–Михаљевић 2008.

⁷³ Наглашавамо да ће у СК и његов антецедент увек бити у односу семантичке, а не синтаксичке кореференцијалности, у оном смислу како се на то гледа нпр. код М. Алановића: „Синтаксичка кореференцијалност, која се заснива на истом принципу као и семантичка (Васић 1998: 78), не подразумева постојање истог нејезичког енти-

Графички (упрошћено) овај бисмо однос могли приказати на следећи начин:

График 1 – Структура конструкције са СК

О независним везницима, њиховој природи и типовима већ смо говорили у претходном поглављу.

Антецедентом сматраћемо „jezičku jedinicu na koju upućuje neka druga jedinica u rečenici (anaforička referencija), tipično jedinica koja sledi” (Кристал 1988: 25) и која ће заправо бити њен супституент у структури клаузе иза везника, а супституција је, према мишљењу З. Гловацки-Бернарди „најучесталији начин realiziranja anaforičkih odnosa” (2004: 65)⁷⁴. Као антецедент СК може се појавити:

а) синтаксема,	б) синтагма,	в) клауза,
г) сложена реченица,	д) део текста,	ђ) пресупозиција.

Дакле, у раду ћемо анализирати примере СК за које у реченици или у тексту лево од споја везника и СК постоји формални антецедент (а–д) и оне за које не постоји у реченици или у тексту лево од споја везника и СК исказан антецедент, већ ће се у функцији антецедента СК појавити пресупозиција. Следећи примери илустрација су сваког случаја појединачно:

- а) ..од њих очекујемо да се врате у Србију и ОВДЕ примене своја знања (ВН, 7. 4. 2005:3)
- б) ..преспавао је у стерилном пејзажу болничких одаја пуних пет недеља и ОД ТАДА светска граја као да више није допирала до њега (ДК:ГБД);
- в) Гејзири и врели извори воде попуштају притисак ужареног Земљиног језгра и НА ТАЈ НАЧИН супервулкан дише.. (МЗ 19: 24);
- г) Краљ је сматрао да сме распустити владу, али УСЛЕД ТОГА створила се ускршња криза 1920. у Данској (www.domaci.de › ~ Istorija sveta);
- д) Већ је договорено да се рабљене гуме продају цементари у Новом Поповцу која ће их користити као гориво, па ће проблем складиштења аутомобилских гума у Крагујевцу коначно бити решен. Наиме, вулканизери немају депонију на којој би одлагали гуме, **нити** ОВДЕ постоји неки центар за рециклажу овог отпада. (www.kragujevac.co.rs/vesti); Људи су некада живели сасвим другачије. Пили су и јели оно што произведу. Радиле на отвореном, а не за компјутерима, знојили се и запињали, али су УПРКОС ТОМЕ били задовољни и срећни (ЉМ: 84)
- ђ) Нисам рођена Београђанка, нити ТАМО живим. (www.depresija.org).

Није згорег нагласити да се, мада нам се чини да је то из досад реченог јасно, у вези са адвербијалом или речцом у постпозицији у односу на везник не може говорити као о јединици у функцији СК ако се ознака у клаузи лево од везника и она исказана прилогом или прилошким изразом и сл. у клаузи десно не односе на исти референт. У том случају није испуњен основни услов, а то је да се и једна и друга језичка јединица односе на исти денотат, тј. на исти појам из ванјезичке стварности:

тета на који се те две синтаксичке структуре односе по принципу референције, већ постојање исте референтне синтаксичке функције коју на базном нивоу обе синтаксичке структуре реализују, уз истовремено остваривање и исте семантичке улоге.” (Алановић 2005:151).

⁷⁴ „Pod supstucijom razumijevamo imenovanje istoga designata na različite načine. Budući da je posrijedi opetovano imenovanje istoga designata, supstituciju bi, zapravo, trebalo odrediti kao podvrstu ponavljanja.” (Гловацки-Бернарди 2004: 65)

У сваком случају био је то један од оних људи који су навикли да живе у непрегледној равници, **па** ОВДЕ несвесно увлаче главу међу рамена, јер им се чини да ће се превише блиска, оближња брда обрушити. (ГП: 142) овде = Краљево (из контекста); Само да га сећање не одвуче на завичај, где их је убрао **и** ОВАМО донео (РБ–НП: 15).

Зашто је битно да постоји однос семантичке кореференцијалности између елемената које ћемо посматрати као СК и његов антецедент? Уколико се те две језичке јединице односе на различите денотате, везник као релациони елемент дефинише однос међу њима, тј. јединица која стоји десно од везника не „помаже” спецификацији типа везе, већ је сама елемент који ступа у релацију са претходно наведеном јединицом.

... свуда по Босни он је владао туђом руком, **а** ОВДЕ је био лично са својом непознатом ћуди (ИА–НГ : 43);

Осим тога, уколико се адвербијал нпр. налази уз везник, али није употребљен анафорски, већ катафорски, тј. упућује на елемент из структуре клаузе десно од везника, одн. елемент који следи, ни тада се не може говорити о СК уз везник. У том случају адвербијал успоставља однос са елементом иза себе, а не са оним који претходи координатору. Самим тим, његова веза са координатором само је позициона (контактни положај), али не и суштинска:

...бесплатно је играо на приватним прославама, **па** И ОНДА кад никакве прославе није било. (ЕК: 196); ...Мона Лиза, коју је моја мајка исекла из журнала у време када су ту слику скандалозно украли из Лувра, **или** ОНДА када су је тријумфално вратили (ДК: БП); ...на том месту где ти сад седиш мењали [су се] млади, леви, храбри и верни људи; **а** ТАМО на наслоњачи где си ти оставио свој шешир, тамо је Шико преко стотину пута задремао. КМФ).

СК, дакле, може имати експлицитни или имплицитни референт, а и један и други морају се налазити лево од споја везника и СК. Конкретизатор је тако и део организације текста јер представља експлицитно или имплицитно поновљен језички израз из структуре (најчешће) узастопних реченица текста, заснован на рекуренцији као особини структуре текста (уп.: Гловацки Бернарди 2004: 41). Као деиктичко, анафоричко средство он је један од инструмената којим се постиже и кохерентност текста, тј. он има конекторску улогу на нивоу реченице, али и на нивоу текста када се антецедент налази ван формалних граница сложене реченице, у контексту лево од споја координатора и СК⁷⁵.

Клаузу независносложене реченице у којој се налази антецедент СК условно називамо првом (C1₁), а клаузу чији је елемент СК другом (C1₂), без обзира на то што оне могу бити и клаузе вишеструкосложене реченице и налазити се у постпозицији у односу на једну клаузу или више њих. Но, пошто се антецедент СК уз независни везник најчешће налази у клаузи која претходи оној чији је елемент СК, а нас интересује само однос елемената тих двеју клауза, условно ћемо говорити о првој и другој клаузи као конструктивним елементима сложене реченице.

1.4.4.4. Језичке јединице и конструкције у функцији СК. Како смо утврдили након анализе корпуса, у овој улози у савременом српском језику могу се наћи:

- а) заменички прилози;
- б) прилошки изрази;
- в) партикуле.

Заменички прилози различите семантике (темпорални: *тада, онда...*; спацијални: *овде, тамо...*; каузални: *зато, стога...*) и сложености (*тад(а) : отад(а), дотад(а)...*) као деиктички елементи увек упућују на елемент клаузе или текста лево од координатора.

⁷⁵ О прилозима у функцији текстуалних конектора в. Мразовић 2009:732–733.

Прилошки изрази који се налазе у тој функцији могу настати као резултат декомпоновања прилога⁷⁶, што је најчешће случај (*тада: у то време; онде : на оном месту..*), али има и оних који представљају попуне празних места у систему, тј. настали су по моделу декомпонованих јединица, али међу прилозима не постоји њихов еквивалент (*за то време* и сл.).

Међу јединицама у функцији СК најређе се појављују партикуле (*и, посебно, нарочито...*).

1.4.4.5. Основни типови СК. Посматрајући СК уз координатор, увиђа се да он има један од два основна статуса, тј. може бити:

- експлетивни, тј. испустиви, необавезни СК – јединица или конструкција која се може изоставити из постпозиције у односу на везник;
- неексплетивни, одн. неиспустиви, обавезни СК – јединица или конструкција која се не може изоставити из постпозиције у односу на везник.

1.4.4.5.1. Експлетивни СК. У вези са овим подтипом семантичког конкретизатора разликоваћемо два случаја. СК ћемо увек сматрати експлетивним када говоримо о елементу или конструкцији уз везник чијим се изостављањем не чини никаква „штета” по граматичност и/или семантичку вредност сложене реченице. Ту говоримо о СК чије се семантичке компоненте поклапају са семантиком везника. Везник је, дакле, довољан за исказивање семантичког односа међу компонентама координиране конструкције, а СК служи да верификује ту семантику. У таквим спојевима функција СК приближава се улози интензификатора, који су факултативни елементи реченице.

Они не гризу, то вука не боли, **него** НАПРОТИВ изазива пријатне успомене.. (АСП: МП); Симпликије тумачи једну Аристотелову опаску о Зеноновом доказу о простору, **па** ЗАТИМ тај доказ наводи (БП: 181).

Овакву улогу експлетивни СК може остварити с координаторима који се одликују вишим степеном семантичке усмерености, одн. опредељености у односу на везнике у оквиру истог типа. Тако су везници *него/но/већ* у већој могућности да самостално означе контрарност у односу на координатор *а*; везник *па* је самодовољан за исказивање односа сукцесије или узрочно-последичног односа, док је везнику *и* за исказивање овог односа најчешће потребна „помоћ”.

Поред тога, о експлетивном СК говорићемо и онда када се његовим изостављањем ствара неграматична структура, али та последица није условљена карактеристикама везника, већ природом предиката или неког другог елемента из устројства клаузе десно од везника:

Модерни човек, истиче се то радо, нигде више, ни у којем већем граду на свету није странац, **нити** се ТАКО мора осећати. (ЉМ: 96).

Уз глагол *осећати се* неопходно је навођење адвербијала са начинским значењем, тј. он је неопходан елемент реченичног модела, а постојање заменичког прилога *тако* у постпозицији у односу на везник *нити* само је позициона варијанта његове реализације у клаузи чији је елемент. Друкчије речено, постојање заменичког прилога у позицији иза везника *нити* није условљено особинама везника, већ превасходно глагола у предикату. Истоветну ситуацију, али са друкчијом функцијом адвербијала у другој клаузи илуструје и наредна реченица:

Мато Глушац (напомињемо да је то праунук његов: исти као он, **те** га ТАКО и зовемо) описује до у танчине... (РБ–СБ: 46).

1.4.4.5.2. Експлетивни СК. Обавезним, одн. неексплетивним СК сматраћемо оне језичке јединице или конструкције у постпозицији у односу на везник чијим се изостављањем добија неовверена, одн. неграматична структура, а такво стање условљено је природом везника:

⁷⁶ В. о томе у: Ковачевић 2007: 32–40. о декомпоновању прилога.

Деца су данас читала стрипове, а ПРЕ ТОГА уредила травњак.

*Деца су данас читала стрипове, а уредила травњак.

У оваквим конструкцијама СК представља обавезни конституент реченичног модела.

Већ из оваког примера види се да ћемо говорити о неоверености конструкције када се у обзир узме семантички план реченице, одн. лексичка попуњеност реченичног модела, а не само строги структурни план.

1.4.4.6. Положај СК у односу на везник. Примарна позиција СК јесте контактна постпозиција у односу на везник. Међутим, он може бити и одвојен од везника, и то најчешће енклитиком, глаголском или заменичком, што је условљено правилима о распореду енклитика у српском језику и прозодијским особинама везника (уп. Поповић 2004: 297–300; Кордић 2008: 191):

Код EPS формата можемо да изаберемо само JPEG компресију [...], али нас ТУ чека непријатно изненађење. (КЕ: 20); Овај је израз врло важан у алгебарској методи конструктисања па ћемо СТОГА показати два начина конструктисања овог израза. (МХ: 3); Ту је застао, начинио колибу, искрчио шуму тек колико му је довољно да посеје жита за своје потребе и да гаји неколико леја поврћа, па је ТАКО, по ко зна већ који пут почео изнова да кући своју кућу. (ДН: 59).

Приликом анализе у обзир ће бити узимани и они примери у којима се везник налази на формалном почетку реченице, тј. непосредно иза паузе означене тачком, а структурно клауза у којој се налази са клаузом испред себе чини сложену реченицу. Такви су сегменти текста настали парцелацијом као стилистичким поступком. Пошто парцелација, одн. сегментирање реченице не игра значајну улогу на граматичком плану, већ оно представља стилски поступак (уп. Ковачевић 1995: 191), у грађу ћемо уврстити и овакве примере.

Отпустили су те зато што си синдикалиста. А УЗ ТО ти си још био и болестан! (ДМ)⁷⁷; Војска је то, нисам могао да се јављам. А ОСИМ ТОГА, свашта ми се за то време исподешавало. (ДМ).

Осим у вези са везником, посматраћемо у СК у конструкцијама без експлицираног координатора, одн. у асиндетским конструкцијама. У таквим структурама СК је структурно осамостаљен и он је најпрецизнија ознака семантичког статуса клаузе чији је елемент.

Тежак је посао критичара, ПОГОТОВО оног који о књигама пише у дневним новинама (РБ–ШЉ: 237); Још једна светла тачка је да је већина тих књижевних успеха постигнута ван Ниша, у другим срединама, ПОНАЈПРЕ на књижевној сцени Београда (Д 22. 11. 2012: III); И тако је Могли седео и плакао, и чинило се да ће му срце препући; ПРЕ ТОГА никад у животу није заплакао. (КМФ).

1.4.4.7. Синтаксичка функција елемента или конструкције у улози СК уз везник. Језичке јединице и конструкције које имају функцију СК, како смо већ рекли, припадају различитим врстама речи, пунозначним и празним, што утиче на разлику у њиховом синтаксичком статусу у реченици. Непунозначне речи, од којих се партикуле најчешће јављају у функцији СК (*и, поготово, напротив...*), немају граматичку функцију у реченици. СК исказан семантички пуном речи или конструкцијом са пунозначном речи заузимају позицију реченичног члана у клаузи и најчешће су у функцији неке адвербијалне одредбе, али се могу наћи и у позицији других реченичних чланова.

Обавезни елементи реченичне структуре, али не нужно и обавезни СК, без обзира на тип координатора, увек је онај који се налази у позицији адвербијалног комплемента. Овакав статус израза који се налази уз координатор „условљава семантички потенцијал одређених група

⁷⁷ Везнике и остала везничка средства употребљена у оваквим позицијама (*али, него, само*) Љ. Поповић назива надовезивачким везницима (Поповић 2004: 298).

глагола *затворене семантике*”, за које се ови изрази непосредно везују (Г. А. Золотова, према: Пипер и др. 2005: 497). Ти су изрази „обавезни прилошки детерминатори” (Пипер и др. 2005: 498), а с обзиром на семантику, могу упућивати на различите типове околности (темпорални, спацијални, каузални итд.). Нпр:

Могу ли на ова питања одговорити они који су нас водили **и** ДОВДЕ довели у 20. веку? (*www.srpskilst.net*) : *Могу ли на ова питања одговорити они који су нас водили и довели у 20. веку?

Појава СК уз координатор у вези је са променама на простим реченицама до којих долази приликом њиховог везивања у сложену координирану реченицу. Ова примедба односи се и на координиране синтагме јер ћемо ове конструкције посматрати као површинске, кондензоване конструкције настале изостављањем редувантних елемената из састава сложене реченице са координираним односом међу клаузама. Једна од најчешћих и најоучљивијих од тих промена јесте проадвербијализација (уп. Вукојевић 1993: 417–418), одн. појава прилога или прилошког израза уместо дела клаузе лево од координатора при чему између адвербијала и појма на који упућује постоји однос семантичке кореференцијалности. Нпр.:

Почетком 1919. лече га у болници у граду Баја, **али** ОДАВДЕ бежи кући. (ДК:С) [←Почетком 1919. лече га у болници у граду Баја. Из болнице у граду Баја он бежи кући].

Било би занимљиво чути процене колико птица у току лова бива рањено **и** НАКОН ТОГА угиба у природи, или сакате лете околу (П, 5. 9. 2002: Б4) [←Било би занимљиво чути процене колико птица у току лова бива рањено **и** након рањавања угиба у природи, или сакате лете околу].

Дакле, проадвербијализација јесте основни, тј. најпродуктивнији начин стварања језичких средстава која се могу наћи у позицији СК, али овај поступак не покрива целокупни корпус језичких средстава у функцији СК. Прилози и прилошки изрази најчешће ће се јављати у функцији СК, али се у овој функцији могу наћи и партикуле које не спадају у деиктичке речи, па се код њих веза са антецедентом не може представити трансформацијом преко (делимично) синонимног адверба, одн. прилошког израза. Међутим, партикуле које се могу наћи у функцији СК ипак садрже имплицитни ПРО-елемент јер се увек односе на садржај који им претходи, што се може показати субституцијом тих партикула (релативно) синонимним предлошко-падежним конструкцијама (*нарочито* : *пре свега*; *напротив*⁷⁸ : *супротно томе*):

...постоји веза између недостатка витамина Д и повећања случајева оболелих од рака, **а** НАРОЧИТО дигестивног тракта (Блиц магазин, 2. 12. 2012: 9); [←...постоји веза између недостатка витамина Д и повећања случајева оболелих од рака, **а** ПРЕ СВЕГА дигестивног тракта ←...постоји веза између недостатка витамина Д и повећања случајева оболелих од рака, **а** ПРЕ СВИХ ТИПОВА РАКА рака дигестивног тракта].

Модерна уметност не искључује реализам из сфера својих преокупација, **већ** га НАПРОТИВ, укључује и прихвата као једну од најдрагоценијих својих могућности.” (ЗМСС) [←Модерна уметност не искључује реализам из сфера својих преокупација, **већ** га, СУПРОТНО ТОМЕ, укључује и прихвата као једну од најдрагоценијих својих могућности. ← Модерна уметност не искључује реализам из сфера својих преокупација, **већ** га СУПРОТНО ИСКЉУЧИВАЊУ РЕАЛИЗМА ИЗ СФЕРА СВОЈИХ ПРЕОКУПАЦИЈА, укључује и прихвата као једну од најдрагоценијих својих могућности].

Особине СК које смо у овом делу дефинисали и издвојили као битне биће разрађене у оквиру анализе засебних семантичких типова (II део) и у поглављу о асиндетским конструкцијама (III.3).

⁷⁸ РМС III: „ **напротив** 1. речца и прил. којим се истиче да је нешто супротно претходно реченоме.”

II ДЕО

II. АНАЛИЗА ЗНАЧЕЊА И ФУНКЦИЈЕ КОНКРЕТИЗАТОРА УЗ НЕЗАВИСНЕ ВЕЗНИКЕ

У претходним поглављима дате су основне одреднице за анализирање елемената који стоје уз координиране везнике и ступају у везу са њима, али није извршена детаљнија функционална, формална, а посебно не семантичка анализа таквих спојева, тако да ће то бити наш основни задатак у овом делу. После анализе корпуса, закључили смо да се највећи број примера веза координатора и СК у грађи односи на спојеве везника и јединица и конструкција са темпоралним значењем, тако да ће почетни део овог истраживања бити посвећен њима.

II. 1. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ВРЕМЕНСКОГ ОДНОСА

Језичке јединице са временским значењем различите према форми често су биле предмет интересовања у србистици⁷⁹, а само одређење категорије времена и њена типологија врло су шаролики. Већина „новијих” радова, који се у целини или делимично баве овом проблематиком⁸⁰ полази од типологије временског значења коју је, при анализи временских падежних конструкција, применила М. Ивић (1955–1956: 182), с тим што је у каснијим истраживањима претрпела делимичну модификацију. У поменутом раду М. Ивић време се посматра као: право време (*кад*), као квантитативност у временском смислу (*колико дуго*) и итеративност (*колико често*) и ту се, конкретно, временске падежне конструкције деле на: локационе и оријентационе (*ibidem*: 165). Примењујући у основи ову поделу, ми ћемо СК са временским значењем класификовати тако што ћемо се заправо највише ослањати на типологију и терминологију временског значења представљену у раду М. Радовановића о кондензацији (1977_{аб}). У том раду класификоване су конструкције са девербативном именицом у функцији кондензатора реченичног значења, али сматрамо да се на приближан начин могу квалификовати и СК временског значења. Основни разлог за овакав став јесте чињеница да су ови типови језичких јединица засновани на изузетно битној заједничкој особини, а то је да се њима „ne može direktno identifikovati vreme realizacije odnosno trajanje predikacije” (Радовановић 1977_а: 99). И СК са темпоралним значењем (*Concr Temp*) као и девербативна именица као кондензатор са темпоралним значењем „samo indirektno upućuje na vreme realizacije odnosno trajanje predikacije, identifikujući ga tako da ga stavlja u odnos relativne hronologije prema vremenu odnosno trajanju realizacije korelativne predikacije...” (*ibidem*: 99)⁸¹. Пребачено на план СК, битно је истаћи да СК никада непосредно не одређује време, већ се темпорална детерминација врши посредно, на основу одређења времена, које се налази у клаузи или тексту лево од координатора (Cl_1), одн. споја координатора и СК временског односа.

У области темпоралне детерминације уз помоћ темпоралног СК (*Concr Temp*) издвојили смо три типа временског односа:

А. **симултаност**, када се спој везника и СК односи на време које се потпуно или делимично подудара са временом, идентификованим или одмереним, у претходној (Cl_1) клаузи те координиране реченице или у тексту који му претходи;

Б. **антериорност**, уколико се везник са СК и клауза њиме спојена (Cl_2) односи на идентификовано или квантификовано време које претходи времену предикације у првој клаузи (Cl_1) или тексту који том споју претходи.

⁷⁹ Види Антонић 2001, где се налази опширан списак литературе која се тиче ове проблематике, а томе треба обавезно додати и касније објављене нпр. Симић–Јовановић 2002_{аб} и Пипер и др. 2005, у којима је на више места писано о конструкцијама са временским значењем.

⁸⁰ Пипер 1983, Антонић 2001, Прањковић 2001: 12–17 итд.

⁸¹ При класификовању и анализи у многоме смо се ослањали и на радове: Пипер 1983, Антонић 2001, Прањковић 2001 и Пипер и др. 2005.

В. **постериорност**, када се пак везник и СК односе на идентификовано или квантификовано време после времена предикације из прве клаузе (C₁) или текста који им претходи⁸².

Код њих се означавање времена радње врши кроз **темпоралну индентификацију** (Temp Ident), одн. „*izdvajanje* odseka na vremenskoj osi i *smestanje* rečenične predikacije unutar njegovih okvira (interiorizacija) ili van njegovih okvira (eksteriorizacija)” (Антонић 2001: 45; истакла: И. А.) или **темпоралну квантификацију** (Temp Quant), под чим ћемо подразумевати „*odmeravanje* rečenične predikacije u vremenu” (ibidem: 45). Темпорална идентификација и темпорална квантификација као два типа временске детерминације често се комбинују.

Приликом означавања симултаности, темпоралну идентификацију могуће је вршити у области **апсолутне** и у области **релативне темпоралне детерминације**, што подразумева однос према тзв. моменту говора. Тако ће схема темпоралне детерминације која може бити исказана помоћу СК са темпоралним значењем изгледати овако:

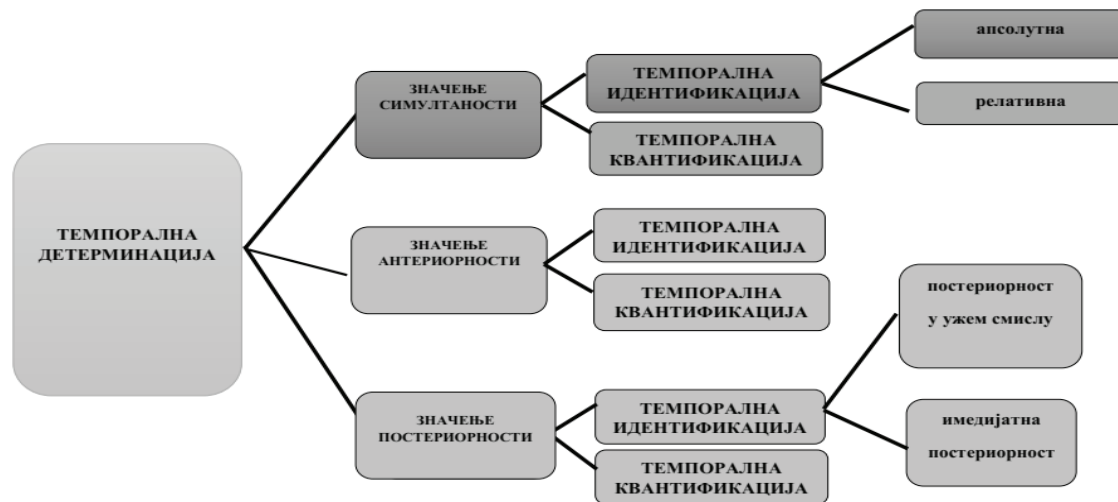

График 2 - Темпорална детерминација помоћу СК

⁸² У литератури постоје опозитна схватања у вези са одређењем односа антериорности и постериорности у оквиру просте и међу предикацијама у оквиру сложене (најчешће субординиране) реченице. Она се у основи заснивају на одређењу референтне тачке, одн. на утврђивању која предикација представља полазиште за одређивање временског подтипа међусобног односа. У граматици за средње школе *Савремени српскохрватски и култура изражавања* однос постериорности у субординираној реченице објашњен је на следећи начин: „ситуација исказана вишом реченицом реализује се после реализације ситуације означене временском реченицом (или после њеног започињања)”, а код антериорности „ситуација више реченице реализује се пре реализације ситуације изречене временском реченицом” (Станојчић–Поповић–Мицић 1989: 303). Тако је и код И. Антонић, тј. код односа антериорности „determinativna predikacija u celom toku svog trajanja prethodi determinatornoj” (Антонић 2001: 114), а као један од примера наведена је реченица „*Kad smo se vratili u grad, VEĆ je svuda BILA OBJAVLJENA ofanziva jeseni*” (ibidem: 115, истакла: И. А.). Исти однос постоји и у радовима: Радовановић 1977^{аб}, Милошевић 1982, Попов 1983 и Симић 2002². Међутим, у *Граматици српског језика за странце* (Мразовић–Вукадиновић 1990), у вези са временским реченицама, као референтна тачка узима се надређена реченица. Иако се ауторке не користе терминима антериорност/постериорност, из њихових дефиниција може се закључити да би се за појам антериорност везале „vremenske rečenice sa radnjom koja se desila p r e radnje u nadređenoj rečenici” (ibidem: 522), а за постериорност „vremenske rečenice sa radnjom koja se desila p o s l e radnje u nadređenoj rečenici” (ibidem: 524, истакле П.М. и З. В.). На исти начин овај однос схваћен је и код Шведове (Русская грамматика 1980: 964).

Код Р. Симеона (1969) нема термина антериорност/постериорност, док се код Д. Кристала (1988) термини антериоран/постериоран односе само на гласове.

Иако се такво схватање налази у мањини, наше поимање односа антериорности и постериорности везиваће се за оно које смо нашли у граматици П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990) и код Шведове (1980).

II. 1.A. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК СИМУЛТАНОСТИ

Семантичким конкретизаторима који припадају овој подгрупи темпоралних СК увек је обележена истовременост двеју предикација (у дубинској структури) независно од тога у којој се временској сфери оне реализују (прошлост, садашњост, будућност), што значи и независно од момента говора. Спојем *Conj Coord + Concr Temp* може се идентификовати време (темпорална идентификација) или трајање неког временског одсечка (темпорална квантификација) истовременог у односу на време клаузи или тексту лево од тог споја.

У функцији темпоралних СК подтипа симултаност евидентирали смо у грађи следеће језичке јединице и конструкције:

- заменичке прилоге (*тада, дотле*);
- незаменичке прилоге (*истовремено, истодобно, уједно, управо*) и
- прилошке изразе (*у исто време, у исти мах, у истом часу/тренутку/момету; у то време, у тај мах, у том часу/моменту/тренутку...*).

Управни члан прилошких израза, који се могу наћи у функцији СК симултаности, увек је нека „лексема категоријалног значења” (Пипер 1988: 85), тј. именица са архисемом ‘време’. Ове конструкције увек представљају синтагматски тип временских прилошких израза са обавезним детерминатором у саставу (уп. Ковачевић 2007: 74). Прилошким изразом *у исто време* исказује се потпуна симултаност предикација повезаних везником и тим СК. Он је у сваком контексту замењив незаменичким прилогом *истовремено* и заправо је само његова стилска резерва. Међутим, осим именице *време* у адвербијалима са темпоралним значењем у функцији СК темпоралности, како смо показали, могу се срести и друге именице са временским значењем, којима се, најчешће, исказује неки одсечак времена (*тренутак, моменат, час...*). Прилошки изрази са овим именицама у саставу нису заменљиви временским прилозима, тј. они немају синонине међу прилозима са временским значењем тако да представљају „попуњавање празног места у семантичкој парадигми заменичких прилога” (Пипер 1988: 10; према Ковачевић 2007: 69).

Осим на област апсолутне симултаности, осврнућемо се и на релативну симултаност због тога што се ова два семантичка подтипа изражавају различитим средствима.

Диференцијација значења симултаности (али и осталих подтипова темпоралног значења) има значаја приликом семантичке класификације СК симултаности, али нема практичну вредност када се посматрају спојеви са координаторима. Неки типови координираних везника сами су у стању да изразе симултаност, а другима је за изражавање овог подтипа временског значења неопходна „помоћ” у виду СК симултаности. То значи да спојивост неког СК овог типа са неким од независних везника неће зависити од подтипа значења симултаности, већ од особина координатора. Из тог разлога анализу веза СК симултаности и координатора организоваћемо везивањем за тип везника, а само ћемо успутно указивати на подтипове симултаности; анализираћемо спојивост сваког координатора са овим средствима и указати на специфичности тих веза.

II.1.A.1. Обележавање симултаности у области апсолутне и релативне темпоралне идентификације и квантификације

II.1.A. 1.1. Спојеви *Conj Cop + Concr Temp* _{Simul}

Копулативни координатори *и, на, те, ни, нити*, како смо већ нагласили у уводном делу, повезују паралелне, узастопне и садржаје са узрочно-последичним односом. Свим саставним везницима не могу се подједнако успешно означити паралелни односи, тј. однос симултаности, нити се сви могу наћи у вези са СК симултаности. С обзиром на то, посматраћемо их

подељене у три основне групе: 1) *и, те* (када је везник *те* синониман са *и*⁸³); 2) *па, те* (када је *те* синонимно са *па*) и 3) *ни, нити*.

II.1.A.1.1.1. Спојеви **Conj Cop (I/TE) + Concr Temp_{Simul}**

Једна од основних функција независног везника *и* јесте повезивање паралелних садржаја из чега произлази да он самостално може изразити однос симултаности међу садржајима двеју клауза. То, наравно, не значи да СК симултаности не могу стајати уз ове везнике, али ће они на граматичком плану бити експлетивни елементи сваког од тих спојева. Везницима *и* и *те*, када је везник *те* позициона варијанта везника *и*, исказује се симултаност као општи подтип временског значења, а СК служи да то значење спецификује, у складу са оним што смо већ објаснили у претходним одељцима. Дакле, а ово важи за све спојеве **ConjCop+Concr**, и у ситуацијама кад се значења компонената спојева поклапају па они одају утисак плеонастичких конструкција, функција СК биће додатно прецизирање значење координатора уз који стоји.

У споју са везницима *и* и *те* могу се наћи сви идентификовани СК значења симултаности:

Conj Cop (I/TE) + Concr Temp Ident_{Simul} (←Adv_{Temp} (=ISTOVREMENO/ISTODOBNO/UJEDNO))

...гледа својим ситним очима са тих штула које су га уздигле **и** ИСТОВРЕМЕНО изложиле погледима... (ДК: БП); Он је проглашен за витеза Љубичева и понео је победнички плашт **и** ИСТОВРЕМЕНО се опростио од вишебоја (П, 3. 9. 2002: Б2); Природном козметиком за лице која прекрива неравнине **те** ИСТОВРЕМЕНО негује, кожи се поново може поклонити блиставост и изражајност. (www.nded.rs/sr-cosmetics/make-up); Због твоје прве књиге, малог романа *Мансарда* што си га ти обиљежио једним звучним **и** ИСТОДОБНО значењима пуним поднасловом „сатирична поема”, говорили смо о боемији (ДК: НР); Бугарска је започела реконструкцију пута од Грчке ка Софији **и** УЈЕДНО, уз помоћ Европе, унапређује функционисање граничних прелаза. (КМФ);

Conj Cop (I/TE) + Concr Temp Ident_{Simul} (←AdvDeic_{Temp} (=TADA))

У тим прелазним раздобљима, он је био заокупљен неким дубоким медитацијама **и** ТАДА би прекидао сваки контакт са светом... (ДК: БП); Први пут сам дошао у Париз 1959. године, **и** ТАДА Њујорк још увек није био „Њујорк” (ДК: ГТИ); У односу на ово, могуће су две претпоставке: или нас наша чула варају **и** ТАДА ми не видимо постојеће нити га можемо сазнати путем чула; или су пак наша чула таква да нас она исправно обавештавају о ономе што се опажа... (БП: 192);

Conj Cop (I) + Concr Temp Ident_{Simul} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=U)+^{OD}Pron_{Deic}⁴(=TAJ) / Adj⁴(=ISTI)+ N⁴(=VREME/DOBA/MAH))

Тај план постаје све прегледнији и газда Јеврем га чита лако, **и** У ИСТО ВРЕМЕ пребире у мислима шта је чије... (ИА–НГ: 127); *Тај Маркс је опет успео да се извуче* помисли **и** У ИСТО ВРЕМЕ зачу и Јакобов глас (ДК: П44); Жиле ме испочетка одмјеравао са свих страна, жмиркавим, пркосним **и** У ИСТО ДОБА несигурним погледом. (www.srbinaokup.info); ...из целог тог преданог рада [...], са тим запуштеним изгледом на који се очито већ давно није обазирао избијала [је] једна механичка рутина **и**, У ИСТИ МАХ, насилна привлачност; (АТ: 101); Све је бескрајно широко и дубоко **и** У ИСТИ МАХ све је на дохват руке... (АСП–ИА); Овај је Јеремићев *напис* написан поводом једне необјављене **и** (У ТО ВРЕМЕ) недовршене књиге... (ДК: ЧА); Био сам на служби у Славонском Броду

⁸³ Везник *те* за означавање симултаних садржаја много се ређе јавља у српском језику од истог координатора за означавање узрочно-последичних односа. Укључили смо га у ову анализу, али наглашавамо да се у споју са СК симултаности изузетно ретко јавља. У *Корпусу Математичког факултета* постоји само 6 потврда за спој овог координатора са прилогом *истовремено*, а ниједна за везе са прилозима *истодобно* и *уједно*.

и У ТО ДОБА подофицири и официри су морали да читају „Борбу” и „Народну армију” (КМФ); Ушао је у цркву да се помоли пред иконом Тројеручицом, и У ТАЈ МАХ баш падне сама икона са својега места пред непознатог посетиоца из Србије. (КМФ);

Conj Cop (I) + Concr Temp Ident_{Simul} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=U)+^{OD}Pron_{Deic}⁷(=ТАЈ) / Adj⁷(=ISTI) + N⁷(=TRENUTAK/МОМЕНАТ/ЉАС))

Претрнуо сам и У ИСТОМ ТРЕНУТКУ несвесно посегнуо за прекидачем поред врата (ИА–Ј: 264); Тешка, шкрипава, непрозрачна врата су се затворила и У ИСТОМ ТРЕНУТКУ срце се широко, болно растворило (КМФ); Он баци један брз поглед на рам и У ИСТОМ ЧАСУ њега прели бледило. (КМФ); – Шта, болан? – питају двојица наглас, и У ТОМ ТРЕНУТКУ заборављају да је то човек са утврђеном репутацијом највећег лажова... (ИА–НГ: 62); ...рука расејано спушта рукавицу у крило, и У ТОМ ЧАСУ ишчежава пола њене лепоте (АТ: 13).

Прилошким изразима који се разликују по адјективној компоненти у функцији обавезног детерминатора (*maj* : *исти*), а то се односи и на адвербијал *тада* у функцији СК симултаности, не исказује се на идентичан начин временски однос међу садржајима у оквиру координиране конструкције. Док се придевом *исти* у саставу прилошких израза у *исти мах*, *у исто време* и сл. увек само указује на истовременост међу садржајима, заменица *maj* у изразу и прилог *тада* апострофирају временсколокациону компоненту, и то значење релативне временске локације. Ипак, самим тим што време радње С₂ поставља у време (из)вршења радње С₁, он указује и са симултаност међу њима.

У свим наведеним примерима где се спојем Conj Cop (I/TE) + Concr Temp Ident_{Simul} повезују хомофункционалне синтаксеме у синтагме, СК симултаности представљају и на граматичком и на семантичком плану експлетивни СК зато што се између експлицитне и неисказане предикације подразумева однос симултаности задат основним значењем везника *и* (в. Ковачевић 2000: 100).

...избијала [је] једна механичка рутина и, У ИСТИ МАХ, насилна привлачност [←...избијала [је] једна механичка рутина и избијала [је] једна насилна привлачност...].

Међутим, у случајевима када се везником *и* повезују две различите предикације, а њихов семантички однос то дозвољава, изостављањем СК симултаности може се створити двозначност у тумачењу релације међу садржајима. Прецизније, изостављањем СК симултаности могуће је однос садржаја повезаних везником *и* тумачити као сукцесиван уколико таква интерпретација није блокирана из неког другог, најчешће семантичког, разлога.

...смогне толико снаге да с болним треском устане са седишта и У ИСТИ МАХ осети како јој се пара утроба... (ДК: П44). → једнозначна симултаност

...смогне толико снаге да с болним треском устане са седишта и осети како јој се пара утроба... (ДК: П44). → могућност двоструког тумачења – симултаност : сукцесивност.

Да је у овом случају могуће садржаје интерпретирати као сукцесивне, показује и могућност интерполације неког од СК постериорности:

...смогне толико снаге да с болним треском устане са седишта и ЗАТИМ/ПОТОМ осети како јој се пара утроба... (ДК: П44).

С друге стране, из спојева Conj Cop (I/TE) + Concr Temp Ident_{Simul} које смо управо посматрали могуће је изоставити координатор без штете по семантички план реченице. То је омогућено управо тиме што постоји подударност између семантике везника и СК. Ни на граматичком плану тиме не би дошло до великих промена: реченица би остала у сфери координације, само би прешла у асиндетски тип.

...смогне толико снаге да с болним треском устане са седишта, У ИСТИ МАХ осети како јој се пара утроба...; Тешка, шкрипава, непрозрачна врата су се затворила, У ИСТОМ

ТРЕНУТКУ срце се широко, болно растворило; Он баца један брз поглед на рам, У ИСТОМ ЧАСУ њега прели бледило...

Разлика између посматраних СК у спојевима са везницима *и*, *на* на функционалном плану не постоји, а на семантичком плану овим ће СК увек бити потцртаван симултани однос међу садржајима конструкције. Разлику између њих обезбеђује семантичка разлика међу самим морфолошким, одн. морфосинтаксичким средствима у функцији СК. Највећа разлика постоји међу СК исказаним прилошким изразима, који су многобројнији у односу на оне исказане прилозима. Прилошки изрази у функцији СК симултаности састоје се од предлога, придева *исти* у функцији обавезног детерминатора референцијалног типа и одговарајућег падежа именице са категоријалним значењем времена (нпр. $\text{Concr Temp Ident}_{\text{Simul}} (\leftarrow \text{AdverbPhDeic}_{\text{Temp}} (\leftarrow \text{Prep} (=U) + {}^{\text{OD}}\text{Adj}^4 (=ISTI) + \text{N}^4 (=VРЕМЕ/МАН))$). Диференцијацију у значењу ових конструкција врши управо значење именице, која се односи или на саму семантичку категорију (*време*) или на одсечак у времену, дужи (*доба*) или краћи (*тренутак*, *момент*, *мах*, *час*). Ипак треба напоменути да то не утиче на њихову могућност/немогућност уласка у спој са неким од координатора.

Осим већ изнетих општих запажања у вези са посматраним спојевима, додаћемо и неке који се тичу појединачних СК.

Прилошки израз у *исти мах*, осим што служи за исказивање симултаности предикација, у контекстима где су клаузе у сложеној реченици повезане граматичким копулативним везником *и*, а садржаји прве и друге клаузе семантички се налазе у адверзативном односу подтип порицање очекивања⁸⁴, служи, сматрамо, за истицање тог семантичког односа. У тим позицијама веза $\text{Conj Cop} + \text{Concr Temp Ident}_{\text{Simul}}$ замењива је неким од адверзативних везника: *а*, *али* или *но*.

Све је бескрајно широко и дубоко **и** У ИСТИ МАХ све је на дохват руке... (АСП–ИА) → Све је бескрајно широко и дубоко, **а/али/но** све је на дохват руке...

Осим што се употребљавају за идентификацију времена, спојевима координатора и СК симултаног значења одмерава се трајање реченичне предикације на коју се дати спој односи тако што се оно потпуно или бар једним делом поклапа са трајањем предикације лево од њега. То се чини СК значењем **темпоралне квантификације** ($\text{Conj Coord} + \text{Concr Temp Quant}$).

Нема пуно језичких средстава којима се може означити симултаност само у оквиру темпоралне квантификације. У грађи смо пронашли једино прилошки израз *за (све) то време*. Мислимо да би се у истој функцији могао наћи и адвербијал *дотле* када је синониман са овим изразом⁸⁵, као и израз *за исто време*, али за то немамо потврда.

$\text{Conj Cop (I)} + \text{Concr Temp Quant}_{\text{Simul}} (\leftarrow \text{AdverbPhDeic}_{\text{Temp}} (\leftarrow \text{Prep} (=ZA) + {}^{\text{OD}}\text{Pron}^4 (=SAV) / {}^{\text{OD}}\text{Pron}_{\text{Deic}}^4 (=TO) + \text{N}^4 (=VРЕМЕ))$

После тога сам, кажем, боксовао још сто четрдесет пута **и** ЗА СВЕ ТО ВРЕМЕ изгубио сам свега девет борби (ДМ); Мој отац је био месец дана у бањи **и** ЗА ТО ВРЕМЕ су они ту сахрањени. (ВН, 12. 11. 2012: 34); ...гасио је сваку жељу, и неком [...] светлом мишљу обухватао ово [...] људско створење [...] **И** ЗА СВЕ ТО ВРЕМЕ он је тапкао у месту... (ИА–Ј : 257).

Од копулативних координатора, у грађи смо пронашли само примере спреге координатора *и* и израза *за то време*, али би разговорном језику на пример била сасвим својствена реченица:

⁸⁴ О типовима адверзативности в. у Михајловић 1983.

⁸⁵ Овим прилогом у функцији темпоралног СК може се обележити и квантификација времена у оквиру значења антериорности, о чему ћемо касније писати. Заменички прилог *дотле* среће се и у функцији месног конкретизатора. Одредницом у РСАНУ упућује се на све поменуте функције: **д**отлѐ – 1. „**а**, указује на место, простор до којег се врши глаголска радња, до којег се нешто протеже: до тог места, до те границе [...]. **б**. указује на време до којег траје глаголска радња: то тог времена, дотад [...]. **в**. показује да се глаголска радња врши или се извршила истовремено са неком другом: за то време, у међувремену...

Дуго је чекао у амбуланти, **и/па/те** ЗА ТО ВРЕМЕ „зарадио” неки вирус.

Од свих СК временског односа код израза *за то време / за све време* постоји најјача спрега значења темпоралне локализације и темпоралне квантификације.

II.1.A.1.1.2. Спојеве **Conj Cop (PA/TE) + Concr Temp_{Simul}**

Разлика између веза **Conj Cop (PA/TE) + Concr Temp_{Simul}** претходно анализираних спојева (**Conj Cop (I/TE) + Concr Temp_{Simul}**) условљена је разликом у значењу између везника *и* и везника *па*, коме треба прикључити и *те* када је синониман са *па*. Та би разлика онда утицала и на статус који би СК симултаности имао у споју са везником. Међутим, како се из извора може закључити, а они укључују КМФ и отворену претрагу на интернету, спојеви **Conj Cop (PA, TE) + Concr Temp_{Simul}** врло су ретки у српском језику. Овакво стање условљено је значењем везника *па/те*, којим се повезују садржаји са значењем временске сукцесивности, тј. односом различитим у поређењу са семантиком симултаности, или са узрочно-последичним односом⁸⁶.

Conj Cop (PA/TE) + Concr Temp Ident_{Simul} (\leftarrow AdverbPhDeic_{Temp} (\leftarrow Prep(=U)+^{OD}Pron_{Deic}⁴(=Adj⁴(=I STO)+N⁴(=VРЕМЕ/ДОБА/МАН)))

...неке од ових пена [сапуница] имају у себи и ситне грануле **па** У ИСТО ВРЕМЕ делују као добри пилинзи... (www.amfiteatar.org); Наравно, ако одлучите да бојкотујете услуге ЕПС-а, имате ту срећу **па** У ИСТО ВРЕМЕ с врата скинете и РТС, али државу колико год лоше услуге пружала не можете (<http://blog.b92.net/arhiva/node/2248>); Велика економска криза 30-тих година прошлог века мотивисала је научнике у Европи на проналажење материјала који би задовољио све веће потребе у грађевинарству, **те** У ИСТО ВРЕМЕ смањио зависност држава од увоза (<http://sr.wikipedia.org/sr/Ytong>).

Наведени примери спадају у ретке потврде за спојеве овог типа и добијени су најширом претрагом на интернету. Овакво стање упућује на закључак да, када у сложеној реченици доминира темпорално значење, најчешће (и готово једино) везник *и* од копулативних везника и њему синономни везник *те* могу у постпозицији имати СК симултаности. Остали копулативни координатори тешко могу улазити у спојеве са неким од **Concr Temp Ident/Quant_{Simul}**. Ово ограничење тиче се немогућности паралелног остварења садржаја предикација у сложеној реченици са осталим копулативним везницима. Тако везници *па* и *те*, који првенствено повезују сукцесивне садржаје, тј. сложене реченице где „radnja druge rečenice sledi iza radnje prve” (Мразовић–Вукадиновић 1990: 364)⁸⁷ не могу стајати уз средства којима се конкретизује значење симултаности.

Ко наведе другог на самоубиство [...], **па** ово буде извршено или покушано, казниће се затвором од шест месеци до пет година. (КЗ) \rightarrow *Ко наведе другог на самоубиство [...], **па** УЈЕДНО / У ИСТО ВРЕМЕ ово буде извршено или покушано, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

Уколико се у постпозицији у основу на овај координатор и нађе неки СК симултаности, везник *па* у том случају садржаје ставља у узрочно-последични однос, а СК том споју прикључује временски план. Самим тим, СК у таквим конструкцијама стиче статус неексплетивног СК на семантичком плану, јер се без СК садржај Cl_2 не може тумачити као симултан са садржајем Cl_1 , док ће на граматичком плану бити сасвим испуштив. Дакле, веза **Conj Cop (PA/TE) + Concr Temp Ident/Quant_{Simul relat}** остварива је у реченицама са односом импликације међу садржајима. У реченицама са таквим семантичким односом међу основним конституентима, у којима се конјуктор *и* налази у позицији граматичког везника, спој **Conj Cop (I) + Concr Temp Ident/Quant_{Simul}** могуће је заменити неким од поменутих конјуктора (*па*, *те*):

⁸⁶ В. још и: Симић–Јовановић 2002_a:1378, где се о везницима *па* и *те* говори као о логички усмереним везницима.

⁸⁷ Исто се односи и на конјуктор *те*.

У тим прелазним раздобљима, он је био заокупљен неким дубоким медитацијама **и** ТАДА би прекидао сваки контакт са светом... (ДК: БП) → У тим прелазним раздобљима, он је био заокупљен неким дубоким медитацијама **па/те** би ТАДА прекидао сваки контакт са светом...; → У тим прелазним раздобљима, он је био заокупљен неким дубоким медитацијама **и/па/те** би прекидао сваки контакт са светом...

II.1.A.1.1.3. Спојеви **Conj Cop (NI/NITI) + Concr Temp_{Simul}**

Координаторима *ни* и *нити* указује се неостваривост једног од садржаја у оквиру координиране конструкције, па у реченицама са овим везницима није остварен основни услов за навођење СК симултаности – (из)вршење двеју паралелних радњи. Самим тим, везе ових координатора са СК симултаности нису могуће, а моделирањем такве везе добијају се граматички неоверене конструкције. Нпр.:

Чињеница је да његови цитати и референце нису, међутим, ни једно ни друго, да не појачавају текст споља, **нити** га пак украшавају (ДК: ЧА) → *Чињеница је да његови цитати и референце нису, међутим, ни једно ни друго, да не појачавају текст споља, **нити** га ИСТОВРЕМЕНО украшавају.

II.1.A.1.2. Спојеви **Conj Advers + Concr Temp_{Simul}**

Посматрајући конкуренцију независних везника и спојева координатора са СК темпоралности, М. Ковачевић (2000) осврнуо се само на везу адверзативног везника *а* и СК симултаности, што наравно не значи да се овај подтип временског односа не може означити и спојевима других супротних везника и СК симултаности. На то смо указали у раду Вукић 2009, а овом приликом проширујемо анализу.

Након почетног увида у грађу, било је приметно се да су у српском језику могући спојеви свих адверзативних везника и СК симултаности, осим везника *него* и *већ*, којима се исказује супстантивна адверзативност⁸⁸. Међутим, након подробније анализе делимично смо променили овај закључак.

II.1.A.1.2.1. Спојеви **Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp_{Simul}**

Иако се супротним везницима *а*, *али* и *но* означавају различити подтипови адверзативног односа међу садржајима, они се понашају на исти начин у везама са свим језичким средствима у функцији СК симултаности тако да их нећемо посматрати посебно када наводимо илустрације из корпуса за спојеве са СК овог типа.

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Simul} (←Adv_{Temp} (=ISTOVREMENO/ISTODOBNO))

Песник широког замаха и јасног песничког мишљења, **а** ИСТОВРЕМЕНО и драмски писац [...], учврстио је складност... (П-ОВ); Ако је тужилац у тужби тражио да се доуди извесна ствар, **а** ИСТОВРЕМЕНО је у тужби [...] изјавио да је вољан да уместо

⁸⁸ За потребе ове анализе држимо се закључака М. Михајловића (1983) о понашању супротних везника у српском и његове поделе супротног значења на подтипове. Овај аутор на основу истраживања са изворним говорницима српског језика закључује да се значење *семантичке опозиције* обележава везницима *а*, *али* и *но*; за исказивања семантике *порицања очекивања* употребљавају се везници *а*, *али* и *но*, а за изрицање значења *супститутивне адверзативности* везници *али*, *него*, *већ* и *но*. Као најтипичнији адверзативни везник он издваја везник *но*, који се може јавити у свим контекстима са значењем супротности (ibidem: 193).

ствари прими неку другу чинидбу [...] суд ће [...] изрећи у пресуди... (ЗПП); Мислим да тиме нисам рекао ништа ново, **али** ИСТОВРЕМЕНО мислим и да на то треба указати... (ДК: НР); Једино ме свечаност тренутка спречава да не зајецам гласно [...] како би тиме [...] придао себи пуну важност, **но** ИСТОВРЕМЕНО се не усуђујем да откријем своју шугавост, иако упадљиву (ДК: БП); ...κόσμος јесте нешто што се простире, **али** ИСТОВРЕМЕНО то је и поредак, просторно уређен свет (БП: 190); Функционалне [су асоцијације] за следећи низ асоцијација у првом реду, **а** УЈЕДНО (наравно) и за текст (ДК: V); Због твоје прве књиге, малог романа Мансарда што си га ти обиљежио једним звучним **и** ИСТОДОБНО значењима пуним поднасловом сатирична поема, говорили смо о боемији (ДК: НР);

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Simul} (←AdvDeic_{Temp} (=TADA))

Но ја сам у једном од тих интервјуа [...] рекао, не именујући их, да ми се привиђају фантомске образине Шћепановића и Булатовића, **а** ТАДА нисам могао ни помислити [...] да би могао у томе да препозна себе [...] др Јеремић (ДК: ЧА); Тамо му је била жена код матере чекајући да се ослободи бремена. **Али** ТАДА су тамо били и Черкези! (АСП: ЛЛ).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Simul} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=U)+^{OD}Pron_{Deic}⁴ (=TAJ) / ^{OD}Adj⁴(=ISTI)) +N⁴(=VРЕМЕ/ДОВА/МАН))

...па се само приви уз Јакоба и шапну „Јакобе!”, **а** У ИСТО ВРЕМЕ схвати да он већ није поред ње него некако и овде и тамо (ДК: П44); ...музика, по речима Суриоа, замењује говорну уметност, **а** У ИСТО ВРЕМЕ је обесхрабрује чинећи је излишном (ДК: V); Ја гледам себе [...] свестан своје улоге, **али** У ИСТО ВРЕМЕ сасвим немоћан да јој се супротставим... (ДК: БП); Последње норвешко, **а** У ИСТО ВРЕМЕ и европско приста ниште..., био је Хамерфест (према: Симић–Јовановић 2002_a: 404); Желела је да он добије највећи део наследства, **а** У ИСТО ДОБА се плашила да ће међу браћом настати кавга (КМФ); Било је помало и тужно **а** У ИСТИ МАХ и смешно с каквом су се лакоћом неки преобратили (ДН: 131); ... [она је] ужасно зависна [...] од израза лица и покрета руку што их не види, **но** У ИСТО ВРЕМЕ свесна своје улоге и својих покрета... (ДК: П44); Спокој се рађа у компликованом **но** У ИСТО ВРЕМЕ простом механизму срца... (ДК: V); И ја се ту питам нису ли поезија, књижевност, култура биле ти чиниоци који су сачували те људе од издаје. **Но**, У ИСТИ МАХ се поставља питање није ли управо одсуство поезије [...] било услов да се роди слободан човек (ДК: ГТИ).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Simul} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=U)+^{OD}Pron_{Deic}⁷ (=TAJ) / ^{OD}Adj⁷(=ISTI)) +N⁷(=ТРЕНУТАК/МОМЕНАТ/ЏАС))

...више је волела у том тренутку да чује хистерично завијање сирене него Анијелино шапутање, **а** У ИСТОМ ТРЕНУТКУ схвати и то да ће сад морати да остану... (ДК: П44); Врхом ципела напипао је најпосле ивицу обале, **али** У ИСТОМ ТРЕНУТКУ осети како губи тле под ногама... (ИА–НГ : 349); ...пре но што му је жена рекла да је крај ту, он је знао шта ће му рећи и знао је да је то истина, **а** У ИСТОМ МОМЕНТУ схватио је на кога га жена ових неколико дана подсећа – на себе саму од пре четврт века. (КМФ).

Што се тиче СК симултаности у области **темпоралне квантификације**, они се у примерима из нашег корпуса јављају углавном у спојевима са адверзативним везником *а* и, ређе, са везником *али*.

Conj Advers (A) + Concr Temp Quant_{Simul} (←AdvDeic_{Temp} (=DOTLE))

Извол’те само малко да се при’ватимо, п’онда ћемо проћи по салашу да видите мој «газдашаг», **а** ДОТЛЕ ће бити готова и вечера (АСП–ВП); ...кукавица чека да му се да миг кад ће и шта ће напасти, **а** ДОТЛЕ га охрабрују да истраје у својој лажи... (ДК: НР).

Conj Advers (A) + Concr Temp Quant_{Simul} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=ZA)+^{OD}Adj⁴(=SVE) / +^{OD}Pron_{Deic}⁴(=TAJ)) +N⁴(=VРЕМЕ))

...ноћивају на Горици и то највише две ноћи, **а ЗА ТО ВРЕМЕ** им град Сарајево обавезно шаље што им је потребно... (ИА–НГ: 51); Сутрадан се излива река и причињава огромну штету. **А ЗА ТО ВРЕМЕ** телефон звони... (СБ: 221); Преводите са неколико језика, пишете, **а ЗА СВЕ ВРЕМЕ** сте и – боемисали... (ДК: V); Прошао је безброј пута поред свог острва Монте Кристо, **али ЗА ТО ВРЕМЕ** није ни једанпут нашао прилику да се на њега искрца. (КМФ); Музеј на Ушћу памти сјајне спектакле међународних изложби. **Али ЗА СВЕ ТО ВРЕМЕ** скулптура је скрајнута, у такозваним трезорима, она се „чува”. (КМФ) .

Највећа специфичност спојева *Conj Advers + Concr Temp Ident/Quant_{Simul}* у односу на спојеве са копулативним везницима тиче се функције СК у споју, његове експлетивности, а самим тим и његовог утицаја на устројство реченице. Док се СК симултаности у спојевима са копулативним везником *и*, коме је својствено обележавање овог подтипа временског значења, као семантички подтип само потцртавао, а функција СК приближавала функцији интензификатора, у спојевима са адверзативним везницима улога СК потпуно је другачија, а самим тим и могућност редуковања из споја. Након изостављања СК из споја са копулативним везником, реченица и даље остаје граматична, док се код споја адверзативног везника и СК уклањањем СК најчешће добија аграматична структура. То проистиче из значења и функције самих везника. Наиме, за разлику од копулативних, ниједном од адверзативних конјуктора није иманентно неко од темпоралних значења. На немогућност изостављања неког СК из споја са адверзативним везником, а посебно са везником *а*, указује Шведова (1980: 623) на примерима из руског и Ковачевић (2000: 102) на примерима из српског језика.

СК симултаности обавезан је у спојевима са адверзативним везницима када се налазе у реченицама којима се исказује изразита семантичка опозиција као подтип адверзативности⁸⁹:

1) ...музика, по речима Суриоа, замењује говорну уметност, **а У ИСТО ВРЕМЕ** је обесхрабрује чинећи је излишном. (ДК: V) → *...музика, по речима Суриоа, замењује говорну уметност, **а** обесхрабрује је чинећи је излишном.

2) Спокој се рађа у компликованом **но** У ИСТО ВРЕМЕ простом механизму срца... (ДК: V) → *Спокој се рађа у компликованом **но** простом механизму срца...

У том случају СК је обавезни елемент реченице јер поништава значење адверзативног везника и истиче коегзистенцију двају појмова, и то коегзистенцију темпоралног типа. На овај случај у потпуности се односи објашњење Шведове да „конкретизатор често оказује носителем значења, непосредствено не связанного с семантикой этого союза. В этих случаях конкретизатор выполняет роль семантического центра, основного квалификатора отношения и не может быть опущен” (Шведова 1980: 623).

Да СК симултаности, али и СК осталих семантичких подтипова темпоралности, у спојевима са адверзативним везником ниште значење тог координатора показује и то што је у свим до сада наведеним примерима адверзативни везник могуће заменити везником *и* без последица по граматичку овереност реченице, али и по семантички однос међу садржајима.

Ја гледам себе [...] свестан своје улоге, **али У ИСТО ВРЕМЕ** сасвим немоћан да јој се супротставим... (ДК: БП) → Ја гледам себе [...] свестан своје улоге **и** У ИСТО ВРЕМЕ сасвим немоћан да јој се супротставим...

Песник широког замаха и јасног песничког мишљења, **а ИСТОВРЕМЕНО** и драмски писац [...], учврстио је складност... (П–ОВ) → Песник широког замаха и јасног песничког мишљења **и ИСТОВРЕМЕНО** и драмски писац [...], учврстио је складност...

Пошто је СК у спојевима са адверзативним везницима, али и са копулативним везником *и*, носилац семантике потпуно различите или пак подударне са значењем везника, могуће је чак изоставити везник без штете по граматичност реченице и по семантички однос међу садржајима. Тада се добијају асиндетске координиране реченице, а као илустрација могу послужити трансформације управо наведених примера.

⁸⁹ В.: Михајловић 1983:192.

Ја гледам себе [...] свестан своје улоге, **али** У ИСТО ВРЕМЕ сасвим немоћан да јој се супротставим... (ДК: БП) → Ја гледам себе [...] свестан своје улоге, У ИСТО ВРЕМЕ сасвим немоћан да јој се супротставим...

Песник широког замаха и јасног песничког мишљења, **а** ИСТОВРЕМЕНО и драмски писац [...], учврстио је складност... (П-ОВ) → Песник широког замаха и јасног песничког мишљења, ИСТОВРЕМЕНО и драмски писац [...], учврстио је складност...

Међутим, постоје ситуације где је у адверзативним сложеним реченицама, по нашем мишљењу, могуће изоставити СК симултаности из спојева са адверзативним координатором, као у следећим примерима:

1) Читалац воли да му се каже све, али у тој књизи ја сам се мало поигравао, откривао сам му неке ствари, **а** ИСТОВРЕМЕНО сам га и обмањивао. (ДК: ГТИ) → ...у тој књизи ја сам се мало поигравао, откривао сам му неке ствари, **а** и обмањивао сам га.

2) Мислим да тиме нисам рекао ништа ново, **али** ИСТОВРЕМЕНО мислим и да на то треба указати... (ДК: НР) → Мислим да тиме нисам рекао ништа ново, **али** мислим и да на то треба указати...

3) ...κόσμος јесте нешто што се простире, **али** то је ИСТОВРЕМЕНО и поредак, просторно уређен свет. (БП: 190) → ...κόσμος јесте нешто што се простире, **али** то је и поредак, просторно уређен свет.

Оно што овде омогућава експлетивност конкретизатора, чак и у реченицама са семантичком опозицијом појмова, јесте партикула *и* у конекционој функцији (уп. Симић–Јовановић 2002_а: 566), која се налази у свакој од наведених реченица. Њоме се указује на везу елемента испред кога она стоји и неког елемента који претходи конјуктору. Тек посматрани заједно они чине целину, одн. партикулом се упућује на везу, на когзистенцију елемената из клауза лево и десно од конјуктора, а приближно исту функцију имају и СК симултаности. Пошто тако у сложеној реченици постоје два елемента са у основи подударном функцијом, један је према закону језичке економије могуће изоставити.

II.1.A.1.2.1.2. Спојеви **Conj Advers (NEGO/VEĆ) + Concr Temp** Simul

За понашење везника *него/већ* у вези са СК симултаности важи у суштини исто објашњење које смо дали за немогућност везе копулативних везника *ни/нити* и ових СК – није могуће упоредно остварење двеју радњи у сложеној реченици у којој се исказује супституција једне радње другом, па самим тим немогуће је уз конјуктор у таквом типу реченице навести СК којим се упућује управо на супротну чињеницу – на когзистенцију двеју радњи:

*Нисам купила ауто, **него/већ** сам ИСТОВРЕМЕНО / У ИСТО ВРЕМЕ / УЈЕДНО / ДОТЛЕ отишла на путовање.

Међутим, адверби којима се може означити симултаност у области релативне темпоралне детерминације могу стајати уз адверзативне конјукторе *него* или *већ*, али у том случају не означавају симултаност, већ имају једино функцију темпоралне локализације. Ово не важи само за адверзативне него се односи и на копулативне и на остале типове независних везника уз које може доћи неки од СК као што су: *тада*, *у том моменту*, *управо*, *за то време*, *дотле* и сл.

За време ручка није могао да ћути **него/већ** је ТАДА/У ТО ВРЕМЕ/ЗА ТО ВРЕМЕ причао о политици (*моделован пример*).

Карактеристика супротних реченица са везницима *него/већ* јесте најчешће негирана предикација у првој клаузи⁹⁰. Танасић (1996 : 195–196) описује и тип супротних реченица са

⁹⁰ Станојчић–Поповић–Мицић (1989: 343) ово наводе као једини могући модел. Код Стевановића (1986 : 810–

везницима *него/већ*, којима се не исказује супстантивна адверзативност. У тим реченицама ови везници замењиви су везником *али* (за разлику од реченица за означавање супстантивне адверзативности), а клауза лево од координатора не мора бити негирана. У таквим реченицама могуће је онда уз везник употребити и неки од *Concr Temp Ident/Quant_{Simul}*. Такве су реченице данас ретке у српском језику, у грађи немамо потврду за њих, али разговорном стилу не би биле стране овакве и сличне конструкције:

Добио сам њихову понуду **него** су У ИСТО ВРЕМЕ / ИСТОВРЕМЕНО / ТАДА стигле и друге (*моделован пример*).

Морамо ипак закључити да би ово био маргинални тип, па га нећемо узимати у обзир када будемо изводили закључке о могућностима адверзативних координатора да стварају спојеве са СК симултаности.

II.1.A.2. Спојеве *Conj Coord* са СК у којима се симултаност преплиће са још неким семантичким планом

Значењу симултаности садржаја прве и друге клаузе, на које се указује СК, придружена је често још нека семантичка нијанса. Тако је у следећим примерима значење истовремености тесно повезано са семантиком пропратне околности (в. Ковачевић 2000: 84):

...али овај тип уравниања даје „уредну” леву и десну ивицу, веома је уобичајен, а УЈЕДНО и неопходан за вишестубачне текстове... (КЕ: 11); Нови језик је произашао из те оријентације, а УЈЕДНО је био и главно оруђе њеног спровођења (ПИ); У њему се [у језику] одражава појмовни свет којим је овладало неко друштво, **али** он УЈЕДНО утиче на могућности даљег развоја културе... (ПИ).

Ово је значење, како смо већ видели, оствариво у реченицама са спојем копулативног везника и СК, али и у спојевима са адверзативним везницима. Да се у овим спојевима може говорити и о значењу пропратне околности, лако се може утврдити заменом СК симултаности изразом *притом* као СК пропратне околности:

1) У њему се [у језику] одражава појмовни свет којим је овладало неко друштво, **али** он УЈЕДНО утиче на могућности даљег развоја културе... (ПИ) → У њему се одражава појмовни свет којим је овладало неко друштво, **и/ али/а/но** он ПРИ ТОМ утиче на могућности даљег развоја културе...

2)... [она је] ужасно зависна [...] од израза лица и покрета руку што их не види, **но** У ИСТО ВРЕМЕ свесна своје улоге и својих покрета... (ДК: П44) →... [она је] ужасно зависна [...] од израза лица и покрета руку што их не види, **и/а/али/но** ПРИ ТОМ свесна своје улоге и својих покрета...

Но, лексикографски опис значења незамењивог прилога *уједно* у РМС (*једновремено, у исто време, у исти мах*) у складу је са нашим утиском да се овим адвербом пре означава симултаност, него пропратна околност. Док се пропратнооколност значење објашњава као прикључење мање важног, споредног садржаја примарном, прилогом *уједно*, према нашем схватању, два равноправна садржаја повезују се у једну говорну ситуацију⁹¹.

Уз везник **но** СК симултаности могу, поред своје основне семантике, истаћи и допусни или допусно-поредбени карактер садржаја који се саопштава (уп. Шведова 1980: 625). То се може проверити заменом СК симултаности неким од СК концесивности:

1) ... [она је] ужасно зависна [...] од израза лица и покрета руку што их не види, **но** У

811) изричито се не каже да ли су граматички исправне или не и реченице са афирмативном предикацијом у клаузи лево од координатора *него/већ*, али се наводе само примери са негацијом.

⁹¹ О значењу и СК пропратне околности биће више речи у наредном поглављу.

ИСТО ВРЕМЕ свесна своје улоге и својих покрета... (ДК: П44) →... [она је] ужасно зависна [...] од израза лица и покрета руку што их не види, **но** ИПАК/И ПОРЕД ТОГА свесна своје улоге и својих покрета...

2) Спокој се рађа у компликованом **но** У ИСТО ВРЕМЕ простом механизму срца... (ДК: V) → Спокој се рађа у компликованом **но** УНАТОЧ ТОМЕ / ОПЕТ простом механизму срца...

Ни у једном од два последња случаја СК није могуће избацити из споја без последица, тј. он представља неексплетивни елемент конструкције.

У наредној табели на прегледан начин приказана је могућност семантички мање спецификованих конјунктора да уђу у спојеве са СК симултаности (в. табелу 2).

КОНКРЕТИЗАТОР СИМУЛТАНОСТИ			ВЕЗНИК	
			Conj.	Advers.
Temp Ident	истовремено истодобно у исто време у истом тренутку у исти мах уједно	Simul _{apsol/relat}	и (+)	а (+)
			па (+)	али (+)
			те (+)	но (+)
			ни (-)	него (-)
			нити (-)	већ (-)
	тада у том часу у том тренутку	Simul _{relat}	и (+)	а (+)
			па (+)	али (+)
			те (+)	но (+)
			ни (-)	него (-)
			нити (-)	већ (-)
Temp Quant	за то време дотле	Simul _{apsol/relat}	и (+)	а (+)
			па (+)	али (+)
			те (+)	но (+)
			ни (-)	него (-)
			нити (-)	већ (-)

Табела 2 – Спојеви координатора и СК симултаности

II.1.B. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК АНТЕРИОРНОСТИ

Разноврсност СК за означавање **антериорности** много је мања у односу на СК симултаности и у поређењу са СК постериорности, о којима ћемо писати у одељку II.1.B. Иста језичка средства јављају се у функцији СК антериорности и у области апсолутне и у области релативне темпоралне детерминације. Због тога на ту динстинкцију сада нећемо обраћати пажњу, већ ћемо разлику правити само у односу на то да ли се поједини СК односи на област темпоралне идентификације (Concr Temp Ident_{Anter}) или темпоралне квантификације (Concr Temp Quant_{Anter}), и то само приликом анализе. На поменуте динстинкције нећемо се освртати посебно зато што СК антериорности у области темпоралне идентификације и СК темпоралне квантификације (не) улазе у спојеве са истим везницима и то зависи од самих везника, а не од семантичких нијанси средстава у функцији СК антериорности.

У функцији *Concr Temp Ident*_{Anter} могу се наћи прилози, прилошки изрази и предлошко-падежне конструкције са именицама које означавају неки појам са временским значењем. У грађи смо пронашли прилоге *претходно* и *најпре* и прилошки израз *пре тога*, али би се у тој позицији могли и наћи изрази *пре тог момента/тренутка* када су замењиви изразом *пре тога*⁹².

СК **антериорности у области темпоралне квантификације** спадају у СК за исказивање темпоралне квантификације једнострано ограничене⁹³, која се остварује као временска адлативност. Код темпоралне квантификације једнострано ограничене у области темпоралне детерминације релативног типа, значење темпоралне квантификације комбиновано је са семантиком темпоралне идентификације пошто је крајња тачка одмереног периода уједно и тачка оријентир⁹⁴.

Као у случају СК за означавање симултаности у области темпоралне квантификације, и за означавање антериорности постоји мало језичких средстава која се могу наћи у позицији семантичког верификатора овог подтипа временског значења. Са формалног аспекта то могу бити заменички прилози и прилошки изрази⁹⁵: *дотле, до тада / дотад, до тог времена* и сл.

Према потврдама из грађе, СК антериорности првенствено се налазе у спојевима са адверзативним везницима, а од осталих само уз копулативни везник *и*.

II.1.B.1. Спојеви *Conj Cop + Concr Temp Ident/Quant*_{Anter}

СК антериорности уз везник *и* намеће своје значење везнику и целој конструкцији, што га чини неексплетивним елементом реченичног модела. Он потиरे основно значење паралелности, одн. симултаности садржаја када се они посматрају на временској равни, или пак однос постериорности, који су иманентни овом везнику, и уводи семантику сукцесије садржаја јединица, подтип антериорност. Изостављање *Concr Temp*_{Anter} не би прошло без реперкусија на семантичком плану. Иако би реченица остала граматична, успоставио би се однос симултаности или постериорности међу деловима конструкције повезане везником *и*:

Он је истакао да таква оцена произлази након разговора са привредницима Србије **и** ПРЕ ТОГА из сусрета са председником Црне Горе (П, 3. 9. 2002: А11). → Он је истакао да таква оцена произлази након разговора са привредницима Србије **и** из сусрета са председником Црне Горе.

Уколико се изостави неки од СК антериорности у области темпоралне квантификације, клауза или део синтагме у којој се налазио губи у потпуности временско обележје и остаје само паралелни елемент са оним који претходи координатору *и*:

„Физичари” из града Милета [...] почели су да развијају извештај облик мишљења који у својој суштини није мџџџ, није прича, него нешто сасвим ново **и** ДО ТАДА потпуно непознато (БП: 12). → ... није прича, него нешто сасвим ново **и** потпуно непознато.

⁹² Разговорном стилу припадале би реченице типа: Прегазео је пешака на пешачком прелазу и побегао, **али** је ПРЕ ТОГ МОМЕНТА/ТРЕНУТКА пролазник забележио број регистарских таблица (моделован пример). За употребу поменутих израза немамо потврда у грађи.

⁹³ Термин *темпорална квантификација једнострано ограничена* направили смо према терминологији И. Антонић (Пипер и др. 2005: 775), где се слични склопови односе само на подтип опште квантификације помоћу заменичких прилошких адвербијала.

⁹⁴ У области апсолутне темпоралне детерминације, коју не обухвата тема нашег рада, крајња тачка квантификованог периода јесте моменат говора.

⁹⁵ Пипер и др. (2005:771) у вези са временским прилошким адвербијалима дају корисно запажање да разлика између заменичких и незамењивих прилога и прилошких израза није првенствено формалне, већ функционалне природе.

Приликом изостављања СК антериорности у области темпоралне квантификације, значење сукцесије у времену може бити сачувано ако је „обезбеђено” видско-временском организацијом предикација у сложеној реченици. Међутим, семантика квантификације времена биће ипак изгубљена. Све ово упућује на закључак да и овде говоримо о неексплетивном СК на семантичком плану.

...има **и** ОДУВЕК је било малих језика и малих народа... (ДК: НР) → ...има и било је малих језика и малих народа...

Што се осталих копулативних везника тиче, очекивано је да се *Concr Temp Ident/Quant_{Anter}* не могу наћи у споју са везницима *па* и *те*, којима се указује првенствено на постериорност радње друге у односу на радњу прве клаузе. Таквим спојем добила би се нелогична конструкција:

*Ручала је **па/те** ПРЕ ТОГА спремила стан (*моделован пример*).

*Вратићу се вечерас **па/те** ћу ДОТЛЕ завршити све послове (*моделован пример*).

Везници *ни* и *нити* такође не улазе у спојеве са *Concr Temp_{Anter}*, а објашњење дато за спојеве *Conj Cop (NI/NITI) + Concr Temp Ident_{Simul}* може се применити у овом, али и у случају *Conj Cop (NI/NITI) + Concr Temp_{Poster}*. Међутим, везници *ни* и *нити* могли би ипак у неким ситуацијама ући у спој са овим СК, мада у грађи немамо потврду за то. Сматрамо да у разговорном функционалном стилу не би биле необичне следеће реченице, али важно је нагласити да се увек ради о случају када се негирају неке већ изречене тврдње:

Изашао је на испит, **а** ПРЕ ТОГА је урадио семинарски. → Није изашао на испит **нити** је ПРЕ ТОГА урадио семинарски (*моделован пример*);

Ове године био је на летовању **и/а** ПРЕ ТОГА боравио је у Нишу. → Ове године није био на летовању **нити** је ПРЕ ТОГА боравио у Нишу (*моделован пример*).

II.1.B.2. Спојеви *Conj Advers + Concr Temp Ident/Quant_{Anter}*

Највише потврда за спојеве координатора и СК антериорности пронашли смо за везе адверзативних везника и овог типа СК.

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Anter} (←Adv_{Temp} (=PRETHODNO/NAJPRE))

Они који нису ратификовали Лисабонски споразум одговорни су за одгађање проширења ЕУ, није проблем у Немачкој. Ми нисмо против проширења, **али** НАЈПРЕ морамо реформисати ЕУ на одговарајући начин. (www.politika.rs); ДОС ће дати кандидата за председника Републике, **али** НАЈПРЕ мора да се заврши прича око поделе функција у министарствима. (www.politika.rs); ...покушаћу да на то питање одговорим колико умест, **али** ПРЕТХОДНО ми допустите да допуним један ранији одговор (ДК: ЖЛ); ...само мали број њих може да ужива на црвеном песку милочерских и светостефанских плажа, **али** ПРЕТХОДНО за то мора папreno да плати (www.politika.rs); На „Маракани” су примили гол на самом почетку меча **а** ПРЕТХОДНО су у Чешкој вадили лопту из мреже у последњим тренуцима првог и другог полувремена. (www.politika.rs).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Anter} (←AdverbPh_{Temp} (←Prep(=PRE)+ Pron_{Deic}²(=TO))

У тој школи сам ишао у први разред, **а** ПРЕ ТОГА у забавиште (ДК: РЈ); Михаило је дошао пре шест година у касабу [...], **а** ПРЕ ТОГА је провео две године у Суботићевој магази... (ИА-Ј: 31); „Онда се уби! **Али** ПРЕ ТОГА доведи ту малу код мене” (АСП: БШ); Delete брише боју са списка, **али** ћемо ПРЕ ТОГА морати да одлучимо која ће боја у документу бити употребљена као замена... (КЕ: 15); ...на помен те речи поврати [јој се] у сећање ливада једна под ћилимом цвећа и излет један у шуму, **но** ПРЕ ТОГА: цветови

различка у зрелој ражи... (ДК: П44); Најзад сам јој све признао. **Но** ПРЕ ТОГА сам био донео одлуку да ћу да је казним (ДК: М).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Quant_{Anter} (←Adv_{Temp} (=DOTLE))

Тако ће се у некој будућој «идеалној библиотеци наћи можда и имена неких наших, југословенских писаца [...]. **А** СВЕ ДОТЛЕ, ми писци и преводиоци малих језика требало би да својатамо башларовску формулу... (ДК: V); ...закључише да је првом приликом отпреме оцу, **а** ДОТЛЕ да је смјесте у чију кућу у којој нема дјеце (ИА–НГ: 18); ...она виде чим су кола избила на станицу: прво трамвајску лиру а затим фијакере и коње што фркћу пред станицом, **а** ДОТЛЕ се већ помоли [...] онај мали плави трамвај... (ДК: П44); Једина одбрана од најезде пластичних боца је у промени нарави становника који живе у сливу, **али** ДОТЛЕ морамо рукама очистити тај отпад (www.politika.rs).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Quant_{Anter} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=DO)+^{OD}Pron_{Deic}²(=TO))+ N²(=VREME))

Одредбе [...] овог законика примењују се у поступку према млађем пунолетном лицу ако се до почетка главног претреса установи да долази у обзир да се том лицу изрекне васпитна мера, **а** ДО ТОГ ВРЕМЕНА оно није навршило двадесет једну годину (ЗКП).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Quant_{Anter} (←AdverbDeic_{Temp} (←Prep(=DO)+ AdvDeic_{Temp} (=TADA)))

Наш спорт је у ишчекивању Закона и стратегије развоја, **а** ДО ТАДА се мора усвојити прелазно решење (www.politika.rs); Како је објаснио, чим Дунав порасте понеће све смеће које је оставио, **а** ДОТАД треба водити рачуна о великој и лепој реци и бити у приправности (www.politika.rs); Сасвим ми је свеједно да ли ће он отићи у затвор оног дана кад напусти ову дужност. **Али** ДОТАД, ја желим да он ради свој посао (www.politika.rs).

Функција СК антериорности у спојевима са адверзативним координаторима разликује се у односу на ону коју они имају у вези са копулативним. У споју са супротним везницима Concr Temp Ident/Quant_{Anter} има функцију обавезног СК. Изостављањем СК добила би се или аграматична структура (пример 1), или би био нарушен семантички однос међу клаузама (2):

1) У тој школи сам ишао у први разред, **а** ПРЕ ТОГА у забавиште. (ДК: РЈ) → *У тој школи сам ишао у први разред, **а** у забавиште.

...закључише да је првом приликом отпреме оцу, **а** ДОТЛЕ да је смјесте у чију кућу у којој нема дјеце. (ИА–НГ : 18) → *...закључише да је првом приликом отпреме оцу, **а** да је смјесте у чију кућу у којој нема дјеце.

2) Delete брише боју са списка, **али** ћемо ПРЕ ТОГА/ПРЕТХОДНО морати да одлучимо која ће боја у документу бити употребљена као замена... (КЕ: 15) → Delete брише боју са списка, **али** ћемо морати да одлучимо која ће боја у документу бити употребљена као замена...

Од адверзативних везника најмање потврда имамо за спојеве координатора за исказивање супститутивне адверзативности *него/већ* и Concr Temp Ident_{Anter}. Такви су спојеви готово неоствариви пошто се код употребе овог типа СК претпоставља остварена радња у првој клаузи, а везници *него* и *већ* „захтевају” негирану предикацију прве, одн. клаузе лево од везника, о чему смо већ говорили.

*Није посетила родитеље, **него/већ** је ПРЕ ТОГА / ДО ТАДА била код сестре.

*Посетила је родитеље, **него/већ** је ПРЕ ТОГА / ДО ТАДА била код сестре.

Међутим, специфична семантичка организација садржаја где се помоћу С11 не ништи предикација, већ нека од карактеристика ситуације (пр. 1) или неког од актаната (2), омогућава

стварање споја координатора *него/но/већ* и СК антериорности:

1) Оба детета не одговорише одмах, **него** НАЈПРЕ одложише торбе (КМФ);

2) У каде од цинка никада не треба сипати врелу воду, **већ** НАЈПРЕ хладну, иначе цинк испуца (КМФ).

У следећој табели приказана је могућност СК антериорности да се веже за неки од координатора у српском језику.

КОНКРЕТИЗАТОР АНТЕРИОРНОСТИ		ВЕЗНИК	
		Сор.	Advers.
Temp Ident	пре тога претходно најпре	и (+)	а (+)
		па (-)	али (+)
		те (-)	но (+)
		ни (-)	него (-)
		нити (-)	већ (-)
Temp Quant	дотле до тада до тог момента до тог времена	и (+)	а (+)
		па (-)	али (+)
		те (-)	но (+)
		ни (-)	него (-)
		нити (-)	већ (-)

Табела 3 – Спојивост копулативних и адверзативних координатора и СК са значењем антериорности

II.1.V. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ПОСТЕРИОРНОСТИ

Постериорном сматраћемо радњу клаузе иза координатора (Cl_2) када је извршена после радње садржане у клаузи испред тог везника (Cl_1). Друкчије речено, када се спој везника и СК односи на идентификовано или одмерено, одн. квантификовано време, које следи у односу на оно које се идентификује у клаузи лево од координатора или тексту који му претходи, говорићемо о односу **постериорности**⁹⁶, и то о постериорности у области темпоралне идентификације ($Temp\ Ident_{Poster}$) и темпоралне квантификације ($Temp\ Quant_{Poster}$).

Код Шведове подтип СК који смо назвали СК постериорности, према семантици, припада широј групи конкретизатора са значењем допунског прикључка или накнадног додатка, а њима се указује на степен факултативности додатка (Шведова 1980: 620).

У паратакси на овај подтип сукцесивног односа може се указати СК у форми заменичког, незаменичког прилога, прилошког израза и сл.

Конкретизаторима постериорности у области темпоралне идентификације, дакле, упућује се на време које следи за временом радње у клаузи лево од споја независног везника и тог СК. У функцији овог подтипа СК у савременом српском језику могу се наћи прилози (*затим, онда, после, одмах...*), прилошки изрази (*након тога, после тога...*) и сл. СК постериорности код којих се указује на сукцесивности садржаја без неких додатних семантичких нијанси (нпр. *затим, потом* и сл.) углавном су замењиви изразом *после тога*.

⁹⁶ О различитим схватањима у вези са односом постериорности види фусноту 82.

Concr Temp Ident_{Poster} као подтип темпоралних СК поделили смо у две групе на основу ужег семантичког критеријума:

- СК постериорности у ужем смислу (**Concr Temp Ident**_{Poster});
- СК за означавање имедијатне постериорности (**TempIdent**_{Poster Imed}).

Код првих акценат је једино на сукцесивности садржаја, одн. посебно се истиче чињеница да се радња у клаузи десно од СК дешава након (из)вршења радње у клаузи лево. Истицање сукцесивности врши се „увођењем посебних vremenskih konektora (npr. tada, onda, zatim, nakon toga itd.)”, како Прањковић назива прилоге и прилошке изразе који се могу наћи у овој функцији (Прањковић 1984: 66). Такве изразе (конкретно израз *после извесног времена*) помињу и Симић и Јовановић у вези са везником *и* и реченицама „где један догађај следи за другим, а сукцесију продубљује темпорални адвербатив” (Симић–Јовановић 2002_a: 636).

За исказивање сукцесивности, али и других типова уређености, неретко се на нивоу сложене реченице или шире, на нивоу текста, употребљавају енумеративни изрази (Ивић 1978: 5) или енумерати (Антонић 2001: 130), као што су нпр: *прво, претходно, најпре – затим, онда, потом, после тога* итд. На овом месту навешћемо и такве конструкције, а корелативни изрази, који су елементи клаузе лево од координатора, биће истакнути подвлачењем. Функција оваквих парова јесте да „својом узајамном катафорско-анафорском асоцијативношћу, спречавају пермутацију делова структуре” (Симић–Јовановић 2002_b: 1241).

Као у случају СК симултаности и антериорности, и код означавања постериорности постоји мало форми за обележавања темпоралне квантификације. Са формалног аспекта СК као средства за исказивање овог подтипа временског значења могу бити заменички прилози и прилошки изрази. У тој позицији могу се наћи прилошки изрази састављени од „деиктичког адверба с предлогом *од*” (Антонић 2001: 58) и именице која означава категорију времена: *од тог времена, од тог тренутка, од тог момента, од тог датума*.

Док у хипотакси постоје посебна граматичка средства за изражавања темпоралне непосредности, тј. имедијатности, и она се означава помоћу неког од семантички довољно спецификованих везника као што су: *чим, тек што* и сл. (Антонић 2001: 135)⁹⁷, у паратакси таквих везника нема. Због тога је за изражавања имедијатне постериорности⁹⁸ уз везник у координираној реченици неопходно навести неко средство којим би се употребљени везник спецификовао, тј. неопходно је навести неки СК. У тој позицији могу се наћи прилози, прилошки изрази и сл.: *одмах, сместа*⁹⁹, *истог (оног) трена/момента...*

II.1.B.1. Спојеве **Conj Cop + Concr Temp Ident/Quant**_{Poster}

У савременом српском језику пронашли смо потврде за следеће спојеве копулативних координатора и лексема или изрза у функцији СК постериорности:

Conj Cop (I/PA/TE) + Concr Temp Ident_{Poster} (←**AdvDeic**_{Temp} (=ZATIM/POTOM/ONDA/ TADA))

...портфељ иностраних послова додељен му је у време премијера Индире Ганди **и** ЗАТИМ њеног сина Радива (П, 24. 12. 2004: 4); Мрмљао је нешто [...] док јој је на глежањ леве ноге лепо лиске **и** ПОТОМ их увијао чистом ланеном крпом (ДН: 66); ...Макс ће

⁹⁷ Симић и Јовановић у вези са везником *тек што* употребљавају термин тангенцијална сукцесија (Симић–Јовановић 2002_a: 1244). „Тек што је Аустроугарска објавила рат Србији, он се јавио у добровољце”.

⁹⁸ Радњу у клаузи иза координатора сматраћемо имедијатно постериорном када се она одвија непосредно после времена које заузима радња у клаузи испред координатора.

⁹⁹ У раду *О прилозима за промену (неког претходно успостављеног стања)* М. Ивић (1995 : 298–304) пише о језичким средствима којима се означава замена једне ситуације другом. У та средства ауторка убраја и прилоге *одмах* и *сместа* (као и *одједном, изненада* и сл.) и назива их прилозима за промену стања (поред постојећег термина пунктуални прилози). Сматрамо да се у позицијама из наше грађе овим адвербима превасходно указује на значење непосредне постериорности тако да ћемо их третирати као чисто темпоралне одредбе.

дати знак после два, **и** ОНДА ће морати да крене... (ДК: П44); ...да се подсети на његов лик како га је запамтио после тако дугог размака, **и** да ОНДА на тај лик надовеже измене за које је веровао да су га у међувремену обележиле (АТ: 80); Као да нас је осетио на решеци, подигао поглед, **и** ТАДА угледах само једно његово око, које је нешто питало (АСП–СК); Таман када је изгледало да је у томе успео, превидео је топа **и** ТАДА се Дамљановић нашао у ситуацији да игра на победу (П, 2. 9. 2002: Б1); Симпликије тумачи једну Аристотелову опаску о Зеноновом доказу о простору, **па** ЗАТИМ тај доказ наводи... (БП: 181); ...навела [је]да је око 400 косовских Срба, после окончања сукоба јуна 1999. године, отето, **те** ЗАТИМ пребачено у Албанију (www.politika.rs); ...навече је учествовао и на свечаној седници парламента **те** ПОТОМ на централној прослави на Тргу Републике (www.politika.rs); Да би то утврдио, Пушљо им је откинуо по једну ногу, **најпре** оне с леве стране, предњу, средњу, задњу, **па** ПОТОМ и оне десне (ДН: 145); Са’рани ме **прво**, **па** ОНДА ради шта знаш (ДМ); „Да, много”, рекох обухвативши је још једним погледом, **па** ОНДА отворих очи (ДК: М); Гледа га, гледа – **па** ОНДА тресну о земљу (АСП: ЛЛ); Постепено наша звезда изгубиће своју светлост и топлотну моћ, **па** ће ТАДА на њој нестати сваки живот... (ДК: V).

Conj Cop (I/PA/TE) + Concr Temp Ident_{Poster} (←Adv_{Temp} (=POSLE))

...понекад би у кућу увела и мушкарца, покупљеног на улици, **и** ПОСЛЕ доносила Ибикки неку смешно малу новчаницу (АТ: 55); Од оне ноћи кад су у мраку тихо разговарали **и** ПОСЛЕ заједно заспали, ето, од те ноћи су мачак Чарли и девојчица циркуска Виолета постали два најбоља пријатеља (КМФ); Кажу да хвата змије шарке **па** их ПОСЛЕ музе... (ДН: 71); Може му се дати вера да Стојану неће ништа бити, **па** ПОСЛЕ одржати је како је и Стојан у току прошлих година одржавао своју реч... (ИА–НГ : 138); ...видећи да они од нас не крију ништа и да разговарају врло гласно, почесмо ослушкивати, **те** ПОСЛЕ и нас позваше на договарање. (КМФ).

Conj Cop (I/PA/TE) + Concr Temp Ident_{Poster} (←AdverbDeic_{Temp} (←Prep(=NAKON/POSLE)+ Pron_{Deic}²(=ТО))

Било би занимљиво чути процене колико птица у току лова бива рањено **и** НАКОН ТОГА угиба у природи, или сакате лете около (П, 5. 9. 2002: Б4); Са истеком мандата, расписују се избори **па** НАКОН ТОГА иде и конституисање нових органа власти (www.politika.rs); ...вештак седи у расправној сали и прати ток испитивања окривљеног, оштећених и сведока, **па** НАКОН ТОГА на захтев суда даје свој налаз и мишљење (КМФ); Довољно је назвати бесплатни телефонски број и потом укуцати износ за који се сипа гориво, **те** НАКОН ТОГА једноставно прислонити телефон на пумпни терминал како би било одобрено точење (КМФ); Приметивши његов напор да их стигне, она се подругљиво осмехну, **и** ПОСЛЕ ТОГА се већ више не осврташе на њ. (КМФ); Беспомоћног старца уболи су два пута ножем у груди и стомак, **па** ПОСЛЕ ТОГА тело убацили у каду. (КМФ).

Conj Cop (I/PA/TE) + Concr Temp Quant_{Poster} (←AdverbDeic_{Temp} (←Prep(=OD)+ AdvDeic_{Temp} (=TADA))

„Одвели су га пре две-три године”, рекох, „**и** ОД ТАДА немамо никаквих вести о њему” (ДК: РЈ); ...преспавао је у стерилном пејзажу болничких одаја пуних пет недеља **и** ОД ТАДА *светска граја* као да више није допирала до њега (ДК: ГБД); У Израел прелази 70-их година **и** ОД ТАДА прави каријеру као израелски уметник (П, 3. 9. 2002: А12); На организованој прослави ван куће био сам само једном, и дубоко сам се разочарао, **па** ОД ТАДА Нову годину чекам искључиво у кругу породице (www.politika.rs); Мисиркићевој је наногвица стављена на ногу 1. октобра прошле године, након што је споразумно признала кривицу, **те** ОД ТАДА не сме да мрдне из породичне куће у Земуну. (Ало, 20. 1. 2013: 6).

Conj Cop (I/PA/TE) + Concr Temp Ident_{Poster Imed} (←Adv_{Temp} (=ODMAH/SMESTA))

Сутрадан је устао иза подне, **и** ОДМАХ се запутио кући крај Турбета (АСП: ИА); ...про-нашао их је неки приљежни и свесни филозоф, **па** га ОДМАХ напао преко новина... (СБ: 150); Али с тим сећањем долазио је и мој плач на железничкој станици, **те** сам се ОДМАХ окретао Ољи (АСП–МБ); Око подне упаде Ленка, задихана и зајапурена, **и** СМЕСТА поче да прича шта се све тога дана догодило (ДН: 176).

Conj Cop (I) + Concr Temp Ident_{Poster Imed} (←AdverbPhDeic (←^{OD}Adj²(=ISTI) +N²(=TREN/TRENUTAK/MOMENAT))

Вративши се кући, извалио се обучен преко постеље **и** ИСТОГ ТРЕНА потонуо у сан (ДН: 95); ...ненајављено [су] посетили градилиште „Рајски видици” у Драјзеровој улици на Топчидерском брду **и** ИСТОГ МОМЕНТА га затворили (КМФ); ...довољно је да корисник убади диск у кућиште **и** ИСТОГ ТРЕНУТКА може безбедно да користи озвучену тастатуру (КМФ).

Како су већ истакли граматичари који су се бавили координаторима, копулативни везници не представљају хомоген скуп, већ су међу њима уочљиве разлике на више планова. Док је везник *и* „логички неусмерен” (уп: Симић–Јовановић 2002_a: 1378), везници *на* и *те* упућују на „импликативност, или уопште хијерархичност односа” (ibidem: 1378). Овако утемељене разлике нарочито ће утицати на функцију и последице по разумевање односа међу клаузама уколико се изостави СК постериорности из споја са овим типом везника. Наиме, када се жели указати на сукцесију садржаја, веза СК постериорности и везника *и*, коме је иманентно и везивање симултаних садржаја¹⁰⁰, много је чвршћа од оне између њих и везника *на/те*, који сами носе ову семантику. Дакле, испуштањем СК из везе са координатором *и* могло би се изгубити значење постериорности и добити нов, симултани однос унутар координиране синтагме:

...портфељ иностраних послова додељен му је у време премијера Индире Ганди **и** ЗАТИМ њеног сина Раџива (П, 24. 12. 2004 : 4). → ... портфељ иностраних послова додељен му је у време премијера Индире Ганди **и** њеног сина Раџива (=значење симултаности).

У оваквом примеру прилог *затим* имао би функцију неексплетивног СК на семантичком плану.

СК се може изоставити из споја са координатором *и* без већих последица по смисао онда када се на сукцесивност садржаја указује логичким следом или видско-временском организацијом предикација:

Било би занимљиво чути процене колико птица у току лова бива рањено **и** НАКОН ТОГА угиба у природи, или сакате лете околу (П, 5. 9. 2002: Б4). → Било би занимљиво чути процене колико птица у току лова бива рањено **и** угиба у природи, или сакате лете околу (=значење постериорности).

У спојевима са везницима *на* и *те* СК постериорности такође могу имати статус обавезног на семантичком плану. Уколико су ови везници знак узрочно-последичног односа међу садржајима, СК постериорности биће једино средство којим ће бити истакнут временски план, тј. којим ће бити обележен однос сукцесивности у реченици.

На организованој прослави ван куће био сам само једном, и дубоко сам се разочарао, **па** ОД ТАДА Нову годину чекам искључиво у кругу породице (www.politika.rs);

Изостављањем СК постериорности временски план губи се из вида, што није случај онда када се самим везником и односом међу садржајима управо он истиче.

¹⁰⁰ Прањковић за координиране реченице са везником *и* каже да се могу условно поделити на копулативне реченице у ужем смислу и копулативне реченице у ширем смислу. У првој су групи оне у којима су спојене „istorodne klauze (istovremenost izražena paralelizmom glagolskih oblika)” итд., а у другој се „ostvaruje kakav ‘zavisan’ odnos među klauzama (sukcesivnost, posljedičnost, priključnost i sl.)” (Прањковић 1984:60). Семантички однос међу клаузама „jednoznačno eksplicira” управо неки „drugi konektor”, одн. лексему у функцији СК.

(1) Кажу да хвата змије шарке **па** их ПОСЛЕ музе... (ДН: 71); (2) ...навела [је] да је око 400 косовских Срба, после окончања сукоба јуна 1999. године, отето, **те** ЗАТИМ пребачено у Албанију (www.politika.rs).

У последњим примерима СК постериорности потпуно је експлетиван, тј. његово испуштање не узрокује последице ни по грамагичност реченице ни по њену семантику, па се његова функција приближава функцији интензификатора. Чак и тада када се значење везника и значење адверба у функцији СК поклапају, постоји разлика између самог везника и споја тог истог координатора и СК, а она се огледа у комуникативној вредности. То се може показати на претходно наведеним примерима: када се за везивање компонената координиране конструкције употреби спој везника и СК, фокус се са сукцесивности, означене везником, помера на означавање фазе у вршењу радње, чији је носилац адвербијал.

Заменички прилог *тада* већ смо пратили у спојевима са координаторима којима се обе лежава релативна симултаност, одн. када се спојем координатора и СК *тада* повезују две истовремене предикације. За разлику од тих позиција, у примерима са овим адвербом из овог потпоглавља (наведеним на 100. страни) склопом координатора и истог СК повезују се две сукцесивне радње. У првом случају СК *тада* може се заменити прилошким изразима у *том тренутку/моменту*, а у другом изразима *после/након тога*, што потврђује и лексикографски опис из РМС¹⁰¹.

Када пажљивије посматрамо СК постериорности у области темпоралне квантификације, можемо закључити да се они могу наћи у споју са готово свим копулативним везницима, иако за то немамо довољно потврда из корпуса.

Мисиркићевој је наногвица стављена на ногу 1. октобра прошле године, након што је споразумно признала кривицу, **те** ОД ТАДА не сме да мрдне из породичне куће у Земуну. (Ало, 20. 1. 2013: 6)

Лекар је поставио погрешну дијагнозу **и/па/те** ОД ТАДА/ОД ТОГ МОМЕНТА немам поверења у њега (*моделован пример*).

Што се тиче везника *ни* и *нити*, немамо ниједну потврду за везу ових координатора и СК постериорности у области темпоралне квантификације. На то утиче природа ових везника, тј. обавеза да предикат у клаузи која претходи везнику буде негиран. „Неизвршење” радње онда онемогућава да време те предикације буде оријентир за детерминацију времена у клаузи иза везника, како се чини у реченицама са њима сродним везником *и*:

„Одвели су га пре две-три године”, рекох, „**и** ОД ТАДА немамо никаквих вести о њему” (ДК: РЈ). → *Нису га одвели пре две-три године [...] **ни/нити** ОД ТАДА имамо икаквих вести о њему...¹⁰²

У свим контекстима са спојевима $ConjCop+ConcrTempIdent/Quant_{Poster}$ на грамагичком плану СК је увек експлетивни елемент реченичног модела.

II.1.B.2. Спојеви $Conj Advers + Concr Temp Ident/Quant_{Poster}$

Разлика између спојева појединих адверзативних везника са овим типом СК постоји како у способности неког везника да се нађе у контакту са СК постериорности тако и у статусу тог елемента у споју и могућности замене целог споја неким координатором коме је иманентно значење сукцесивности (*на/ме*).

Од адверзативних везника најчешће се везници *а* и *али* срећу у вези са овим типом СК, док за везе са координаторима *него* или *већ* немамо потврда у грађи.

¹⁰¹ РМС: **та̑д**, **та̑да** и **та̑да̑** прил. за време заменичког (анафорског) значења. **а**. у *то време*, у *то доба*, у *том тренутку* [...] **б**. *након претходно казаног догађаја, после тога, онда*.

¹⁰² Оваква и сличне реченице могуће су у српском само када су одговор на „да – не” питање.

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Poster} (←AdvDeic_{Temp} (=ZATIM/POTOM/ONDA/TADA))

Обрачунати износ пореза на промет на продате производе књижи се ставом: 201/483, **а** ЗАТИМ ставом: 483/282... (ПС: 12); Замислимо да смо у неком расуђивању прихватили исказ А, **а** ЗАТИМ и исказ Б. (АК: 6); ...парламент није био у стању да га [председника] изабере 15, **а** ЗАТИМ ни 24. јануара (ВН, 26. 1. 2003: 6); ...можемо да селекујемо хоризонталне, вертикалне или све линије у табели, **а** ПОТОМ им променимо дебљину... (КЕ: 24); Малог Жељка су убили, **а** ПОТОМ исекли ножем по лицу и телу (ВН, 7. 4. 2005: 17); „Мислим да ће рата бити. Мој политички инстинкт ми то говори”, рекао је српски премијер, **али** је ЗАТИМ додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено... (ВН, 26. 1. 2003: 4); Гледао ме тужно својим великим тужним очима. Хтео је да ме пољуби у руку, **но** ЗАТИМ није ни то учинио (ДК: V); Коментар: ваздух продире кроз поре и потискује крв, **а** ОНДА се крв враћа и потискује ваздух напоље (БП: 210); А моја мама и мамин мали брат и мамина баба су имали козу па им је било лако. **Ал** ОНДА је један авион козу убио... (АСП: ДМ); Портир се тренутак двоумио, **но** ОНДА се почешао по ћели и рекао да једну собу има, али је двокреветна (АСП: АТ); ...Запад ће се све више распарчавати док у том раздробљавању потпуно не нестане. **А** ТАДА ће (увек латентно присутно) васкрснути Источно римско царство... (СБ: 169).

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Poster} (←Adv_{Temp} (=POSLE))

Није било давно кад су се Чуврији сви одреда подсмевали **а** ПОСЛЕ су ти мудраци исмеваачи клекали пред њега... (ДН: 183); ...два-три пута су некога на брзину измасакрирали и изгубили се. **Али**, ПОСЛЕ, цикетани их учили и чим се Столе Апаш или Мита Мајмун појаве, они вичу: „Ево их!” (ДМ); Идући у круг, бројаница је испала на њега. **Но** ПОСЛЕ су се, као по договору, поново нашли на истом месту (ДК: РЈ)

Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Poster} (←AdverbPhDeic_{Temp} (←Prep(=NAKON/POSLE)+ Pron_{Deic}²(=ТО))

Један испит студент ће моћи да полаже три пута, **а** ПОСЛЕ ТОГА мораће поново да упише да слуша тај предмет (ВН, специјални додатак, 5. 6. 2007: 9); ДСС се залаже да најпре буде донесен нови устав, **а** да се НАКОН ТОГА одрже избори (ВН, 26. 1. 2003: 3); Ми радосни, **али** ПОСЛЕ ТОГА тек настају наша малтретирања и шиканирања... (ВН, 7. 4. 2005: 32); ...успео сам да изговорим реч „викар”, **но** ПОСЛЕ ТОГА више нисам ништа могао да кажем... (ДК: ГБД).

Conj Advers (A/ALI) + Concr Temp Quant_{Poster} (←AdvDeic_{Temp} (=ОТАДА) / ОДСАДА))

...он га врати и предаде ствар заборава. **А** ОТАДА, свакога јутра, [...] осетио би командант како га голица и дражи мирис младе пилетине... (АСП–ДВ); Мареј је прошле сезоне изгубио у финалу Отвореног првенства САД од Роџера Федерера, **али** је ОД ТАДА три пута победио Швајцарца. (www.rts.rs); Већ онда, када си ти био код мене, приметио сам знакове тога и скривао их, **но** ОД ТАДА је све горе... (КМФ); До сада није имала властито име, **али** ОД САДА ће у Миријеву вероватно бити позната као Побегуља (www.politika.rs).

Из свих наведених примера види се да се, када се у реченици налази неки од адверзативних везника, успостављање односа сукцесије међу садржајим координиране конструкције постиже захваљујући присуству адвербатива уз везник. Он је тај који ништи основно значење супротности и намеће своје – значење сукцесивности – тако да везнику остаје само улога граматичког маркера координације.

У готово свим наведеним примерима са спојевима адверзативних везника и СК за идентификацију постериорности (Conj Advers (A/ALI/NO) + Concr Temp Ident_{Poster}), цео спој замењив је копулативним везником коме је својствено повезивање сукцесивних садржаја, какав је првенстве-

но везник *па*, а уз њега и везник *те* када је синониман са овим. Овакав поступак не може се применити у конструкцијама *Conj Advers (A/ALI) + Concr Temp Quant_{Poster}* (\leftarrow AdvDeic_{Temp} (=OTAD(A) / ODSAD(A)) без последица по значење реченице пошто не постоји ниједан координирани везник коме је својствена семантичка компонента одмеравања, тј. квантификације времена.

Амбасадор Великић је касније, у лето, поново враћен у Аустрију, али ОД ТАДА шеф српске дипломатије није долазио у званичну посету овој земљи. (РТС, 30. 3. 2009) [\neq Амбасадор Великић је касније, у лето, поново враћен у Аустрију **и/па/те** шеф српске дипломатије није долазио у званичну посету овој земљи.

Дакле, супституцијом споја неким од наведених везника добија се граматички прихватљива реченица, али би њена семантичка вредност била промењена. Синонимна вредност сложене реченице, али не у потпуности, може се добити трансформацијом независно сложене реченице у зависно сложену са субординатором *откада*.

Откада је амбасадор Великић касније, у лето, поново враћен у Аустрију, шеф српске дипломатије није долазио у званичну посету овој земљи.

На овај начин мења се структура (и граматички план) реченице, али се задржава семантичка вредност, што је још једна потврда става да се исти семантички садржаји могу изразити различитим типовима синтаксичких конструкција – координираним и субординираним.

Једна од разлика између спојева копулативног везника и СК и адверзативног везника и истог типа СК лежи у експлетивности, тј. могућности изостављања везника из споја, што смо већ поменули и на шта је М. Ковачевић (2000: 100–102) нарочито скренуо пажњу. Ковачевић наводи примере спојева координатора *а* и СК постериорности, где је заиста немогуће изоставити СК, а да реченица остане граматична. Поред наведених имамо у својој грађи још таквих примера:

Ако ми нека реченица на српском није довољно јасна, у глави могу да је напишем на француском, **а** ПОТОМ могу да је исправим (ДК: ГТИ). \rightarrow *Ако ми нека реченица на српском није довољно јасна, у глави могу да је напишем на француском, **а** могу да је исправим.

... он га врати и предаде ствар забораву. **А** ОТАДА, свакога јутра, [...] осетио би командант како га голица и дражи мирис младе пилетине... (АСП–ДВ). \rightarrow * ... он га врати и предаде ствар забораву. **А** осетио би командант како га голица и дражи мирис младе пилетине...

Посматрајући реченице са спојем адверзативног везника *али* и неког из ове групе СК, тј. оних са значењем постериорности и имедијатне постериорности, долазимо до закључка да је ипак често могуће изоставити СК из таквог споја, а да реченица остане граматична. Наравно, и у овом је случају губитак на семантичком плану неминован, нарочито код елидирања СК са значењем имедијатне постериорности:

„Мислим да ће рата бити. Мој политички инстинкт ми то говори”, рекао је српски премијер, **али** је ЗАТИМ додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено... (ВН, 26. 1. 2003 : 4). \rightarrow „Мислим да ће рата бити. Мој политички инстинкт ми то говори”, рекао је српски премијер, **али** је додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено...

Он се поведе уназад, и остаде на ногама. **Али** ТАДА из њега провали (ДМ). \rightarrow Он се поведе уназад, и остаде на ногама. **Али** из њега провали.

Петрашин зажеле дубоко да уздахне, **али** ОДМАХ се предомисли... (ДН: 195). \rightarrow Петрашин зажеле дубоко да уздахне, **али** се предомисли...

Овакво различито „понашање” адверзативних везника *а* и *али* када су праћени СК може се објаснити њиховом суштинском међусобном разликом, на коју је указано нпр. у *Српској синтакси* (Симић–Јовановић 2002_а). Везник *а* означава „изузимање извесних група факата из целине, и то на тај начин што се међу њима ствара диспаритет по неком својству, функцији

или односу, али уз задржавање осећаја припадности целини у општем смислу, ван истакнуте перспективе” (ibidem: 43), тј. он повезује екстремне делове једне целине. На другој страни, везником *али* у везу се доводе појмови који не припадају јединственом скупу чињеница и који се не могу укључити у тај скуп (ibidem: 437). У реченицама са спојевима Conj Advers (A) + Concr Temp Ident_{poster} повезани су појмови који не припадају истој целини, а СК је тај који ту везу чини могућом. Његовим испуштањем губи се „нит” која чињенице лево и десно од конјуктора спаја (на временском плану) тако да се у непосредни контакт доводе чињенице које се не могу спојити. На тај начин настају аграматичне структуре, које можемо видети и у наредним примерима:

Обрачунати износ пореза на промет на продате производе књижи се ставом: 201/483, а ЗАТИМ ставом: 483/282... (ПС: 12). → *Обрачунати износ пореза на промет на продате производе књижи се ставом: 201/483, а ставом: 483/282...

...можемо да селекујемо хоризонталне, вертикалне или све линије у табели, а ПОТОМ им променимо дебљину... (КЕ: 24). → *...можемо да селекујемо хоризонталне, вертикалне или све линије у табели, а променимо им дебљину...

Малог Жељка су убили, а ПОТОМ исекли ножем по лицу и телу. (ВН, 7. 4. 2005: 17) → *Малог Жељка су убили, а исекли ножем по лицу и телу.

У реченицама са овим везником СК припада неексплетивном типу на граматичком плану, тј. он је обавезни елемент конструкције јер реченици обезбеђује граматичност, а уз то он не „конкретизује него квалификује тип смисаоног односа међу клаузама. Обавезни СК, дакле, не утаначује значење координираног везника него, ништећи основно значење везника, конкретизује смисаони међуоднос клауза, имплицирајући реализацију ‘врсног’ координираног значења несагласног са значењем експлицитног везника” (Ковачевић 2000: 102). Примењено на примерима које смо управо навели, то значи да у реченицама са спојем Conj Advers (A) + Concr Temp Ident_{poster} адверзативни везник више нема своје основно значење, већ представља само граматички центар тог споја. Он је, дакле, само ознака координиране везе међу клаузама сложене реченице, а СК представља семантички центар и он споју даје временско значење, које се онда односи и на целу клаузу.

У реченицама са везником *али*, који сам омогућава повезивање чињеница које не припадају истој целини, СК је „испустивији” него у претходном случају. Та „испустивост” односи се само на чињеницу да се изостављањем СК не добија неграматична структура. Овде СК има функцију сличнију оној уз везник *и*, тј. он одређује околност под којом се остварује веза у реченици (у овом случају то је временски план). Међутим, то не значи да је СК овде експлетиван, тј. да га је могуће изоставити или везник *али* заменити везником *и* без губитка на семантичком плану, иако се таквом заменом може добити граматична структура. Изостављање семантичког верификатора из споја Conj Advers (ALI) + Concr Temp Ident_{poster} није могуће зато што значење сукцесивности није иманентно супротним, већ је својствено копулативним везницима, и то посебно везницима *па* и *те*. Упоредимо ефекат поменутих промена на везивној конструкцији на примеру реченице из претходног одељка:

„Мислим да ће рата бити. Мој политички инстинкт ми то говори”, рекао је српски премијер, али је ЗАТИМ додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено... (ВН, 26. 1. 2003: 4). → ...рекао је српски премијер, али је додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено... / ...рекао је српски премијер, и/па/те ЗАТИМ [је] додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено... / ...рекао је српски премијер, и/па/те додао да се нада да ће дипломатско решење бити нађено...

Уколико су реченице спојене везником *но*, „понашање” СК уз њега зависиће од тога да ли је координатор *но* у тој ситуацији замењив везником *а* или везником *али*. Ако га је могуће заменити везником *а*, СК ће бити у потпуности неиспустив, а ако се *но* може заменити везником *али*, СК је могуће изоставити из тог споја и притом добити граматичну структуру. Тада се добијају ситуације описане у претходном одељку:

Портир се тренутак двоумио, **но** ОНДА се почешао по ћели и рекао да једну собу има, али је двокреветна (АСП: АТ) .

→ Портир се тренутак двоумио, **а** ОНДА се почешао по ћели... / *Портир се тренутак двоумио, **а** се почешао по ћели...;

...Пољакиња је некако успела да врати наду (5 : 5), **али** ПОТОМ више није добила шансу да се ослони на грешке наше тенисерке (www. politika.rs)

→ ...Пољакиња је некако успела да врати наду (5 : 5), **но** ПОТОМ више није добила шансу да се ослони на грешке наше тенисерке → ...Пољакиња је некако успела да врати наду (5 : 5), **но** више није добила шансу да се ослони на грешке наше тенисерке.

СК постериорности могуће је изоставити из споја са поменутиим адверзативним везницима, а да се добије граматична структура и уколико је такав склоп праћен партикулом *и/ни* у конекционој функцији (Симић–Јовановић 2002_а: 566), што смо поменули у делу о спојевима адверзативних везника са СК симултаности. Та партикула својом анафорском функцијом упућује на јединицу из клаузе која претходи везнику или на шири контекст и на тај начин одржава везу унутар координиране конструкције покидану изостављањем СК и омогућава добијање граматичне структуре. У супротном, уколико се СК изостави, а у реченици не постоји конекциони елемент, реченица би постала неграматична. На то није скренута пажња код П. Мразовић и З. Вукадиновић (2009: 419), где у делу о везнику *а* стоји једино то да „*kada se ovaj konjunktora upotrebi kao sastavni, može se uvek zameniti konjunktora pa*”. Није речено да везник *а* самостално, тј. без партикуле прилога *после* или партикуле *и* не би ни могао у примерима који су дати означавати неки од подтипова саставног односа:

Danas ću roditelje obavestiti telefonom, a posle ću napisati i pismo → Данас ћу родитеље обавестити телефоном, а написаћу *и* писмо → *Данас ћу родитеље обавестити телефоном, а написаћу писмо.

Ефекти изостављања СК, а потом и партикуле у конекционој функцији могу се видети и на нашем примеру:

...парламент није био у стању да га [председника] изабере 15, **а** ЗАТИМ ни 24. јануара (ВН, 26. 1. 2003: 6). → ...парламент није био у стању да га [председника] изабере 15, **а** *ни* 24. јануара. → *...парламент није био у стању да га [председника] изабере 15, **а** 24. јануара.

Не треба посебно наглашавати да се изостављањем СК губи експлицитно изражена семантичка нијанса постериорности.

Имедијатна постериорност може бити означена и спојем координатора и два темпорална СК. Један од њих јесте СК постериорности, а други имедијатне постериорности (нпр. *одмах затим, одмах потом, потом одмах, онда одмах, убрзо затим* и сл). На тај се начин још више истиче ова семантичка нијанса¹⁰³. Овакви спојеви најчешће се срећу у књижевноуметничком функционалном стилу, ређе у публицистичком, а готово никада у административном.

ОДМАХ ЗАТИМ: У тужби, која ће, ако се не умеша, убрзо постати пресуда, **а** ОДМАХ ЗАТИМ и умрлица, писало је где станује (АСП: БП); ...одрао ме на мртво име и презиме. **А** ОДМАХ ЗАТИМ су Апаша и друге старије међу нама покупили у војску и отерали на фронт (ДМ); ...помисли То је одговор, **но** ОДМАХ ЗАТИМ чу њен шапат... (ДК: П44); Он се осмехну, **па** ОДМАХ ЗАТИМ уозбиљи. (КМФ);

ЗАТИМ ОДМАХ: ...Гари Купер постаје Шерлок Холмс, **а** ЗАТИМ ОДМАХ неком врстом донкихотовског занесењака... (ДК: ЧА); ...ја осећам да не могу као сваки. Сваки мисли **и** ЗАТИМ ОДМАХ мисли на друго. (КМФ);

¹⁰³ Слична појава објашњена је код Радовановића (1977_а:111), а односи се на „*dodatni podatak o neposrednosti sleđenja u vremenu korelativne predikaciju u dubinskoj strukturi iskaza*” у вези са именицама као кондензаторима темпоралног значења.

ОДМАХ ПОТОМ: ...пропустићете да видите како се ваздух око вас, у магновењу вида, муњевито разређи и ОДМАХ ПОТОМ слије у прву блеђесиву нијансу тек изгледног летњег сутона (АСП–МП); Извештај цитира и да су основне одредбе заштите човекове околине у раном сукобу садржане у члану 35(3) Додатног прокола 1, **али** ОДМАХ ПОТОМ констатује да га ни САД ни Француска нису ратификовале (ВН, 26. 1. 2003: 3);

ОДМАХ НАКОН ТОГА: После уводне речи тужиоца Томаса Хениса, суду ће се обратити Драгољуб Ојданић, **а** ОДМАХ НАКОН ТОГА почиње доказни поступак (КМФ); ...зарониш у највеће океанске дубине и ОДМАХ НАКОН ТОГА се катапултираш на Марс. (МПЗ 11: 14);

ОНДА ОДМАХ: Њему преко уста лизне осмејак, **а** ОНДА се ОДМАХ опет уозбиљи, као да се нешто замислио (ДМ); ...онда се г. Голужа „зацерека”, **па** ОНДА ОДМАХ „шапну”, а немало затим „ускликну” (ДК: ЧА).

Из оваквих спојева увек је испустив СК постериорности без обзира на везник који му претходи¹⁰⁴ јер је његово значење садржано у значењу СК имедијатности. Уколико се пак изостави СК имедијатности, у потпуности ће бити изгубљена та семантичка нијанса, што му даје статус неексплетивног СК на семантичком плану, наравно, без обзира на семантику координатора.

Из до сада реченог можемо закључити најпре да сви адверзативни везници (*а, али, него, но, већ*) немају подједнаку способност да стварају спојеве са темпоралним СК. Много већу могућност за стварање таквих веза поседују везници *а, али и но* (када је везник *но* замењив везницима *а/али*), него везници *већ и него*, који најчешће захтевају не(из)вршење радње у клаузи лево од координатора. С друге стране, из већ остварених спојева *Conj Advers + Concr Temp* не може се изоставити СК са истим последицама по структуру и значење реченице. У том смислу можемо говорити о експлетивним и неексплетивним СК уз адверзативне везнике посматрано на граматичком плану, док ће са семантичког аспекта посматрано, сви темпорални СК уз адверзативне везнике бити неексплетивни.

Изостављање СК из споја са адверзативним везником може створити два вида реперкусија по конструкцију у којој се спој налази: структурни и семантички. Код првог настају неграматичне структуре, а код другог мења се семантика клаузе чији је елемент темпорални СК. Неграматична структура нарочито се добија изостављањем СК из споја који повезује садржаје што стоје у односу изразите семантичке опозиције. Овакве се конструкције у српском најчешће оформљују помоћу везника *а*. Уклањањем СК добиће се неграматична структура, уколико то не спречава постојање неког другог језичког средства (најчешће партикула *и* у конексионој функцији или видско-временска организација). На семантичком плану изостављањем СК из споја са адверзативним везником долази до губитака због тога што временско значење није иманентно ниједном од везника овог типа. У наредној табели приказана је могућност копулативних и адверзативних везника да стварају спојеве са СК постериорности.

¹⁰⁴ Због тога на истом месту посматрамо везе и копулативних и адверзативних координатора са оваквим спојевима.

СЕМАНТИЧКИ КОНКРЕТИЗАТОРИ ПОСТЕРИОРНОСТИ			ВЕЗНИК	
			Сор.	Advers.
затим потом после после тога након тога онда тада	Temp Ident	Poster	и (+)	а (+)
			(+) П а	али (+)
			(+) т е	но (+)
			(+) н и	него (-)
		Imed	(+) нити	већ (-)
			(+) т е	но (+)
			(+) н и	него (+)
			(+) нити	већ (+)
одмах сместа истог (оног) трена/ момента / тренутка	Temp Ident	Poster	и (+)	а (+)
			(+) П а	али (+)
			(+) т е	но (+)
		Imed	(+) н и	него (-)
			(+) нити	већ (-)
			(+) нити	већ (+)
отад(а) од тада одсад(а) од сада од тог датума/момента/ трена/ тре- нутка	Temp Quant	Poster	и (+)	а (+)
			(+) П а	али (+)
			(+) т е	но (+)
		Imed	(+) н и	него (-)
			(+) нити	већ (-)
			(+) нити	већ (+)

Табела 4 – Спојивост конјуктора и СК са значењем постериорности

II.1.G. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА

Conj Coord + Concr Temp

Из свега што смо до сада рекли, можемо најпре закључити да се уз семантички недовољно спецификоване координиране везнике могу наћи речи или скупови речи који везнику и клаузи која следи приписују временско значење. Таква језичка средства називамо СК темпоралног значења. Њима се у области темпоралне детерминације може идентификовати или квантификовати време. Осим тога, темпоралним СК одређује се и подтип временског значења тако што се однос међу предикацијама у оквиру независносложене реченице одређује као: симултан или као однос сукцесије (односи антериорности и постериорности).

У спојевима са копулативним и адверзативним координаторима темпорални СК представља носиоца семантичког плана тако што потпуно поништава значење везника (посебно у спојевима Conj Advers + Concr Temp) или издваја једно из скупа значења иманентних координатору, док координатор верификује припадност конструкције плану координације.

Немају сви везници у оквиру копулативних и адверзативних везника подједнаку способност да у постпозицији имају неки од СК временског односа. Везници *ни/нити* не улазе у

везу са овим СК. Копулативни везници *ни* и *нити* и адверзативни *него* и *већ* не могу да творе спојеве са већином *Concr Temp*. Наиме, у реченицама са поменутиим координаторима негирана је предикација у клаузи лево од координатора и самим тим неостварена. Ту, дакле, није могуће успоставити однос коегзистенције двеју радњи као предуслов за исказивање симултаности нити је пак могуће успоставити однос сукцесије. Уз ове координаторе темпорални СК могу се најлакше појавити у одговорима на „да–не” питања.

Код већ остварених спојева *Conj Coord + Concr Temp* различит је степен обавезности присуства СК у споју. Испушивост, одн. експлетивност СК може се посматрати на граматичком и на семантичком плану. Код спојева *Conj Coord + Concr Temp* неграматична структура добија се изостављањем СК једино из спојева са *Conj Advers (A)*, и то нарочито када се спојем повезују садржаји што стоје у односу изразите семантичке опозиције. Уклањањем СК добиће се неовверена структура, уколико то не спречава постојање неког другог језичког средства (нарочито партикула *и* у конексионој функцији).

Много чешће изостављање СК из споја са координираним везником доводи до губитка на семантичком плану конструкције. Ово се првенствено односи на СК за исказивање значења симултаности уз копулативне везнике *на* и *те*, којима није својствена семантика истовремености, и на СК сукцесије (нарочито антериорности и имедијатне постериорности) уз адверзативне везнике, пошто су ово значења која се ни на који начин не могу повезати са семантиком тог типа координатора.

Пошто функцију темпоралног СК врши пунозначна реч или група речи, он ће имати функцију не само на семантичком већ и на граматичком плану реченице. Он ће, дакле, имати функцију реченичног члана, а у овом случају биће то адвербијална одредба времена.

II. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ

Значење пропратне околности¹⁰⁵ односи се 1) на предикацију која се врши симултано са неком другом предикацијом без утицаја на начин њеног вршења или се пак 2) предикација детерминише „преко особине, расположења и сл. која се приписује агенсу док врши глаголску радњу” (Пипер 2005: 258). Због семантичке блискости са значењем симултаности, конструкције сачињене од координатора и СК пропратне околности анализираћемо непосредно након конструкција са СК временског односа, иако према броју форми којима се исказује овај тип СК спада у маргиналне типове.

¹⁰⁵ У Србистици или сербокроатистици мало засебних радова, колико нам је познато, као предмет истраживања има значење пропратне околности и начине за његово исказивање (Кубурић Маџура 2005, Милошевић 2010). То не значи да је о овој појави није писало, али је то увек било у вези са неком другом појавом (нпр. Ристић 1990: 96–103) или је пак само дотицано (нпр. Радовановић–Бугарски 2007: 201, Ковачевић 1992: 226, 2003: 84), или су се значење пропратне околности и форме којим се оно исказује подводиле под начинско значење (Станојчић–Поповић 1989: 271).

С. Ристић значење пропратне околности (тј. пратећих околности, како сама каже) исказано прилозима означава као интегрално својство, и то као „својство неког од учесника радње које као стално или привремено прати остваривање глаголске радње одређујући и начин њеног вршења” (Ристић 1990: 96). Она каже како се осим прилозима, значење пратећих околности може исказати „и другим језичким јединицама: падежним облицима, глаголским прилозима и конструкцијама” (1990: 97), међу које не убраја спојеве везника и СК.

О исказивању значења пропратне околности (без употребе овог термина) уз помоћ спојева *и при том*, а *(да) при том*, али *при том* писала је Љ. Суботић у вези са глаголским прилозима којима се кондензују реченице са овом семантиком. Она за значење ових конструкција употребљава термин конмитативна околност (1977: 56), тј. она која прати, која се појављује истовремено са новом предикацијом.

У вези са значењем појма пропратна околност Ковачевић каже да се јединицама са овим значењем обележава радња која се одвија истовремено са радњом у предикату, али је то мање значајна, пратилачка радња (уп. Ковачевић и др. 1991: 93–94, према: Кубурић Маџура 2005: 567). Он каже и да се ово значење „на nivou rečenice u srpskohrvatskom jeziku uvijek izražava ili diskursno ili nezavisnosloženom rečenicom, pri čemu je verifikator tog značenja uvijek leksički konektor **pri tom**” (1992: 226). Овоме треба додати да се изражавање пропратнооколносног значења може остварити и субординираним конструкцијама са сложеним везником *при чему* (1992: 227).

Дакле, на нивоу сложене реченице, а тај нас ниво у овом делу занима, пропратнооколносно значење исказује се најчешће реченицама са координираним односом међу клаузама, и то углавном реченицама са копулативним везником *и* и адверзативним везником *а*, али и, ређе, са готово свим осталим координираним везницима. Ови су везници праћени СК пропратнооколносног значења *притом* / *при томе*¹⁰⁶. За разлику од већ анализираних СК временског односа, инвентар СК пропратне околности исцрпљује се, како нам се чини, у овом адвербијалу.

С обзиром на компоненте од којих се састоје, евидентно је да се и о *притом* и о *при томе* може говорити као о изразу сачињеном од предлога *при* и локатива демонстративне заменице *тај*. Спој *при томе* у РМС дефинише се „као предлошко-заменички израз који служи као веза с оним што је речено у претходној реченици” (РМС 2010: 1017), што се као лексикографски опис може односити на велики број анафорски употребљених израза сачињених према истом моделу. Овај екслокатив, како га именују Р. Симић и Ј. Јовановић (2002_а: 595), „заправо сведочи да је један од догађаја – увек први – у предњем плану, а други мало померен у сенку” (Симић–Јовановић 2002 : 596).

Када се нађе уз координаторе, том се везом упућује на, како се наводи у граматици руског језика РАН, „значење допунског прикључка, накнадног додатка – којим се указује на степен факултативности додатка” (Шведова 1980; превела М. В.¹⁰⁷).

II.2.1. Спојеви **Conj Coord+ ConcrPO**

Поменули смо већ да се *притом* у функцији СК може наћи у постпозицији у односу на готово све типове координатора. Каква је природа односа између форми *притом* / *при томе* у функцији СК пропратне околности и координатора уз које се може наћи погледаћемо у наставку рада.

II.2.1.1. Спојеви **Conj Cop+ ConcrPO**

Форме *притом* / *при томе* најчешће се налазе у споју са копулативним везником *и*, али смо у грађи пронашли потврде и за спојеве са координаторима *на* и *те*. Конструкције са везником *те* биће анализирание заједно са спојевима **Conj Cop (I) + ConcrPO** или **Conj Cop (PA) + ConcrPO** зависно од његове семантике, одн. замењивости једним или другим координатором.

II.2.1.1.1. Спојеви **Conj Cop (I/TE) + ConcrPO**

Основна функција везника *и* јесте повезивање паралелних садржаја, одн. садржаја са односом симултаности. У тој функцији, истина ређе, може се наћи и везник *те* и тада је он замењив везником *и*. Симултаност садржаја, како смо већ рекли, у основи је пропратнооколносног значења тако да се значење везника *и* (и везника *те* када је замењив са *и*) и семантика адвербијала *притом* као СК овог значења у великој мери поклапа. Због тога је лако могуће изоставити СК *притом* из веза **Conj Cop (I/TE) + ConcrPO**, а да реченица остане граматична и да се очува семантика симултаности садржаја. Оно што се очито губи приликом изостављања СК јесте нијанса подређености предикације или особине из клаузе са СК у односу на ону на

¹⁰⁶ До објављивања *Правописа српског језика* Матице српске из 2010. год и *притом* и *при томе* могло се писати одвојено, тако да ће примери ексцерпирани пре појаве овог правописа садржати неправилан облик с аспекта садашње правописне норме.

¹⁰⁷ „Значение добавочного присоединения – с указанием на степень факультативности присоединяемого (*и притом, и вдобавок, и еще, и к тому же, и помимо того, и помимо этого, и кроме того, и также, и потом, и наконец*)” (Шведова 1980; <http://rusgram.narod.ru/3108-3135.html>).

коју СК анафором реферише, тако да обе предикације добијају исти значај. Ово стање илуструју наредни примери:

Conj Cop (I/TE) +ConcrPO (\leftarrow AdverbDeic_{PO} (\leftarrow Prep(=PRI)+PronDeic7(=TAJ))¹⁰⁸

Један од чланака говори о томе како је леш ослобођен трбушних органа **и** ПРИ ТОМ се помиње могућност да је извршилац злочина неко лице које располаже „несумњивим познавањем анатомије” (ДК); Видио сам како кољу дјецу **и** ПРИ ТОМЕ се смјешкају. (РБ–СБ: 72); ...са истим запосленим се [...] може засновати поново радни однос [...] **и** ПРИ ТОМЕ се време трајања радног односа на одређено време по „старом Закону” не рачуна (РП: 86); Сирће ће бели веш омекшати и подарити му жељену белину, **те** ПРИ ТОМЕ и уништити бактерије у машини. (www.opstinasokolac.net); Сиријски председник Башар ал-Асад састао се у Дамаску са либанским званичницима **те** ПРИТОМ истакао како је сигуран да ће војска победити у актуелном конфликту против милитаната (www.srbinfo.info).

С друге стране, постоје ситуације условљене организацијом сложене реченице са аспекта глаголског вида где би се изостављањем СК променио подтип временског односа и где би се план симултаности заменио планом сукцесивности. Такве се ситуације добијају уколико је у првој клаузи употребљен перфективни глагол (1б). У оваквим случајевима изостављањем СК у потпуности се губи пропратнооколност значење без обзира на то што клаузе повезује исти координатор. Овакву ситуацију илуструје трансформација реченица из примера 1а) и добијене реченице у групи 1б.

1) а) Једанпут ми је шапатам рекао: „За вас и ваше ближње кад год устреба” **и** ПРИ ТОМ се тако значајно насмешио да сам поверовао да ће мртвима рећи да се стисну како би ми направили места. (МА: 24); Испричала нам је што се догодило **и** ПРИ ТОМ су јој кренуле сузе из очију (*моделован пример*); Спремили су ручак **и** ПРИ ТОМ одгледали филм. (*моделован пример*).

→ симултаност / пропратна околност

б) Једанпут ми је шапатам рекао: „За вас и ваше ближње кад год устреба” **и** тако се значајно насмешио да сам поверовао да ће мртвима рећи да се стисну како би ми направили места; Испричала нам је што се догодило **и** кренуле су јој сузе из очију; Спремили су ручак **и** одгледали филм. → сукцесивност.

У обема групама наведених примера СК пропратне околности неексплетиван је елемент на семантичком плану реченице јер се његовим изостављањем губи ова семантичка нијанса, док би на граматичком плану гледано овај СК уз везник *и/те* имао статус необавезног елемента реченичног модела.

II.2.1.1.2. Спојеви Conj Cop (PA, TE) + ConcrPO

За разлику од везника *и* и *те*, копулативни координатори *па* и *те* (када је *те* замењиво са *па*), самостално не могу повезати садржаје са односом истовремености, а камоли исказати пропратну околност као специфичну семантичку реализацију симултаности. Због тога ће уз везнике *па/те* СК пропратне околности имати на семантичком плану статус обавезног СК, док би на синтаксичком плану његовим изостављањем реченица могла и даље имати статус граматичне.

Conj Cop (PA/TE) +ConcrPO (\leftarrow AdverbDeic_{PO} (\leftarrow Prep(=PRI)+PronDeic7(=TAJ))

¹⁰⁸ Да бисмо избегли стварање непрегледне формуле за приказивање споја неког од координатора и СК пропратне околности или пак посебан приказ потврда за спојеве координатора и тих СК када су исказани прилогом *притом*, а посебан за спојеве истих координатора и предлошко-падежне конструкције у адвербијалној функцији *при томе*, израз ConcrPO (\leftarrow AdverbDeic_{PO} (\leftarrow Prep(=PRI)+PronDeic7(=TAJ)) односиће се и на прилог *притом* и на предлошко падежну конструкцију *при томе* у функцији овог типа СК.

...пљунути по целом народу е да би „доказао” поенту да су радикали најкривљи на свету, **па ПРИТОМ** се играти и са најсвежијим ранама истог тог народа... стварно је више него неумесно (<http://forum.krstarica.com>); Веома смешна изјава Немца **па ПРИТОМ** и војника! (www.politika.rs); ...у већини случајева сам себи гради позицију за шут, **па ПРИТОМ** игра и јаку одбрану, па је стога сасвим логично да има јако лоше %. (www.avangarda.in/forum); Нолета могу да претекну само ако нама Србима поново уведу визе, **па ПРИТОМЕ** Нолету не буду одобравали захтев за визом. (www.zurnal.rs);

Нисмо пронашли потврде за спојеве **Conj Cop (TE) + ConcrPO** (←AdvPhDeic (←Prep (=PRI) +PronDeic⁷(=TAJ)), али сматрамо да се везник *те* може наћи на месту везника *па* у сваком од наведених примера.

Дакле, из наведених реченица није могуће изоставити СК без последица по семантички план јер ће без овог елемента у координираној конструкцији бити успостављен однос сукцесивности, који се знатно разликује у односу на значење пропратне околности.

Осим садржаја са односом сукцесије, помоћу везника *па/те* повезују се и садржаји са односом импликације. У таквим конструкцијама такође је неопходно присуство СК пропратне околности како би се очувао тај семантички план.

...иде углавном на силу, **па ПРИТОМ** прави глупе грешке (www.rts.rs); Уместо тога, биомаса се на пољима пали, **па ПРИТОМЕ** долази и до загађења ваздуха угљен-диоксидом. (www.noviput.autentik.net).

У овим конструкцијама везник *па* замењив је везником *и*, којим се такође повезују садржаји са узрочно-последичним односом, али је и у њима, како смо већ показали, на семантичком плану обавезно присуство СК пропратне околности.

II.2.1.1.3. Спојеви **Conj Cop (NI/NITI) + ConcrPO**

За разлику од координатора *и*, који често ступа у везу са посматраним СК, везници *ни* и *нити* као његове варијанте уз негиране предикације, тешко се могу јавити у вези са СК пропратне околности јер негирана предикација готово да не може отворити простор пратилачким предикацијама. У грађи нисмо нашли ниједну потврду за овакву везу.

* * *

Дакле, СК пропратне околности када се нађе у споју са копулативним координатором мења значење везника *па*, коме су иманентни значење сукцесивности или исказивање каузалности, а „страно” значење симултаности као једне од примарних компонената пропратнооколносног значења. То га чини неексплетивним СК на семантичком плану. У осталим случајевима (уз везнике *и* и *те*, са којима се може наћи у контакту) СК пропратне околности такође има функцију неексплетивног СК, иако се у основи семантике ових везника већ налази симултаност као основна компонента значења пропратне околности, али не и семантика пратилачког садржаја. Како смо показали у претходном делу, нити један од ових везника не поседује значење допунског прикључка, тј. ниједан предикацији из друге клаузе не обезбеђује значење пратилачке предикације.

II.2.1.2. Спојеви **ConjAdvers+ConcrPO**

Други тип везника са којим СК пропратне околности долази у везу и ствара фреквентне спојеве¹⁰⁹ јесу адверзативни везници. Међу координаторима којима се повезују клаузе у сло-

¹⁰⁹ Закључке о фреквентности спојева координатора и СК пропратне околности донели смо након поређења

жену реченицу са значењем адверзативности постоји изразита разлика (в. нпр. Михајловић 1983). Могућност појаве СК пропратне околности у постпозицији у односу на неки од везника овог типа умногоме ће зависити од семантичког подтипа адверзативности присутног у конструкцији.

II.2.1.2. 1. Спојеве **ConjAdvers (A)+ConcrPO**

Природа везника *a*, којим се обележава значење неподударности садржаја, блиска је са семантичког аспекта природи копулативног везника *и*, којим се примарно изражава симултаност садржаја. Код сложених реченица са везником *a* са односом неподударности садржаја (такви су већином примери за **Conj Cop (A) + ConcrPO** (\leftarrow AdverbDeic_{po} (\leftarrow Prep(=PRI)+PronDeic⁷(=TAJ))), обе се предикације остварују истовремено, чиме је испуњен основни предуслов и „отворена врата” за додатну семантичку спецификацију, која се у овом случају постиже и СК *притом*.

Conj Cop (A) + ConcrPO (\leftarrow AdverbDeic_{po} (\leftarrow Prep(=PRI)+PronDeic⁷(=TAJ)))

...наредио [је] да се отвори стомак једној камили, **а ПРИ ТОМ** није нашао никакве течности која би могла да се пије (ДК); Дакле, закључак **В** се не може тврдити ако се не могу тврдити премисе A_1, \dots, A_n , **а ПРИ ТОМЕ** не постоје други разлози независни од A_1, \dots, A_n ... (АК: 11); Питање је, најпре, да ли је легитимно да неко тражи званично посао, **а ПРИ ТОМ** ради непријављен. (ВН, 26. 1. 2003: 9); ...дижеш свој глас, тражиш своје место, **а ПРИТОМ** гледаш да не повредиш друге (Блиц, 5. 5. 2012: 37); Иначе, дека је стар и болестан **а ПРИТОМ** годинама конзумира алкохол (www.besplatnapravnapomoc.rs); Како ће тек грађани да прођу са администрацијом, када се код пројекта у којем је Град инвеститор [...] појављује ноншалантност у раду, неодговорност, **а ПРИТОМ** не постоје санкције за неизвршене послове. (www.rtvpancevo.rs).

Иако је у литератури истакнуто да је СК пропратне околности *притом* неексплетивног карактера уз адверзативне везнике и да би се његовим губљењем добиле неграматичне реченице (Ковачевић 2003: 84), сматрамо да ниједан од већ наведених примера са спојем адверзативног везника *a* и овог СК не би постао неграматична структура укидањем самог СК. На семантичком плану последице ће наравно постојати пошто би изостављањем адвербијала *притом* / *при томе* остао само адверзативни однос међу садржајима.

II.2.1.2.2. Спојеве **ConjAdvers (NEGO/VEЋ)+ConcrPO**

Рекли смо да ће могућност СК пропратне околности да се нађе иза неког од адверзативних везника зависити од његове семантике. Тако уз везнике *него* или *већ*, којима се обележава значење контраста, нисмо пронашли ниједну потврду из грађе, што је и било очекивано. У сложеним супротним реченицама, којима се исказује контрарност као семантички подтип, предикација прве клаузе готово увек је негирана¹¹⁰ тако да се не отвара могућност за стварање односа симултаности, на коме се заснива пропратнооколносно значење.

*Нису одустајали од своје замисли **већ/него ПРИ ТОМ** постајали све одлучнији.

броја потврда за спојеве 1) копулативних везника и СК пропратне околности и 2) адверзативних везника и истог СК у Корпусу Математичког факултета.

¹¹⁰ О реченицама са везницима *него* и *већ* у којима се може наћи афирмативна предикација у првој клаузи в. Танасић 1996.

II.2.1.2.3. Спојеве ConjAdvers (ALI/NO)+ConcrPO

Финални закључак у вези са конструкцијама ConjCop(A)+ConcrPO може се применити и на конструкције са везницима *али* и *но* (када је *но* замењив са *али*). Дакле, иако би се очекивало да се из спојева ових везника и СК пропратне околности не може изоставити СК без последица по граматички план реченице, наредни примери могу бити потврда за супротно од тога.

Conj Cop (ALI) +ConcrPO (←AdverbDeic_{PO}(←Prep(=PRI)+PronDeic⁷(=TAJ))

Г. Голужа „у ствари” жели да се упозна са неким од варошана, **али** се ПРИ ТОМ боји да не направе „неку спрдњу с њим” (ДК); Савет РРА је званично одобрио ову промену власништва, **али** ПРИ ТОМЕ није објавио информацију о новом, правом власнику ове медијске куће (www.antikorupcija-savet.gov.rs); ...више ништа не зависи само од нас, од наших кошаркаша, треба даље стално побеђивати **али** и ПРИ ТОМ ишчекивати неки повољан стицај околности... (П, 3. 9. 2002: Б2);

Conj Cop (NO) +ConcrPO (←AdverbDeic_{PO}(←Prep(=PRI)+PronDeic⁷(=TAJ))

Сваки човек стреми власти, сваки би хтео да постане диктатор само кад би могао, **но** ПРИ ТОМ ретко ко не би био спреман, да жртвује благодети свих ради постизања сопствене благодети (ДК); ...глобализација [...] реч скорашњег датума, **но** ПРИТОМ реч која упућује на догађања која, схваћена на различите начине, трају врло дуго (ПБ: 1296); Голужа се – видимо – поново извлачи, па све тако закера и отеже ствар, **но** ПРИ ТОМ још стигне **и** да „овлашно поглади танке и попут пијавица извијене бркове” (ДК).

Ни у једној од ових реченица реализација једне од предикација не блокира реализацију друге, какав је случај код адверзативних конструкција са значењем контрарности. У таквим случајевима, као што смо видели на моделованом примеру за конструкцију *него/већ притом*, није ни могуће створити конструкцију са СК пропратне околности. Уколико је могуће направити спој са овим семантичким верификатором, то је знак да функционише „суживот” међу предикацијама сложене реченице са неким од подтипова значења адверзативности. У појединим случајевима граматичност додатно обезбеђује партикула *и* са адитивним значењем, којом се ништи значење супротности, а уводи адитивност као примарни значењски план¹¹¹. Пример:

а) ...више ништа не зависи само од нас, од наших кошаркаша, треба даље стално побеђивати **али** **и** ПРИ ТОМ ишчекивати неки повољан стицај околности.

б) ...више ништа не зависи само од нас, од наших кошаркаша, треба даље стално побеђивати **али** **и** ишчекивати неки повољан стицај околности.

Спојивост сваког координатора и СК пропратне околности приказана је у наредној табели.

СК ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ	ВЕЗНИК	
	Cop.	Advers.
притом при томе	и (+)	а (+)
	па (+)	али (+)
	те (+)	но (+)
	ни (-)	него (-)
	нити (-)	већ (-)

Табела 5 – Спојивост копулативних и адверзативних координатора и СК пропратне околности

¹¹¹ Партикула *и* у функцији СК адитивности истакнута је подвлачењем и у претходним групама примера.

II.2.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА

Conj Coord + Concr PO

СК пропратне околности изражава се у савременом српском језику само формом *при томе* / *притом*. У спојевима са копулативним везницима (најфреквентнијим у српском) СК пропратне околности увек има статус експлетивног СК на граматичком плану, тј. и након његовог изостављања увек се добија граматички оверена структура. Међутим, на семантичком плану, он ће увек бити неексплетивни елемент јер ниједном од копулативних, а ни осталих типова координатора, није својствено изражавање значења допунског прикључка, својствено значењу пропратне околности. Његова обавезност ни на семантичком плану није подједнака када је у вези са сваким од копулативних везника, што је у вези са могућношћу везника да самостално обележи однос симултаности међу садржајима, иманентан значењу пропратне околности. Тако је у споју са везником *на/ме*, СК *притом* / *при томе* „обавезнији” елемент конструкције у односу на спојеве са везницима *и/ме*, јер *на* у себи не носи компоненту симултаности.

СК пропратне околности не може пратити све везнике којим се творе адверзативне конструкције. То се посебно односи на координаторе са значењем контрарности (*него/већ*), чијом се употребом ништи могућност за симултану реализацију предикација у сложеној реченици. Уз већину осталих адверзативних везника, овај СК, према нашем мишљењу, има статус експлетивног СК на граматичком плану, а неексплетивног на семантичком плану.

II.3. СПОЈЕВИ КООРДИНАТОРА И СК ПРОСТОРНОГ ОДНОСА

Док су поједини координирани везници сами способни да укажу на временски однос међу предикацијама које повезују и, штавише, специфичне аспекте тог односа (нпр. везник *и* → симултаност; везник *на* → сукцесивност), однос између двеју предикација са просторног аспекта¹¹² немогуће је изразити само уз помоћ везника¹¹³. Уколико се жели истаћи овај семантички план, уз координатор, тј. у постпозицији у односу на њега, потребно је, а у појединим ситуацијама и неопходно, навести неко од језичких средстава за означавање просторног¹¹⁴ семантичког плана. То језичко средство наћи ће се у функцији спацијалног СК (ConcrSpat).

Помоћу СК спацијалности у постпозицији у односу на везник не може се непосредно означити тачка у простору (као ни тачка у времену код већ размотрених СК временског односа), већ он своју функцију врши упућивањем на неки елемент или конструкцију из структуре клаузе или контекста лево од везника или на пресупозицију простора¹¹⁵.

У позицији спацијалних СК, тј. у функцији СК просторног односа, могу се наћи а) заменички прилози, б) прилошки изрази и в) незаменички прилози.

Заменички прилози и прилошки изрази првенствено означавају „просторне односе у говорној ситуацији (субјективни простор)” (Пипер и др. 2005: 721), пошто означавају простор посматран кроз призму учесника у говорној ситуацији (*овде* → однос према првом лицу; *тамо*

¹¹² За позицију коју у језику заузима простор као семантичка категорију и начине и средства за исказивање просторног значења, интересовало се у оквиру србистике или сербокроатистике више лингвиста, и то са различитих позиција (уп. нпр.: Ивић 1983, Кордић 2003, Ковачевић 2007, Прањковић 2010...), а највише је о односу језика и простора писао Предраг Пипер (1977–1978, 1988, 1997). На овом месту помињемо само неке од радова у којима се аутори непосредно или посредно баве категоријом простора у језику. То су прилози, студије и монографије који су за наш рад били од нарочитог значаја.

¹¹³ О узроцима „неграматикализованости” категорије простора в. Прањковић 2010.

¹¹⁴ У раду ћемо се користити придевима *просторни*, *спацијални* и *месни* као апсолутним синонимима.

¹¹⁵ Како смо већ поменули, када посматрамо конструкцију са СК у оквиру једнострукосложене реченице, клаузу која претходи везнику условно ћемо називати првом (C₁), а ону иза везника другом клаузом (C₂).

→ однос према другом лицу...) ¹¹⁶, док се незаменички углавном везују за детерминацију објективног простора, тј. простора одређеног у односу на неку другу тачку, а не у односу на неког од учесника у комуникацији (*горе, испод, унутра...*). Субјективни простор, дакле, означаваће мо тројако: ознаком Proximal1 обележаваћемо просторну блискост у односу на прво, говорно лице; ознаком Proximal2 биће обележена блискост у односу на саговорника, одн. другог учесника у говорној ситуацији; ознака Distal односиће се на СК којима се упућује на простор ван домена говорне ситуације (уп.: Пипер 1988: 20).

Према подели заменичких прилога код П. Мразовић (2009: 457), можемо рећи да функцију спацијалних СК од заменичких прилога врше ситуативно-локални и директивни заменички прилози. Што се прилошких израза тиче, у функцији спацијалних СК налазе се предлошко-падежне конструкције са показном заменицом и именицом категоријалне семантике у саставу (*на овом месту, до те тачке* и сл.).

Заменички прилози са просторним значењем (AdvDeic_{Spat}) и прилошки изрази који имају деиктички карактер, а указују на исти семантички план (AdverbPhDeic_{Spat}) једним делом представљају семантички готово подударне системе, али је систем прилошких израза богатији формама и семантичким нијансама (*овде : на овом месту / на овом простору / у овом простору, у овој тачки...*).

Уз то, системи заменичких прилога и прилошких израза ¹¹⁷ међусобно се разликују и по фреквентности у савременом српском уопште као и према заступљености у појединим функционалним стилевима стандардног српског језика.

Прилошки изрази са просторним значењем као спацијални СК уз везнике представљају конструкције које се превасходно у реченици налазе у функцији адвербијалне одредбе за место. Ове су конструкције, како смо већ рекли, у српском разноврсније у односу на заменичке прилоге, што је условљено комбинацијом елемената који улазе у састав конструкција, тј. превасходно именицама са просторним као категоријалним значењем (*место, тачка, простор...*), као и великим бројем падежних форми којима се може изражавати просторно значење и још већим бројем конструкција које се творе комбинацијом падежа са предлозима (уп. Ивић 1983: 207–214). Они, као формално сложеније структуре у односу на прилоге са којима корелирају, једним делом корпуса чине, како је управо истакнуто, семантички готово подударан систем са системом заменичких прилога (*са овог места : одавде; до те тачке : дотле...*), а другим делом приближавају се систему незаменичких прилога хомонимних са предлозима из свог састава (*поред тог места : поред; испред те тачке : испред...*).

У наредној табели представљени су заменички прилози и прилошки изрази који се могу наћи у функцији СК просторног односа. Тај је попис настао на основу потврда из корпуса, што значи да га не сматрамо потпуним, већ се у истој функцији засигурно могу пронаћи и неке друге конструкције.

СЕМАНТИЧКИ КОНКРЕТИЗАТОРИ ПРОСТОРНОГ ОДНОСА				
подтип просторног односа		Prox1	Prox2	Distal
заменички прилози	Stat.	Овде	Ту тамо	онде онамо
	Din.	овуда одавде одовуд(а) довде	туда одатле отуд(а) дотле натамо	онуда оданде одонуд(а) донде

¹¹⁶ Код заменичких прилога као деиктичких речи евидентна је корелација са системом личних заменица.

¹¹⁷ Више о прилошким изразима видети код М.Ковачевића (2007).

прилошки изрази	Stat.	на овом месту на овом простору у овој тачки	на том месту на том простору у тој тачки	на оном месту на оном месту у оној тачки
	Din.	од/са/из/до овог места од/са/из/до ове тачке... ка овом месту/прос- тору ка/према овој тачки... у овом правцу/смеру на ову страну	од/са/из/до тог места од/са/из/до те тачке од/са/из/до тог прос- тора ка/према тој тачки... у том правцу/смеру на ту страну	од/са/из/до оног места од/са/из/до оне тачке... ка оном месту/ простору ка/према оној тачки... у оном правцу/смеру на ону страну

Табела 6 – Прилози и прилошки изрази у функцији СК просторних односа

Заменички прилози и прилошки изрази као СК спацијалних односа, као и одговарајуће форме за исказивање темпоралног значења, могу стајати готово уз све копулативне и адверзативне везнике, као типове координатора са најмање израженом значењском спецификацијом.

Као првостепени критеријум за класификацију СК спацијалних односа увели смо опозицију статичност : динамичност (Stat : Din)¹¹⁸, која ће се у принципу ослањати на опозицију локализованост : директивност и семантичке нијансе у оквиру директивности (аблативност, адлативност и перлативност), али у знатно сведенијем облику¹¹⁹. Ту поделу направили смо из практичних разлога, одн. желимо рећи да „понашање” спацијалних СК није маркирано ни према критеријуму блискости у односу на учеснике у комуникацији нити према осталим поменути критеријумима, тј. да те дистинкције нису директно повезане са могућношћу или немогућношћу неког СК да уђе у спој са неким од координатора. Тим критеријумима служићемо се ради стварања систематичнијег прегледа СК за означавање овог семантичког односа и систематичније анализе посматраних веза.

Незаменички прилози са просторним значењем (Adv_{Spat}) који би се могли наћи у функцији СК уз везнике, како смо нагласили, могу бити хомонимни са предлозима са месним значењем који су део прилошких изрази употребљених у истој функцији, али се односе само на део појма који је денотат антецедента самог СК (унутра → унутрашњи део појма; позади → задњи део појма). Уз то, код незаменичких прилога критеријум блискости у односу на учеснике у говорној ситуацији није примењив, пошто се код њих не успоставља однос према говорном лицу. Незаменички прилози организовани су најчешће у опозиционе парове (*испод : изнад, споља : унутра; испред : иза...*) што се може видети у примерима:

Опрали су ми ауто, **али** УНУТРА нису ни пипнули...

Зграда није завршена **па** СПОЉА изгледа сабласно.

Овакве конструкције спадају у граничне типове и нећемо их посебно анализирати овом приликом, већ ћемо то оставити за неки други рад.

Гледање на просторну детерминацију помоћу спојева ConjCoord+ConcrSpat графички можемо приказати на следећи начин:

¹¹⁸ Опозиција *статичност : динамичност* основни је критеријум примењен у анализи употребе заменичких прилога код С. Кордић (2003).

¹¹⁹ Категорија спацијалност, ова опозиција и поменути семантички типови, врло детаљно и прецизно објашњена је у радовима П. Пипера (1978, 1983, 1997). За потребе овог рада издвојене су само основне опозиције као критеријум за прегледнију анализу.

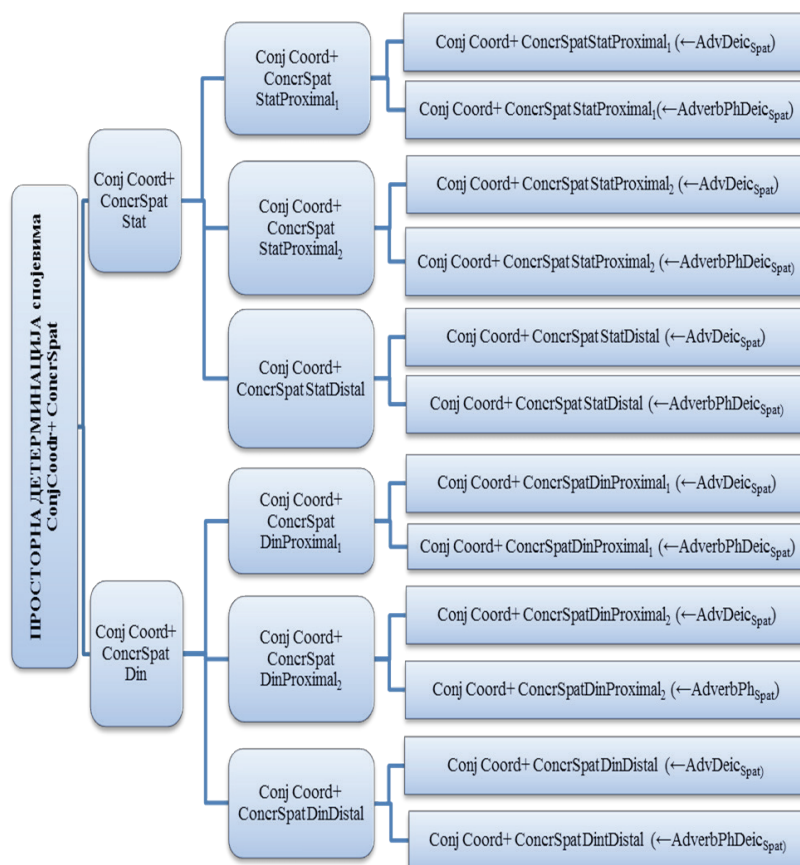

График 3 – Просторна детерминација помоћу спојева Conj Coord+ ConcrSpat

После свега реченог сматрамо да је неопходно поновити чињеницу коју смо објаснили у уводном делу о природи СК: не може се говорити о функцији СК месног значења у вези са адвербијалом уз везник уколико се ознака са месним значењем у клаузи лево од координатора ($C1_1$) и она исказана прилогом или прилошким изразом у клаузи десно ($C1_2$) не односе на исти референт, тј. не можемо говорити о функцији СК уз везник уколико адвербијал у постпозицији у односу на координатор не успоставља анафорску везу са неким експлицитно или имплицитно присутним елементом или конструкцијом. То се постиже када је међу адвербијалима са обе стране у односу на координатор успостављен однос корелације (пример *a*). Такође, уколико је између адвербијала који је у постпозицији у односу на координатор и неке јединице или конструкције са месним значењем успостављен катафорски однос (пример *b*), не можемо говорити о СК уз везник, већ само о искоришћеној позиционој могућности за реализацију адвербијала на том месту, која је омогућена релативно слободним распоредом конституената у реченици у српском језику.

a) У сваком случају био је то један од оних људи који су навикли да живе у непрегледној равници, па овде [Краљево (из контекста)] несвесно увлаче главу међу рамена, јер им се чини да ће се превише блиска, оближња брда обрушити (ГП:142);

b) А-10 је употребљаван у ратовима на Блиском истоку и на Балкану, а тамо где је овај авион дејствовао остале су приче о појави сумњивих обољења која могу довести и до смрти. (КМФ).

Осим тога, треба поменути и статус спацијалног СК уз везник, тј. његову експлетивност или неексплетивност. Обавезно присуство спацијалног конкретизатора у реченици обезбеђује се на различите начине. Пошто је сваки СК исказан адвербијалом, он заузима позицију неког од реченичних чланова. Уколико је то позиција лексичког језгра предиката, адвербијал ће свакако бити неексплетиван, јер би се његовим изостављањем добила неграматична конструкција:

То је једна од најпознатијих експлозија свих времена. Од острва није остало ништа, **а на том месту** је данас острво Ракату... (www.sr.wikipedia.org/sr-el/Кракатау) : **Од острва није остало ништа, а данас је острво Ракату...*

Међутим, ту обавезност присуства адвербијала који се нашао у позицији спацијалног СК није условљена природом везника, већ глаголом у предикату Cl_2 , па у оваквим случајевима не можемо говорити и о обавезном, тј. неексплетивном СК. Исти је случај и код глагола који захтевају семантичку допуну:

И град и област Анталија имају богату историју и културу обележену присуством Римљана, Византије и Селџука, **а НА ТОМ МЕСТУ** рођен је и најпознатији становник града – Свети Никола... (www.b92.net) → **И град и област Анталија имају богату историју и културу обележену присуством Римљана, Византије и Селџука, а рођен је и најпознатији становник града...*;

Самим тим једине улице где би евентуално трамвај могао да иде су широки новосадски булевари, **а ТУДА** свакако иде бар пет линија ГСП-а. (www.vojvodinacafe.com) → **Самим тим једине улице где би евентуално трамвај могао да иде су широки новосадски булевари, а свакако иде бар пет линија ГСП-а.*

Ненавођењем спацијалног конкретизатора и овде је добијена неграматичка конструкција.

Преглед веза координатора и спацијалних СК направљен је на основу типа везника, а затим су у оквиру тако организованих поглавља анализирани подтипови месног значења. Овај се приступ разликује у односу на онај примењен у поглављу о спојевима координатора и СК темпоралних односа јер сматрамо да више одговара анализи овог семантичког типа.

II.3. 1. Спојеви **Conj Cop+ ConcrSpat**

Копулативни везници, као координатори са најмање израженом семантичком спецификацијом погодни су за стварање веза са СК за означавање просторних односа, а статус СК у тим везама на граматичком плану углавном ће бити необавезан, док ће на семантичком плану ситуација бити друкчија.

Како смо већ рекли, као надређени критеријум при квалификацији спацијалних СК послужиће нам однос статичност : динамичност. Он ће бити комбинован са формалним критеријумом па ћемо посматрати најпре везе копулативних везника и СК за изражавање статичности у простору изражених заменичким прилозима и њихове еквиваленте изражене прилошким изразима, а затим и везе координатора и СК за изражавање динамичности.

II.3. 1.1. Спојеви **Conj Cop+ ConcrSpat_{Stat}**

Из грађе смо издвојили следеће форме заменичких прилога који се могу наћи у функцији СК за исказивање статичног просторног односа у споју са неким од копулативних координатора:

○ заменички прилог *овде* и прилошки изрази *на овом месту, на овом простору, у овој тачки* налазе се у позицији спацијалног СК за обележавање просторне блискости у односу на говорно лице ($ConcrSpatStat_{Proximal1}$);

○ заменички прилози *ту* и *тамо* и прилошки изрази *на том месту, на том простору, у тој тачки...* јављају се у функцији $ConcrSpatStat_{Proximal2}$, одн. спацијалних СК којима се исказује

блискост са другим лицем у говорној ситуацији;

○ заменички прилози *онде* и *онамо* и прилошки изрази *на оном месту*, *на оном простору*, *у оној тачки* налазе се у позицији спацијалног СК којим се упућује на простор изван говорне ситуације, одн. у функцији $\text{ConcrSpatStat}_{\text{Distal}}$.

II.3.1.1.1. Спојеви $\text{Conj Cop} + \text{ConcrSpatStat}_{\text{Stat}} (\leftarrow \text{AdvDeic}_{\text{Spat}})$

Како закључујемо на основу грађе, најфреквентније средство за указивање на просторни план у реченици уз координатор јесу месни заменички прилози и њихова је учесталост већа у односу на остала два типа језичких средстава у овој функцији.

Функцију спацијалног СК за изражавање статичног односа од заменичких прилога врше ситуативно-локални заменички прилози: *овде*, *ту*, *тамо*, *онде* и *онамо*. Не примећује се разлика међу њима с обзиром на спојивост са појединим везницима у оквиру корпуса копулативних координатора, а то што их посматрамо у посебним одељцима чинимо само ради прегледнијег презентовања и анализе грађе.

II.3.1.1.1.1. Спојеви $\text{Conj Cop} + \text{ConcrSpatStat}_{\text{Proximal}} (\leftarrow \text{AdvDeicSpat}_{\text{Stat}} = \text{OVDE})$

Заменичким прилогом *овде* као СК уз неки од копулативних везника указује се на просторну блискост између првог лица у комуникацији, одн. говорника и тачке у простору на коју се прилогом упућује (Proximal1) и тим се заменичким прилогом обележава статичко просторно значење ($\text{AdvPronSpat}_{\text{Stat}}$).

A) $\text{Conj Cop} + \text{ConcrSpatStat}_{\text{Proximal}} (\leftarrow \text{AdvDeicSpat}_{\text{Stat}} (= \text{OVDE}))$

(1) ...од њих очекујемо да се врате у Србију **и** ОВДЕ примене своја знања. (ВН, 7. 4. 2005: 3); (2) На kartici General пронађите ред где пише E-mail address: **па** ОВДЕ замените корисничко име (www.tehnika.krstarica.com); (3) Величање пријатељства и доброте дало је емоционални тон делу, **те** ОВДЕ налазимо продужетак оне линије с којом смо се сусрели у оном одељку првог дела (www.tvorac-grad.com/knjige); (4) Већи део планинског појаса није приведен култури **те** ОВДЕ егзистира природна вегетација. (www.mzrivica.org); (5) Међутим, те службе не делују на нашој територији, **нити** ОВДЕ долазе. (www.ozon.rs); (6) Нити је Србија толико велика као Немачка, **нити** ОВДЕ има Хитлера. (dinkogruhonjic.blogspot.com); (7) Већ је договорено да се рабљене гуме продају цементари у Новом Поповцу која ће их користити као гориво, па ће проблем складиштења аутомобилских гума у Крагујевцу коначно бити решен. Наиме, вулканизери немају депонију на којој би одлагали гуме, **нити** ОВДЕ постоји неки центар за рециклажу овог отпада. (www.kragujevac.co.rs/vesti).

СК у наведеним реченицама има различит статус. Он је експлетивни елемент конструкција с аспекта граматичке прихватљивости реченице, одн. његовим изостављањем не би се добила неграматична структура (примери А1–А7). Испуштањем адверба, реченице би остале граматичне, али спацијални као категоријални оквир (Пипер и др. 2005: 590) не би више био доминантан (А1–А5) или би се пак променила семантика читаве клаузе (А6–А7).

У примеру А6 изостављањем спацијалног адвербијала семантика глагола *имати* била би промењена. Егзистенцијално значење глагола (*имати* = *постојати*) било би изгубљено, а клауза би се превела у двочлану са глаголом *имати* у значењу *поседовати*.

А6 Нити је Србија толико велика као Немачка, **нити** има Хитлера.

Мада је адверб *овде* обавезни елемент клаузе, он је експлетивни СК јер његов статус није условљен природом везника *нити*, већ глагола *имати*.

Уклањањем заменичког прилога *овде* из примера А7, изгубила би се компонента којом се предикат везује за говорну ситуацију па би се глаголи у функцији предиката у овим клаузама појавили у свом најширем значењу (*уопште постојати*), чиме би семантичка вредост клаузе била промењена. Дакле, и у овим примерима адверб је обавезни елемент конструкције условљен својствима глагола у предикату, а не особинама везника, тако да, као у претходно анализираним примерима, и овде говоримо о експлетивном СК.

Пример А7 илуструје ситуацију у којој се антецедент за спацијални СК налази не у клаузи лево од споја *Conj+Concr*, већ у реченици што претходи сложеној реченици са поменутиим спојем, одн. у контексту лево.

У грађи нисмо забележили везу *ConjCop (NI) + ConcrSpatStat_{Proximal1} (← AdvDeicSpat_{Stat} = OVDE)*, али сматрамо да би такви спојеви припадали систему, одн. да не би били необични у стандардном језику. Следећи примери су моделовани:

(Б) (9) Од њих не очекујем да се врате у Србију **ни** (да) ОВДЕ уложе новац; (10) Није у Србији градио каријеру **ни** ОВДЕ стварао породицу па га ништа не држи.

У сваком од наведених примера из ове групе *ConcrSpatStat_{Proximal1}* може бити замењен неким другим *ConcrSpat_{Stat}* исказаним заменичким прилогом или синонимним прилошким изразом без последица по устројство реченице, с тим што би био промењен однос према учесницима у комуникацији.

Битно је нагласити да, а о томе ћемо више писати код анализе веза *ConjAdvers + ConcrSpat_{Proximal1}*, за СК увек постоји имлицитно или експлицитно наведен антецедент, тј. „истореферентна” језичка јединица или конструкција лево од везника, на коју се анафорски упућује конкретизатором.

II.3.1.1.1.2. Спојеви *Conj Cop+ ConcrSpatStat_{Proximal2} (← AdvDeicSpat_{Stat} (= TU/TAMO))*

Заменички прилози за означавање блискости са другим лицем у комуникацији који се могу наћи у функцији СК уз везника јесу *ту* и *тамо*. Прилог *тамо* може се односити и на статички и на динамички аспект просторне детерминације. Када упућује на статички аспект, замењив је формама „*на том месту, ту*” (РМС 2011), тако да се може наћи и у функцији *ConcrSpatStat_{Proximal2}*.

А¹) *Conj Cop + ConcrSpatStat_{Proximal2} (← AdvDeicSpat_{Stat} (=TU))*

(1) ...за казну би га послали у празну учионицу **и** ТУ би сам, неометан осталим ђацима и напорним учача, сео потпуно миран, извадио свој прибор и почео да црта. (МПЗ 10: 16); (2) ...онда ће она сама изићи пред тај њихов суд **и** ТУ ће храбро свима у очи да погледа (ДН: 135); (3) Она [Влада] је стабилна **и** ТУ се ништа неће мењати... (ВН, 7. 4. 2005: 5); (4) ...Славија је за њих била некако велика, раштркана, није имала своје збориште **и** ТУ се нису сналазили. (ДМ); (5) Можда ствари посматрате из субјективног угла, **па** ТУ лежи основни проблем. (www.ilustrovana.com); (6) Када у жардинијерама на тераси почупате увело сезонско цвеће, земљу треба растрести и освежити новом, **па** ТУ посадити неке зимске врсте (www.politika-ad.com/bazar); (7) П1: Добро... добро, Горане, ја ћу вам послати то факсом / **па** ТУ ће бити и телефони / па ћемо се онда чути. (ДТР: 62); (8) Ми смо били у бунгаловима. Али у хотелу смо имали доручак, **и** ТУ смо ишли једно вече на вечеру. (РСЈ: 121); (9) Код Влахице, у ботегу, Богдан је често залазио јер тамо бејаше сваковрсне робе **те** је ТУ очи одмарао и душу окрепљивао. (ДН: 13); (10) Човек који је вођа тог бенда уопште и не живи у Србији, **нити** ТУ ради, **нити** ТУ ствара али ипак – вест је у рубрици НАЈНОВИЈЕ ВЕСТИ (...не излазим толико често, нисам луда за тим

ноћним проводом, **нити** ТУ налазим неко задовољство. (www.ana.rs).

Адвербом *ту* упућује се на конкретно, али и на апстрактно поимање простора (A¹: 3, 5, 11). У другом случају адвекватнији супституент прилогу *ту* био би прилошки израз у *вези с тим* на пример (A¹³) или предлошко-падежна конструкција у *томе* (A¹:5, 11).

Она [Влада] је стабилна **и** ТУ / У ВЕЗИ С ТИМ се ништа неће мењати...

...не излазим толико често, нисам луда за тим ноћним проводом, **нити** ТУ / У ТОМЕ налазим неко задовољство.

Када се заменичким прилогом као $\text{ConcrSpat}_{\text{Stat}}$ упућује на апстрактни простор, много га је теже заменити заменичким прилогом *овде*, претпостављамо, због потребе за успостављањем дистанце између говорног лица и појма на који се упућује.

Ни у једном од наведених примера карактер везника не условљава навођење прилога са просторним значењем у постпозицији. Дакле, ни у једној реченици његовим елидирењем не добија се неграматична конструкција. Међутим, на семантичком плану није таква ситуација. Изостављањем прилога *ту* из постпозиције у односу на везник у реченицама A¹¹ и A¹², на пример, просторни план бива потпуно истиснут, а место уступа темпоралном плану, подтип: сукцесивност радњи. Дакле, прилог је овде неопходан како би се на семантичком плану успоставио однос који није иманентан значењу везника па ове реченице можемо сматрати илустрацијама за други подтип неексплетивног СК, тј. неексплетивни СК на семантичком плану.

Да се помоћу спацијалног СК заиста мења значење везника и да он заиста остаје само граматичка ознака координације у поменутих примерима, може се показати и могућношћу трансформације оваквих реченица у релативне реченице са нерестриктивном зависном клаузом са месним значењем. Овакву трансформацију омогућава форма антецедента, тј. постојање падежних или предлошко-падежних форми у клаузи лево од споја, на које се упућује адвербијалима у функцији спацијалног СК, као и то што у реченици постоји семантички недовољно спецификован везник. Нпр.:

...за казну би га послали у празну учионицу **и** ТУ би сам, неометан осталим ђацима и напорним учача, сео потпуно миран, извадио свој прибор и почео да црта. (МПЗ 10: 16);
→ ...за казну би га послали у празну учионицу, **где** би [...] извадио свој прибор и почео да црта.

...онда ће она сама изићи пред тај њихов суд **и** ТУ ће храбро свима у очи да погледа (ДН: 135) → ...онда ће она сама изићи пред тај њихов суд, **где** ће храбро свима у очи да погледа.

„Јачу” позицију у споју има прилог *ту* уз везник *нити* у примеру A¹⁰, где се изостављањем СК, осим што се губи просторни план, мења и карактер глагола тако да он добија квалификативно значење:

Човек који је вођа тог бенда уопште и не живи у Србији, **нити** ради, **нити** ствара...

Осим тога, реченице са везником *нити* није могуће трансформисати онако како смо то учинили са претходно наведеним реченицама са спојевима *и ту*. Негација као компонента везника овде је фактор који онемогућава трансформацију јер, како смо показали на примеру *везе и тамо*, на семантичком плану спој $\text{Conj Cop (I) + ConcrSpatStat}$ има вредност упитног прилога *где* у функцији зависног везника (*и тамо* = *где*), а спој истог адвербијала и везника *нити* немогуће је заменити истим адвербијалом (*нити тамо* ≠ *где*). Таквим покушајима створиле би се конструкције са промењеном семантиком Cl_2 . Моделовани пример:

Нема посла у Зајечару **нити** ТУ људи покушавају нешто да промене ≠

Нема посла у Зајечару, **где** људи покушавају нешто да промене.

Поред тога, није могуће издвајање негације као компоненте везника и негирање адвербијала у функцији релативног везника (*нити тамо* ≠ **не-где*). Уколико би се пак издвојила негација, њоме би могао бити негиран само неки од елемената из структуре Cl_2 , а не цела клауза, као у случају везника *нити*, што такође доводи до губљења првобитног семантичког односа међу клаузама.

Нема посла у Зајечару **нити** ТУ људи покушавају нешто да промене ≠

Нема посла у Зајечару, где не људи покушавају нешто да промене : Нема посла у Зајечару, где људи не покушавају нешто да промене...

У већини датих примера антецеденти за поменуте СК експлицитно су наведени у клаузама лево од везника (A¹: „у празну учионицу”; A²: „пред тај њихов суд”; A¹⁰: „у Србији”), међутим, као антецедент може се јавити и цела прва клауза, што смо већ навели у уводном делу и показали у вези са СК временског значења. Овај тип антецедента илуструју примери A¹: 3, 5, 11. Ваља рећи и да се у њима адвербијалом означава апстрактно просторно значење, али и то да су у тим клаузама употребљени глаголи који без експлицираних просторних адвербијала добијају квалификативно значење. Адвербијали су онда обавезни елементи клауза, али, пошто њихов статус у клаузи није условљен природом везника, они имају статус необавезних СК на граматичком плану. С друге стране, пошто ниједан од координатора није у могућности да сам изрази просторни план, спацијални СК имаће статус обавезног СК на семантичком плану. Иста ситуација постоји и у спојевима са глаголима уз које су „обавезни прилошки детерминатори” (Пипер и др. 2005: 498). СК је обавезни структурни елемент реченице, обавезни СК на семантичком плану, али не и на граматичком (примери А: 5, 7).

Ни у реченицама са заменичким прилогом *тамо*, што смо већ казали у вези са прилогом *овде*, у постпозицији у односу на копулативни координатор нема неексплетивних СК условљених природом везника. У свима њима СК је могуће заменити другим *ConcrSpat* без штете по устројство реченице, с тим што би био промењен однос према актерима у комуникацији.

A¹) *Conj Cop + ConcrSpatStat_{Proximal2}* (← *AdvDeicSpat_{Stat}* (=ТАМО))

(12) Када је Шпанска тениска федерација затражила да се пресели у Барселону и ТАМО настави да тренира, Надалови су одбили. (МПЗ 10: 45); (13) Дobar део својих ствари био сам понео у Београд и ТАМО их оставио кад ми умре ћалац. (ДМ); (14) ...да се засвагда одсели у Дубровник или Унгарију и да ТАМО живи под својим правим именом (ДН: 151); (15) Ми до дванаест седели у Мадери, па после три ишли код оне Мине Стојић / у њен стан на Коњарнику, па ТАМО седели до три ујутро (РСЈ: 128); (16) ...дал одавде само купити карту до Делхија, па ТАМО да се сналазим са локалним компанијама, или одавде све фиксирати. (forum.b92.net/topic/21982-indija/); (17) ...с друге стране, НАТО не гарантује територијалну целовитост, што се у нашем случају види на Косову, **нити** ТАМО има равноправности. (www.pravda.rs/2011).

Потреба за навођем адвербијала у функцији експлетивног СК једноставно се објашњава лакшим схватањем односа међу клаузама сложене реченице¹²⁰, пошто „прилошки адвербатив ту делује својом анафорском асоцијативношћу” (Симић–Јовановић 2002_a: 643) у реченици:

...за казну би га послали у празну учионицу и ТУ би сам, неометан осталим ђацима и напорним учача, сео потпуно миран, извадио свој прибор и почео да црта. (МПЗ 10: 16)

Изостављањем овог прилога у функцији спацијалног СК, просторни план бива потиснут па би се као основни појавио временски план, и то сукцесивност садржаја или пак узрочно-последични однос, као у наредној реченици насталој изостављањем СК *ту* из примера A¹³:

¹²⁰ Из истог се разлога препоручује неизостављање „veznih adverbijala” приликом превода ни када се „smisaone veze међу samostalnim rečenicama razumeju i bez formalnih obeležja kao što su tekstualni konektori *dakle/ prema tome* за zaključni odnos” (Поповић Пецић 2009: 34).

Она [Влада] је стабилна **и** ништа се неће мењати...

II.3.1.1.1.3. Спојеве **Conj Cop+ ConcrSpat_{Distal}** (← **AdvDeicSpat_{Stat}** (= **ONDE/ ONAMO**))

Прилози *онде* и *онамо* у функцији **ConcrSpat_{Stat}** мање су фреквентни у савременом српском у односу на већ посматране. До потврда смо дошли углавном отвореном претрагом на интернету:

Књигу је учио у манастиру Троноши, **и ОНДЕ** се врло млад покалуђерио (www.rastko.rs); ...у том часу јурнуо од швајцарске границе преко читаве Немачке да би стигао у Петроград **и ОНДЕ** разбио поредак времена (sr.wikipedia.org/sr/Владимир_Лењин); Удаљио се у ону чувену кулу од слонове кости, која се у његовом животу звала лабораторија у Колорадо Спрингсу или Лонг Ајленду **и ОНДЕ** „причао са нечим невидљивим”. (pokrenisrbiju.wordpress.com/2012/.../); Лагранж [се] преселио овамо из Берлина где га је Фридрих II био поставио, као наследника наследника Ојлера, за управника математичког одељења берлинске Академије наука **па ОНДЕ** провео двадесет година (КМФ); Потребно је припазити да се приликом капања не дотакне око како се не би инфекција пренела на бочицу с капима **те ОНДЕ** стварала нови извор заразе. (www.novibechej.com);

... али је Жорж Клемансо у седамдесетим годинама не само тек постао славним писцем, него ишао у Индију **и ОНАМО** ловио тигрове. (sr.wikisource.org/.../Благо_цара_Радована); ...има тамо једна велика појата коју су заборавили да затворе, **и ОНАМО** могу да вас одведем (КМФ);

Без обзира на то што немамо потврда из грађе, можемо рећи да спојеве везника *нити* и прилога у функцији **ConcrSpat_{Stat}** припадају систему, тј. да не би били неграматичне структуре:

Поред велике незапослености здравствених радника, нема довољно заинтересованих психијатара за рад у затворима **нити ОВДЕ/ТУ/ТАМО/ОНДЕ/ОНАМО** желе да раде лекари опште праксе, стоматолози, медицинске сестре...¹²¹

II.3.1.1.2. Спојеве **Conj Cop+ ConcrSpat_{Stat}** (← **AdvDeicPhSpat_{Stat}**)

Прилошки изрази у овој функцији синонимни су са одговарајућим формама заменичких прилога, које смо управо посматрали у функцији СК просторних односа у спојевима са копулативним координаторима. Они представљају деиктичке конструкције, одн. спојеве предлога којима се означавају различити типови просторног значења, одговарајућег падежа деиктичке заменице у функцији обавезног детерминатора и одговарајућег падежа именице репрезента категорије место (*место, тачка, простор...*). Те се конструкције помоћу формуле могу приказати као:

$$\text{ConcrSpat}_{\text{Stat}} (\leftarrow \text{AdvPh}_{\text{Deic}} (\leftarrow \text{Prep}^{+\text{OD}} \text{Pron}_{\text{Deic}} + \text{N}_{\text{Spat}}))$$

Њихова се функција, спојивост са појединим везницима, статус у таквим спојевима, као ни експлетивност не разликује у односу на СК изражене одговарајућим заменичким прило-

¹²¹ Реченица је моделована према потврди са хрватске интернет странице: „kovinotokari nisu zainteresirani da kao strucovni učitelji rade u Odgojnom zavodu u Turopolju niti onamo žele doći nastavnici razredne nastave.” (<http://m.vecernji.hr/vijesti/posla-ima-ali-nijedan-strucnjak-ne-zeli-doci-raditi-sa-zatvorenicima-clanak-284308>). На хрватским страницама пронашли смо потврде и за још неке спојеве копулативних координатора и заменичких прилога у функцији **ConcrSpat_{Stat}**:

Možda Josipović kani uspostaviti toplije odnose sa Sjevernom Korejom, **па онамо** poslati Tonija Kukoča, košarkaša (www.vecernji.hr); Na dva otoka, Katarini i Crvenom otoku, nalaze se hoteli **па онамо** stalno plove brodovi s malog mola i pristaništa Delfin kod gradskog bazena. (www.adriaticsailor.com/policijski_gliser...); Požuri li se malo, može uzeti album, svratiti u Kentucky Fried Chicken, **те онамо** doći prije podneva. (www.slideshare.net/Karawuk/tom-franklin-mrtve-djevojke-iz-mississippija); ...nisu zainteresirani da kao strucovni učitelji rade u Odgojnom zavodu u Turopolju **нити онамо** žele doći nastavnici razredne nastave. (www.psihportal.com).

зима. Због тога ћемо све те изразе у спојевима са копулативним координаторима представити заједно. Оно у чему се ови изрази разликују у односу на одговарајуће заменичке прилоге јесте већа семантичка специфичност, одн. нијансираност, затим заступљеност у савременом српском уопштено гледано и у појединим функционалним стиливима.

Осим поменуте разлике у фреквентности међу заменичким месним прилозима у функцији СК и одговарајућих прилошких изрза, постоји и разлика у фреквентности спојева месних прилошких изрза и појединих типова координатора. Прецизније речено, осим веза прилошких изрза са координатором *и*, већина примера наведених за везе осталих везника нађена је уз помоћ интернет претраживача, тј. као резултат претраге велике количине објављеног писаног материјала.

У савременом српском језику у овој функцији појављују се прилошки изрази сачињени од предлога *на* или *у* и субординиране синтагме у локативу са демонстративном заменицом у функцији обавезног детерминатора уз именицу са општим значењем места. За означавање блискости у односу на прво лице у комуникацији то би били следећи изрази:

ConjCop+ConcrSpat_{Stat}(←AdvPhDeic_{Stat}(←Prep(=NA/U)^{+OD}Pron_{Deic}⁷(=OVAJ) +N_{Spat}⁷(=MESTO / PROSTOR/ТАЏКА)))

- (1) Манастир је преко 300 година био под рушевинама, али је народ долазио **и НА ОВОМ МЕСТУ** палио свеће и молио за духовна и телесна исцељења. (www.glas-javnosti.rs);
- (2) Они су поред једног од два мостића **и НА ОВОМ МЕСТУ** су њихови неутешни родитељи поставили мермерна обележја (www.ilustrovana.com);
- (3) Ово је место где је сахрањена девојчица која се исцелила додирнувши Хитон Господа Исуса Христа **и НА ОВОМ МЕСТУ** је израсло дрво – кедар (www.svetosavlje.org);
- (4) Чарнок је најмлађе најочуваније келтско утврђење у Бачкој, **и НА ОВОМ ПРОСТОРУ** било је још пет келтских насеља. (www.vojvodinacafe.rs);
- (5) Укупна територија Закавказја је око 170 000 км², што је за трећину мање него површина екс СФР Југославије **и НА ОВОМ ПРОСТОРУ** живи око 15 милиона становника. (www.dejanlucic.net);
- (6) Сутеренски простор заузима комплетну површину објекта **и У ОВОМ ПРОСТОРУ** су смјештени депои. (www.kons.gov.ba);
- (7) ... на prostor bivše Jugoslavije preneo ju je slovenački pčelar A. Žnideršič, **па НА ОВОМ ПРОСТОРУ** lisnjače još nazivaju i Alberti-Žnideršičev panj ili, skraćeno, AŽ košnice. (pcelica.comuf.com);
- (8) ...то је полуострво које је повезано пешчаним спрудом дугачким око 800 м са остатком Родоса. А кад плима преплави спруд, постаје заиста зелено острво. **И НА ОВОЈ ТАЧКИ** се мешају воде Егејског и Средоземног мора. (www.srbijanet.rs/putovanja).

Потпуном експлетивношћу одликују се СК у сложеној реченици где се контекстом једнозначно у први план истиче просторни семантички тип у копулативној конструкцији (пример 1). На супротној страни су оне (4–6) код којих би се изостављањем СК створиле неграматичне конструкције, што је, поново, условљено особинама предиката клауза десно од споја (копулативни или семикопулативни глагол: 4 – *бити*, 5 – *живети* и 6 – *сместити*), који се у реченицу уврштавају заједно са прилогом или прилошким изразом „градећи предикатски израз” (Пипер и др. 2005: 530). У овим реченицама функцију предиката врше глаголи „чија лексичка семантика захтева присуство локализатора” (Пипер и др. 2005: 282–283). Дакле, неексплетивност елемента у функцији СК није у вези са особинама везника, већ особинама глагола у предикату.

Адвербијал у функцији СК неексплетиван је и онда када се његовим изостављањем не губи граматичност реченице, али се мења реченична семантика (пр. 2, 3), што бива избегнуто смештањем реченице у контекст. Али чак ни контекст некада не може обезбедити адекватно тумачење семантичког односа, чији је носилац био прилошки израз у функцији СК (7: тај тип кошница свуда тако називају, а не само на простору означеном антецедентом изостављеног конкретизатора; 8: свуда се воде мешају у време плиме, а не само на простору означеном антецедентом изостављеног СК).

Исти однос према везницима – необавезно присуство на граматичком, а обавезно на семантичком плану – постоји и код оних прилошких израза којима се обележавају односи према осталим учесницима у комуникацији, тако да их нећемо посебно коментарисати.

ConjCop+ConcrSpat_{Stat}(←AdvPhDeic_{Stat}(←Prep(=NA/U)+^{OD}Pron_{Deic}⁷(=TAJ/ONAJ)+ N_{Spat}⁷(=MESTO /PROSTOR/ТАСКА))

Захваљујући популарности „Еплогог” уређаја „ајфона”, та компанија постала највећа светска сила у сектору технологије **и** НА ТОМ МЕСТУ заменила компјутерског гиганта „Мајкрософт”. (www.rts.rs); Иако легат, њена кућа је продата крајем осамдесетих година, **и** НА ТОМ МЕСТУ су подигнути локали. (КМФ); ...Радоје Домановић, сећа се како су у Неготину срушили кулу Хајдук Вељкову **на** НА ТОМ МЕСТУ подигли градске нужнике (www.srpsko-nasledje.co.yu); Оперисан је и најбољи пољар прошле Светске лиге Самарцић **на** НА ТОМ МЕСТУ принудно игра примач Рољић. (www.rts.rs); Једног дана, након обилног оброка див је заспао на овом брежуљку, а сељаци су искористили прилику и убили га, **те** НА ТОМ МЕСТУ оцртали његово тело ... (www.dnevno.rs); Даљим пажљивим ископавањем дошло се до нивоа на коме су нађени трагови дрвеног ковчега **и** У ТОМ ПРОСТОРУ је откривен готово непомерен скелет ктитора. (КМФ); ...сачекао да „аждаха” изађе из мора по свој редовни „оброк” [...] и пробурасио је копљем. [...] Докрајчивши чудовиште, светац је нестао исто онако како се и појавио, а захвални мештани листом пређоше у хришћанство **и** НА ОНОМ МЕСТУ подиглоше прелепу цркву. (КМФ).

II.3.1.2. Спојеви Conj Cop+ ConcrSpat_{Din}

На основу грађе можемо рећи да се у функцији СК за исказивање динамичног просторног односа у споју са неким од копулативних координатора може наћи више форми заменичких прилога и прилошких израза. Приказаћемо их с обзиром на састав и на однос који успостављају са учесницима у комуникацији.

II.3.1.2.1. Спојеви Conj Cop+ ConcrSpat_{Din} (← AdvDeicSpat_{Din})

Евидентирани су следећи заменички прилози који се могу наћи у функцији СК просторних динамичких односа уз копулативне координаторе:

- Заменички прилози *довде, одавде, овамо, овуд(а)* налазе се у позицији спацијалног СК за обележавање просторне блискости у односу на говорно лице (ConcrSpatDin_{Proximal1});
- Заменички прилози *дотле, одатле, одтуд(а), туда, натамо* јављају се у функцији ConcrSpatDin_{Proximal2}, одн. спацијалних СК којима се исказује блискост са другим лицем у говорној ситуацији;
- Заменички прилози *донде, оданде, одонуд(а), онуда, наонамо* налазе се у позицији спацијалног СК којим се упућује на простор изван говорне ситуације, одн. у функцији ConcrSpatDin_{Distal}.

II.3.1.2.1.1. Спојеви Conj Cop+ConcrSpatDin_{Proximal1}(← AdvPron_{SpatDin} (= ODAVDE/ODOVUD(A), DOVDE))

Овим заменичким прилозима упућује се на аблативно (*одавде, одовуд*), адлативно значење (*довде*) и на значење смера кретања. Дакле, конкретизатором се означава полазиште, циљ или смер радње у предикату. У првом случају адвербом се означава удаљавање или

неки вид одвајања од антецедента наведеног у клаузи или контексту лево од споја $\text{ConjCor} + \text{ConcrSpat}_{\text{Proximal1}}$, који је подударан са местом на којем се налази говорно лице (примери: 1–3 и 5–9). Код адлативног значења, адвербом је означено приближавање месту на коме се налази говорно лице (пример 4).

Б) (1) Стотине Авганистанаца, Ирачана, Сиријаца [...] стижу у Суботицу **и** ОДАВДЕ покушавају да илегално пређу границу са Мађарском (www.politika.rs); (2) Љети често наступам на Црногорском приморју **и** ОДАВДЕ носим само лијепе утиске. (www.robjeda.co.me); (3) Његуши се налазе на врх планине **и** ОДАВДЕ потиче познати пршут и сир и наравно његово величансто, Петар Петровић Његош (svlaisavljevicworldcup06.blogspot.com); (4) Ову државу нису упропастили **и** ДОВДЕ довели ни цигани ни Кинези ни црнци ни Јевреји него ми сами. (forum.burek.com); (5) ...значи, $a : x = x : b$, **па** ОДАВДЕ следи $x^2 = a \cdot b$ (МХ: 5); (6) Јер, у Ражањ не долазе новинари, **нити** ОДАВДЕ иду вести... (arhiva.glas-javnosti.rs); (7) У овај назови наш град и његову пристојну аутобуску станицу сада не свраћа, **нити** ОДАВДЕ одлази, нити овамо долази ни један аутобус из Европске заједнице (www.kruskinastranica.com); (8) ...па се и одлука далеких, туђих људи да геноцид над босанским муслиманима није испланиран у Београду, **нити** ОДАВДЕ наређен, прима с неком врстом макар и невољне захвалности и олакшања. (www.politika.rs); (9) ...да Нена и Маркус (можда још неко) посете најпре мене у Финској...**па** да ОНДА ОДОВУДА кренемо цумле код тебе да се огрејемо (www.svetbiljaka.com/Forums)¹²².

Спацијални СК *одавде*, *одовуд*, *довде* уз координатор *и* у примерима из групе Б, али и у већини примера ексцерпираних из грађе, спадају у експлетивне СК. Координатором *и* у таквим сложеним реченицама обележава се сукцесивност садржаја, а тај је значењски однос обезбеђен и логичко-семантичким односом међу предикацијама у сложеној реченици. Навођењем спацијалног СК извлаче се у први план два значења која експлицитно и имлицитно постоје у реченици захваљујући односу међу њеним елементима и особинама везника *и*. Помоћу СК наглашава се семантичка компонента удаљавања од једне тачке у простору (адвербима *одавде*, *одовуд*), али се тако радња означена предикатом у клаузи иза споја обележава и као етапа у развоју радње: 1) најпре стижу у Суботицу и 2) затим одавде покушавају да илегално пређу границу са Мађарском. Конкретизатором се, дакле, у први план истиче спацијално значење, које се имлицитно садржано у реченици, али се истиче и временски однос сукцесивности обележавањем етапа у развоју радње. Овај се однос на други начин експлицитно означава комбинацијом везника *и*, темпоралног СК за означавање сукцесивности садржаја и спацијалног СК ($\text{ConjCor} + \text{ConcrTempIdent}_{\text{Poster}} + \text{ConcrSpat}_{\text{Proximal1}}$):

(10) ...неким народно-црквеним издањима треба придати епизодичност: почети од неке повести која би сама по себи била занимљива, **и** ОНДА ОДАВДЕ пренети читаоца у област религиозних интересовања. (www.svetosavље.org/библиотека).

Експлетивност спацијалног СК из споја са координатором *и* може бити осигурана и семантичким особинама неке од осталих компонената клаузе, као у примеру Б2, где се лексемом *утисак* осигурава једнозначност глагола *носити* у вези са аблативним или адлативним значењем (*носити одатле* : *носити тамо*).

Међутим, у примерима Б3 и Б4 уз везник *и* адверб у позицији СК обавезан је елемент клаузе, што је условљено синтаксичко-семантичким карактеристикама глагола.

Уз глагол *потуцати* и остале семикопулативне глаголе у сличним позицијама спацијални СК има функцију предикатива тако да је његово изостављање из реченице немогуће, уколико се жели избећи стварање неграматичне конструкције.

Уз глагол *довести*, који већ у префиксу садржи семантичку компоненту адлативност, осим аргумената, неопходно је реализовати и прилошку допуну, а она се остварује у виду прилога

¹²² У наведеној реченици адверб *одовуда* употребљен је у значењу *одавде*.

или прилошког израза са значењем потицања или циља. Једноставније речено, уз овај и сличне глаголе неопходно је присуство детерминатора са спацијалним значењем. Изостављањем овог елемента добија се не само семантички непотпуна већ и неграматична структура. Осим тога, у конструкцијама као у примеру Б4, где глагол *довести* има значење „изазвати, проузроковати неко стање” (РМС), веза са адвербом *довде* представља готово клише, тако да је неексплетивност адверба у функцији СК тиме додатно осигурана. Слична ситуација јавља се уз глагол *следити* у значењу „излазити из чега, јављати се, настајати као последица чега” (РМС) у примеру Б5. Однос импликације иманентан конјуктору *на* појачан је колокацијом *следити из нечега*, код које се уз глагол наводи елемент са просторним значењем и анафорском функцијом.

Уколико то не зависи од семантике глагола, изостављањем спацијалног СК из позиције иза копулативног везника не ствара се неграматична конструкција и не мора се изгубити из вида просторни као примарни семантички план, али може доћи до промене семантике клаузе, као у примерима Б6 и Б7. Изостављањем адверба овде би се добила обрнута семантика, тј. обрнути однос у клаузама са глаголима долазити и одлазити. Међутим, иако представљене позиције захтевају присуство адверба који има функцију спацијалног СК, ни у оваквим случајевима нећемо говорити о неексплетивним СК пошто статус адверба у њима није условљен особинама везника у препозицији.

Ове су форме у нашој грађи мање фреквентне у односу на спојеве $Conj\ Cop + ConcrSpat_{Proximal1} (\leftarrow AdvPron_{SpatStat} = OVDE)$ и разноврсност координатора који се налазе у њима много је мања. Уз то, ваља нагласити да је употреба прилога *довде* у функцији спацијалног СК готово околиона. Без обзира на то, могуће је направити граматичне конструкције комбинацијом сваког од копулативних координатора са сваким од наведених СК са аблативним или адлативним значењем. Ваља поновити да је експлетивност прилога у функцији СК из наведених спојева више везана за особине предиката у њима но за својства самих копулативних координатора.

Евидентирани примери припадају РФС, ПФС и КФС, што је и очекивано, јер се у АФС и НФС, тежњом ка невезивању за говорно лице и говорну ситуацију уопште, ретко отварају позиције за реализацију $Proximal1$ детерминатора.

II.3.1.2.1.2. Спојеви $Conj\ Cop + ConcrSpat_{Proximal1} (\leftarrow AdvPron_{SpatDin} (= OVUDA))$

Адвербом *овуда* упућује се на перлативност као подтип спацијалног значења, конкретније, на детерминацију смера кретања. Због тога се овај прилог најчешће у реченици може наћи уз глаголе којима се означава кретање или се на њега упућује¹²³. Фреквенција овог адверба у функцији спацијалног СК врло је ниска, иако смо пронашли примере за везе овог адверба са свим копулативним везницима, осим са везником *ни*. О томе сведочи и чињеница да су потврде веза адверба *овуда* и саставних везника добијене само претрагом на интернету:

(1) Ми смо транзитно подручје, од Истока ка Западу и ОВУДА свашта пролази (www.povosti.rs); (2)...Истанбул је и раскрсница копнених путева који повезују исток и запад, односно Европу и Азију, и ОВУДА су још у време пре Христа пролазили значајни путеви за караване. (www.maturskiradovi.net/forum); (3) Тај пролаз је прилично низак, па ОВУДА аутобуси високе туристичке класе не могу да прођу. (www.politika.rs/rubrike); (4) ...други разлог је што је општина Бијељина постала врата РС за Србију, те ОВУДА пролази и доста новца и робе. (www.skyscrapercity.com);

У свим пронађеним примерима у предикату клаузе десно од везника налази се глагол *пролазити*, код кога и сам префикс има перлативно значење. Овом се глаголу придружује нека адвербијална одредба са спацијалним значењем. Она је у овим реченицама исказана динамичким адвербом *овуда*, којим се упућује на неки елемент са просторним значењем из структуре прве клаузе.

У свим наведеним реченицама адверб је обавезни елемент конструкције. Његовим изостављањем настале би или неприхватљиве конструкције (примери 1, 2, 4) или би се променио

¹²³ Нпр: ...путао је овуда очаран праскозорјем париским (ДК-V); Овуда сам пројахао на коњу (АСП-МГ); Наставићемо онда овуда,улево, рече она (ДК-П44)...

значањски план, као у примеру 3:

Тај пролаз је прилично низак, **па** ОБУДА аутобуси високе туристичке класе не могу да прођу.
→ Тај пролаз је прилично низак, **па** аутобуси високе туристичке класе не могу да прођу.

У наведеним реченицама адверб *овуда* има функцију спацијалног неексплетивног СК посматрано на семантичком члану јер испуштањем СК просторног значења у први план избија узрочно-последична веза, чије је значење својствено везнику *па*, а семантика спацијалности пада у други план.

И у овим спојевима експлетивност адверба у функцији СК на граматичком плану зависи од природе глагола у предикату, а не од особина везника.

II.3.1.2.1.3. Спојеви **Conj Cop+ ConcrSpat_{Proximal2}** (← AdvPron_{SpatDin} (= DOTLE/ ODATLE/ OTUDA¹²⁴/TUDA/ NATAMO¹²⁵))

У функцији ConcrSpatDin_{Proximal2}, одн. СК динамичких спацијалних односа којима се исказује блискост са другим лицем у говорној ситуацији, јављају се заменички прилози: *домле*, *одтуд(а)*, *одатле*, *отуда*¹²⁶ и *туда*¹²⁷.

Овим се прилозима исказује адлативно (*домле*), аблативно (*одатле*, *отуда*) или значење правца кретања (*туда*) у односу на друго лице у комуникацији. За везу прилога *туда* и саставних везника пронашли смо само једну потврду из *Политике* у оквиру КМФ (пример 10), тако да га можемо сматрати готово маргиналним средством у функцији СК спацијалности.

Conj Cop+ ConcrSpat_{Proximal2} (← AdvPron_{SpatDin} = DOTLE/ODATLE/OTUDA/TUDA)

(1) Пут је био неколико стотина метара изнад куће **и ДОТЛЕ** су камиони могли да дотерају материјал. (www.politika.rs); (2) Отишао је у канцеларију **и ОДАТЛЕ** није изашао читава три месеца... (ГП:156); (3) Не морам се поставити тик уз врата **и ОДАТЛЕ** вребати тренутак кад ће Марко закорачити у ходник. (КМФ); (4) Супер је ова, како је оно зову, трамвајска баштица. Претрчиш две траке, **па ОДАТЛЕ** извиђаш за даље. (www.politika.rs); (5) Поносан сам на то што, кад негде иду, сви се скупе код ње, **па ОДАТЛЕ** крену – истиче пуног срца. (www.politika.rs); (6)...беше запао један путник, с колима и воловима, у једно велико благо; ја му помогох, **те ОДАТЛЕ** изиђе. (КМФ); (7) Друм који се од моста пењао преко Лијеске на Семећ **и ОТУД** водио преко Гласинца и Романије за Сарајево (КМФ); (8) Лебедев је неколико пута тога дана стрчавао низа степенице терасе на улици, **па ОТУД** није могао сит да се нагледа свог имања (КМФ); (9) Он тек што је испратио своје на станицу, **те ОТУД** дошао право Наташи. (КМФ); (10) ...аутомобили и возила јавног превоза [ће] несметано прелазити мост, јер ћемо поплочати део железничке пруге **и ТУДА** ће пролазити возила. (КМФ); (11) Потпуно је, каже, нестварно корачати спрудовима иако је пешчано тло чврсто **па ТУДА** пролазе камиони, слећу авиони, а на њему расте и највеће дрвеће на свету... (www.glas-javnosti.rs); (12) Сада нико не може да прође ка Нигеру, **нити ОДАТЛЕ** да дође у Гао (www.rt.rs); ...ко остане тај мора знати да је Југославијин, а не припада Немачкој **нити ОТУДА** може очекивати каква год наређења и

¹²⁴ У тој би се функцији могао наћи и заменички прилог *тамо* када се односи на динамички аспект просторне детерминације, одн. на правац кретања, и када је замењив са „у том правцу, на ту страну” (РМС 2011). Иако немамо потврда из грађе, сматрамо да не би била ван система реченица: Они иду на исток, **па** ТАМО и ми крећемо.

¹²⁵ Прилог *натамо* уврстили смо у попис ConcrSpat_{Proximal2} без обзира на то што нисмо пронашли ниједну потврду у корпусу за везу овог прилога са неким од независних везника. Сматрамо да следећи моделовани пример не би представљао несистемску реченицу у српском језику: Река је однела пут према селу **и/па/те** НАТАМО није могуће ићи ни пешке.

¹²⁶ Адверб *отуда* посматраћемо и у вези са СК за изражавање узрочно-последичних односа у контекстима где је замењив са „*стога*, *зато*” (РМС 2011).

¹²⁷ У овом потпоглављу спојили смо све форме ConcrSpatDin_{Proximal2}, тј. нећемо посебно посматрати оне за исказивање перлативности, пошто смо то урадили у вези са ConcrSpatDin_{Proximal1}, а закључци о овим СК перлативности могу се односити и остале ConcrSpatDin за исказивање перлативног значења.

упутства. (www.scribd.com/doc/235834974/knjiga08).

СК у наведеним примерима имају различит статус у зависности од плана на коме се посматрају. На граматичком плану, они ће увек бити експлетивни СК, док ће на семантичком имати статус неексплетивног СК због већ наведене особине свих координатора да не могу самостално изразити просторно значење. Функција спацијалног СК биће да везнику и клаузи која следи „обезбеди” просторно значење.

Међутим, и сама потреба за навођењем СК зависиће у великој мери од форме антецедента. Уколико је антецедент СК експлициран и уколико би могао заменити СК у приближно истој форми, тј. када између антецедента и СК постоји не само семантичка него и формална подударност, имплицитни просторни план лакше је уочљив па је и потреба за СК мања. Такву ситуацију осликавају претходнонаведени примери 2 (у канцеларију : одатле = из канцеларије), 3 (уз врата : одатле = са врата), 6 (у блато : одатле = из блата) и сл. С друге стране, када је антецедент вишеструкосложена синтагма, клауза, а нарочито када се он налази ван оквира сложене реченице или се говори о пресупозицији као антецеденту, онда се потреба за СК којим ће се просторни план избацити на површину и прикључити значењима својственим координаторима или пак потпуно поништити основна значења везника (што ћемо видети ниже у вези са адверзативним везницима) значајно повећава. Уколико се изостави СК, просторни план ће бити потпуно потиснут или ће бити промењено значење реченице. То се може видети у 1. примеру:

Пут је био неколико стотина метара изнад куће **и** ДОТЛЕ су камиони могли да дотерају материјал.

Изостављањем заменичког прилога *дотле* информативност реченице не би остала иста, већ би се добио другачији смисао зато што би просторни план био избачен, а у први план би се пробио узрочно-последични однос међу клаузама својствен везнику *и*.

Пут је био неколико стотина метара изнад куће **и** камиони су могли да дотерају материјал.

На овом месту говоримо о обавезном СК на семантичком плану.

II.3.1.2.1.4. Спојеви **Conj Cop+ConcrSpatDin_{Distal}** (← AdvPron_{SpatDin} (= DONDE/ ODANDE/ NAONAMO/ ONUDA))

Заменички прилози *наонамо*, *оданде*, *донде* налазе се у позицији спацијалног СК којим се упућује на простор изван говорне ситуације. Ови се прилози понашају на истоветан начин у односу на копулативне везнике као већ посматрани прилози за изражавање динамичког односа према учесницима у комуникацији тако да ћемо за њих само навести потврде из корпуса, а закључци о њима истоветни су са закључцима о већ поменутих СК.

Спојеви **Conj Cop+ConcrSpatDin_{Distal}** (← AdvPron_{SpatDin} (= ODANDE/DONDE/ NAONAMO/ ONUDA¹²⁸))

(1) Ваш отац је био његов син, он је пре вас обоје отишао у крај чистих духова **и** ОДАНДЕ вам показује пут. (КМФ); (2) Другог дана би им пало на ум да очисте башту, после четврт часа обузимао их је неки замор; или су хтели да виде свој мајур, **па** су се ОДАНДЕ враћали згађени (КМФ); Пошто се то „место” налази у Петроварадину и у питању је неко дечије игралиште са тобоганима, љуљашкама и клацкалицама, **и** ДОНДЕ треба минимум 45 минута, решила сам да тамо одемо неки други пут... (); ...није успио у јужној

¹²⁸ Немамо потврда из грађе за везе **Conj Cop+ConcrSpatDin_{Distal}** (← AdvPron_{SpatDin} (= ONUDA/ NAONAMO)), али смо ове прилоге уврстили у попис СК спацијалности јер чине део система прилога за означавање перлативности као подтипа спацијалног значења. Мислимо да моделовани примери не би представљали несистемске реченице у српском језику:

Стаза је зарасла у траву **и/па/те** ОНУДА није пријатно пролазити.

Пруга према Зајечару није модернизована деценијама **па** је НАОНАМО боље кренути колима.

Italiji ni pokoriti langobardsko vojvodstvo **niti** ODANDE protjerati Saracene. (hr.wikipedia.org); ...ona nije na nebu **niti** ODANDE dolazi. (www.jutarnji.hr/marko...i.../1025342)¹²⁹.

II.3.1.2.2. Спојеви **Conj Cop+ ConcrSpat_{Din}** (\leftarrow AdvDeicPhSpat_{Din})

Као и у случају прилошких израза за изражавање статичког односа, и прилошки изрази у функцији СК за исказивање динамичног аспекта спацијалности синонимни су са одговарајућим формама заменичких прилога, уз ограду да се не може говорити о апсолутним синонимима јер именице са категоријалним значењем простора (*место, тачка, простор, смер, правац, страна...*) у ове изразе уносе семантичке нијансе које није могуће исказати заменичким прилозима. Они, дакле, представљају деиктичке конструкције, тј. спојеве предлога, одговарајућег падежа деиктичке заменице у функцији обавезног детерминатора уз именицу и одговарајућег падежа именице којом се именује простор као категорија. Те ћемо конструкције обележавати на следећи начин:

$$\text{ConcrSpat}_{\text{Din}} (\leftarrow \text{AdvPh}_{\text{Deic}} (\leftarrow \text{Prep}^{+\text{OD}} \text{Pron}_{\text{Deic}} + \text{N}_{\text{Spat}}))$$

У поменутој позицији (СК за исказивање динамичног аспекта спацијалности) среће се велики број израза, а попис који ћемо навести не треба сматрати коначним, већ на наведене изразе треба гледати као на типичне представнике модела.

У ову групу спадају:

- прилошки изрази *од/са/из/до овог места, од/са/из/до ове тачке, ка/према овом месту/ простору, ка/према овој тачки, у овом смеру, на ову страну*, који се налазе у позицији спацијалног СК за обележавање просторне блискости у односу на говорно лице ($\text{ConcrSpatDin}_{\text{Proximal1}}$);
- прилошки изрази *од/са/из/до тог места, од/са/из/до те тачке, ка/према том месту/ простору, ка/према тој тачки, у том смеру, на ту страну*, који се јављају у функцији $\text{ConcrSpatDin}_{\text{Proximal2}}$, одн. спацијалних СК којима се исказује блискост са другим лицем у говорној ситуацији;
- прилошки изрази *од/са/из/до оног места, од/са/из/до оне тачке, ка/према оном месту/ простору, ка/према оној тачки*, који се налазе у позицији спацијалног СК којим се упућује на простор изван говорне ситуације, одн. у функцији $\text{ConcrSpatDin}_{\text{Distal}}$.

Овим изразима обележава се аблативност, адлативност или правац кретања, а разликују се и по фреквентности у савременом српском језику, што закључујемо на основу бројности примера у грађи. Док је потврде за СК за обележавање аблативности и адлативности исказане прилошким изразима релативно лако пронаћи, оне у служби СК за означавање смера кретања готово су занемарљиве. То се могло и очекивати на основу резултата које смо добили и за исте СК исказане одговарајућим заменичким прилозима (*у ка/према том месту, у том правцу, на ту страну : натамо*), које смо приказали у претходном потпоглављу.

Прилошке изразе у функцији СК за исказивање динамичког аспекта спацијалности посматраћемо заједно, тј. без обзира на то какав однос са учесницима у комуникацији обележавају, због тога што се њихово понашање и статус у споју са везницима не разликују од статуса синонимних заменичких прилога, што смо већ показали на примеру односа између заменичких прилога и прилошких израза у функцији СК за исказивање статичког аспекта спацијалности.

Све примере за прилошке изразе у функцији СК динамичког аспекта спацијалности поделили смо, из практичних разлога, у групе на основу падежне форме именице са категоријалним значењем простора.

¹²⁹ У недостатку потврда из српских извора, последња два примера преузели само са хрватских интернет страница. Због тога смо задржали латинично писмо.

ConjCop+ConcrSpat_{Din} (←AdvPhDeic_{Din}(←Prep(=OD/SA/IZ/DO)+^{OD}Pron_{Deic}²(=OVAJ/TAJ/ONAJ)+N_{Spat}²(=MESTO/ PROSTOR/ТАЃКА))

А (1) Манастир Каона је од Шапца удаљен тридесет километара **и ДО ОВОГ МЕСТА** стиже се после скретања десно код села Драгиње. (www.discoverserbia.org); (2) Ако желите да пођете само један део, улаз у сам кланац је на отприлике 9-ом километру **и ДО ТОГ МЕСТА** имате баш много да пешачите низбрдо (ostrvokrit.blogspot.com/2013); (3) **Девојка је превела књигу, платили су јој и ДО ОВЕ ТАЧКЕ све је ОК.** (www.vokabular.org);

Б (4) Панатимејски стадион је свакако нешто што се мора видети приликом посете главном граду Грчке. [...] На овом месту су одржане прве олимпијске игре модерног доба, **и СА ОВОГ МЕСТА** сваки пут креће олимпијска бакља. (www.adriatalk.com); (5) **Србија у доба Римљана [...] На овој територији је рођено укупно 17 римских царева и СА ОВОГ ПРОСТОРА је углавном ширено хришћанство по целој територији римског царства.** (www.srce.rs); (6) Изузетно су чврсти и агресивни. Стану у 30-ак метара свог дела терена, нешто слично Чесима, **и ИЗ ТОГ ПРОСТОРА** сви учествују и у одбрамбеним и нападачким акцијама. (КМФ); (7) На километар и 400 метара од почетка моста налази се чувена „лакрат кривина” на Новосадском путу. **И ОД ТОГ МЕСТА** почиње Северна тангента (www.naslovi.net); (8) Одмерена висина 1 метар се узима од готове коте пода, значи кад се постави све што треба, **па ОД ТЕ ТАЧКЕ** се рачуна 1 метар. (www.samsvojmajstor.com); (9) Статус quo је нешто што је неодрживо **и СА ОВЕ ТАЧКЕ** можемо ићи на горе или на доле, само не знам хоће ли то бити на колективном или на индивидуалном нивоу... (www.galaksija.info/forum); (10) АПР – Агенција за привредне регистре [...] Надлежни су за регистровање предузетника и привредних друштава, **те СА ОВОГ МЕСТА** почиње сага. (www.activa.rs).

Прилошки изрази са именицом у генитиву најбројније су форме у овом подтипу. Примерима под А означена је адлативност и њихов број у складу је и са разноврсношћу предлога којима се исказује. Наиме, само се предлогом *до* исказује приближавање циљу, док се одвајање од неког места, тј. аблативност исказује помоћу више предлога (*од, са, из*) па је самим тим помоћу више форми СК могуће исказати овај „подтип” кретања (примери под Б). Сви ови изрази замењиви су увек одговарајућим заменичким прилозима уз губитак семантичке нијансе коју уноси именица са категоријалним значењем.

За изражавање смера кретања користе се прилошки изрази са предлозима *ка* и *према* и демонстративном заменицом у функцији обавезног детерминатора уз именице *место, простор* или *тачка*, затим форме са предлогом *у* и демонстративном заменицом у функцији обавезног детерминатора уз именице *смер* или *правац* у локативу и веза предлога *у* и демонстративне заменице у функцији обавезног детерминатора уз именицу *страна* у акузативу. У грађи смо пронашли врло мали број примера за ове форме, али их не можемо занемарити као модел.

ConjCop+ConcrSpat_{Din} (←AdvPhDeic_{Din}(←Prep(=KA/PREMA)+^{OD}Pron_{Deic}³(=OVAJ/TAJ/ONAJ)+N_{Spat}³(=MESTO/ PROSTOR/ТАЃКА))

...пословно-стамбено насеље у којем би живело око 2.000 људи, у њему би се запослило најмање 300 **и КА ТОМ ПРОСТОРУ** гравитирало око 100.000... (www.skyscrapercity.com);

ConjCop+ConcrSpat_{Din} (←AdvPhDeic_{Din}(←Prep(=U)+^{OD}Pron_{Deic}⁷(=OVAJ/TAJ/ONAJ)+N_{Spat}⁷(=PRAVAC/SMER))

Наравно из правца ибарске ка граду је много лакше пошто нема тобогана него подвожњак **па У ТОМ СМЕРУ** сме да се иде. (www.beobuild.rs/forum).

ConjCop+ConcrSpat_{Din} (←AdvPhDeic_{Din}(←Prep(=NA)^{+OD}Pron_{Deic}⁴(=OVAJ/TAJ/ONAJ)
+N_{Spat}⁴(=STRANA))

...душманин ти није БПС, већ формално банка твоје супруге, а суштински устројство функционисања банкарског система земље Србије, **на** **НА ТУ СТРАНУ** окрећи своје копље и јуришај, ако ти је до борбе за правду. (<http://www.vesic.org/>); ...објавила је околост и посела брежуљке ка југу **те НА ТУ СТРАНУ** није било бекства. (www.laguna.rs);

Све наведене конструкције за исказивање перлативности замењиве су прилогом *натamo*.

И заменички прилог *тамo* може се наћи и у функцији ConcrSpatDin_{Proximal2} када се односи на динамички аспект просторне детерминације, одн. на смер кретања, и када је заменљив са „у том правцу, на ту страну” (РМС 2011), с тим што сматрамо да је у том значењу спој *до тамo* заменљивији адлативном конструкцијом *до тог места / до те тачке*.

Од Ибарске магистрале, горе узбрдо, до села, има седам километара **и ДО ТАМО** воде два пута, прокопана наредо (КМФ); Таласи плажа у Мирафлоресу ломили су се два пута, далеко, први пут на двеста метара од обале, **и ДО ТАМО** смо ишли ми храбри (КМФ).

Што се спојивости ових израза са копулативним координаторима тиче, и овде преовладава веза координатора *и* и спацијалног СК, што је у складу са већ посматраним типовима. У тим везама СК је, гледано на граматичком плану испустив, одн. експлетивни СК. За спојеве овог типа СК и везника *на* и *те*, као ни код раније анализираних, не постоје никакве нити граматичке нити семантичке препреке, али је њихова фреквенција, бар како закључујемо на основу прегледане грађе, у савременом српском знатно мања у односу на спојеве са везником *и*, што опет зависи само од фреквентности везника *на* и *те* у савременом језику. На семантичком плану и овде говоримо о неексплетивним СК.

Нисмо пронашли у грађи потврде за спојеве везника *ни/нити* и СК динамичког аспекта спацијалности исказаних прилошким изразима, али потврде за спојеве са прилозима *одатле* и *отуда*, са којима су синонимни AdvPhDeic_{Din} (←Prep(=OD/SA/IZ/DO)^{+OD}Pron_{Deic}²(=TAJ) +N_{Spat}²(=MESTO/ PROSTOR/ТАЏКА)) упућују на закључак да су такве везе могуће. У прилог овој тврдњи могу ићи и наредни моделовани примери:

Сигурно није лако стићи на врх Алпа **нити** **ДО ТОГ МЕСТА / ДО ТЕ ТАЧКЕ** може да се дође безбедно; Нисам возила кроз центар града **нити** **У ТОМ СМЕРУ** сада желим да кренем.

Опште закључке о спојевима ConjCop+ConcrSpat даћемо након анализе веза осталих типова координатора са овим СК.

II.3.2. Спојиви ConjAdvers + ConcrSpat

У поглављу о везама ConjCop+ConcrSpat покушали смо дати систематски приказ свих евидентираних јединица и израза који се могу наћи у функцији СК спацијалности и илустровати примере њихове употребе. Те исте јединице и конструкције (исти корпус као у везама ConjCop+ConcrSpat) јављају се, или би се могле јавити, као месни СК и уз остале типове координатора. Пошто од особина које су нам послужиле као критеријум за класификацију спацијалних СК (изражавање става према учесницима у комуникацији, опозиција статичност : динамичност, морфолошки састав) не зависи њихов статус у самој конструкцији, тј. у споју са везником, у наредним потпоглављима, где ћемо анализирати везе месних СК и адверзативних координатора, нећемо давати детаљну поделу спојева везника и СК спацијалности, него ћемо пажњу посветити специфичностима у „понашању” компонената тих спојева и променама у значењу споја у односу на значење компонената. На тај начин избећи ћемо бројна непотребна понављања.

У вези са спојевима *ConjCor+ConcrSpat* навели смо чињеницу да се семантика ниједног од координатора који припадају овом типу ниједним својим делом не поклапа са семантиком СК за означавање места па увођење просторног плана у реченицу зависи највише од самог СК. То се односи и на везе *ConjAdvers* и овог типа семантичких верификатора, али код њих ће се потреба за навођењем СК и последице настале уколико се изостави разликовати од оне из веза са *ConjCor*. Погледајмо то на потврдама из савременог језика:

ConjAdvers+ConcrSpat(←*Adv_{DeicStat}* (=OVDE/TU/TAMO/ONDE/ONAMO¹³⁰))

(1) Саветујем ти да останеш са нама, **а** ОВДЕ ћеш били поштован и троструко добродошао. (КМФ); (2) Данас је у Оксфорду, **а** ОВДЕ ће остати пуне две недеље. (КМФ); (3) ...реченица [...] објашњава управни глагол *надолазили*. **Али** се ОВДЈЕ не истиче да догађања слиједе непосредно једно за другим... (Симић 2002²: 87); [Дон Кихот] још једна транспозиција чувеног мита о Пигмалиону, **но** ОВДЕ је Пигмалион заљубљен у флуид једне утваре (ДК:В); За исхрану у нашем ресторану се опредељују скоро сви станари СЦ Бор али и већи број оних који нису смештени у студентском дому **већ** ОВДЕ остварују само своје право на бенефицирану исхрану. (www.studentskicentarbor.com); Кузмановића у овој формацији видим једино као полушпица, **а** ТУ имамо Тадића и Ђуричића (ВН, 18. 10. 2012: 47); Када се систем инсталира, мораће да прође кроз финалну проверу, **а** ТУ ће главну улогу имати независно тело – наводи се у саопшењу ФИФА. (Блиц магазин, 2. 12. 2012: 7); Ваљда ће Никодије знати да се окрене на другу страну, **а** ТАМО ће већ наћи неко олакшање... (РБ–НП: 15); Неколико подводица из града већ је бачено у логор, **а** ТАМО је кажу, врло тешко (АТ: 61); Претражио је затим кукурузишта, усамљене љескаре ивицом ливада, најзад и црквени таван, **али** је ТАМО само поплашио неког побожног мачора (БТ–ОРЛ); Каже како су у то време отворене и бројне кладионице, **али** ОНАМО није често залазио. (www.nadlanu.com).

Због већ поменуте потпуне семантичке неподударности између супротних везника и СК спацијалности, али још више због карактеристика самих супротних везника, СК ће и на граматичком и на семантичком плану у оваквим спојевима имати функцију обавезног члана. У таквим конструкцијама немогуће је свођење споја *ConjAdvers+ConcrSpat* на везник, јер се изостављањем СК добијају неоверене конструкције. У реченицама у којима су адверзативним везником спојени садржаји са односом неподударности компонената, изостављањем СК не стварају се неоверене конструкције, али би изостављањем СК био неутрализован просторни план и као примарни остао тај подтип односа супротности међу клаузама. Да би у реченицама са спојем адверзативног везника и СК спацијалности требало гледати на просторни као на примарни семантички план, може показати и трансформација ових реченица у релативне са значењем места, што смо већ чинили у вези са спојевима *ConjCor+ConcrSpat*. Нпр.:

Саветујем ти да останеш са нама, **а** ОВДЕ ћеш били поштован и троструко добродошао.
→ Саветујем ти да останеш са нама, **где** ћеш били поштован и троструко добродошао.

Кузмановића у овој формацији видим једино као полушпица, **а** ТУ имамо Тадића и Ђуричића.
→ Кузмановића у овој формацији видим једино као полушпица, **где** имамо Тадића и Ђуричића.

Неколико подводица из града већ је бачено у логор, **а** ТАМО је кажу, врло тешко.
→ Неколико подводица из града већ је бачено у логор, **где** је кажу, врло тешко.

За илустрацију могућности трансформација узели смо реченице у којима се као просторни СК појављују адверби за исказивање различитог односа према учесницима у комуникацији. Трансформацијом се та дистинкција укида, али битним сматрамо то што се у свим случајевима просторни задржава као основни семантички план у реченици добијеној трансформацијом Cl_2 .

¹³⁰ Немамо потврда за спој *ConjAdvers+ConcrSpat*(←*Adv_{DeicStat}* (=ONAMO)) из извора који припадају савременом језику. Међутим, то што прилог *онамо* припада систему заменичких прилога, а за остатак система имамо потврда, навело нас је да и њега уврстимо у овај попис.

То ће се односити и на спојеве у којима се као у функцији СК спацијалности појављују прилози за исказивање динамичког аспекта спацијалности. Њих смо у посебну групу издвојили само ради веће прегледности грађе, а што се тиче односа са супротним везницима у спојевима које посматрамо, битних разлика нема.

ConjAdvers+ConcrSpat(\leftarrow Adv_{DeicDin}(=DOVDE/DONDE/ODAVDE/ODATLE/ODANDE/OVUDA/ONUДА/OTUD))

Ево ме у Бечу, све је у реду, **а** ДОВДЕ сам се довезао својим аутомобилом. (www.svet.rs); Десно се скреће ка манастиру, **а** ОДАВДЕ адреналин у крви почиње да расте. Нагиб је толико стрм... (www.casopishorizont.com); Седморо нас овде живи ризикујући да се кућа сруши на нас, **али** ОДАВДЕ немамо где – очајан је Цветковић. (www.naslovi.net); Онда предњи делови стигоше на извишицу. **А** ОДАТЛЕ, изненада, бљесну нешто необично, мило (АСП–ДВ); ...одвели је у један оближњи парк, **а** ОДАТЛЕ у једну напуштenu кућу (Ало, 26. 6. 2008: 5); Вехабизам не потиче из Беча, **него** ОДАТЛЕ долазе проблеми са вехабијама нама у Босну; (www.bmradio.net); Па зна се да већина новинара није уопште изашла из Holidayinn-а **него** ОДАТЛЕ причала пред камерама оно што је он сервирао! (www.novosti.rs); Njemu se jako sviđa ideja igranja u Primeri, **но** ОДАТЛЕ mu se нико није javio. (mechanic.blogger.ba); Сишли смо завојитим степеницама, стигли у гробницу, **а** ОДАНДЕ у рудник (КМФ); Одвешћу вас жени нашег вратара, **а** ОДАНДЕ ћемо послати по Мендосу да дође по вас (КМФ); Овога пута пошла сам са другим двома девојкама у Худиксвал, **а** ДОНДЕ је било двадесет и четири миље. (КМФ); Баку је веома велик град. Ту се, кажу, вади петролеј, **али** ДОНДЕ се треба возити електричним возом, а пара немам. (КМФ); Водим вас најдужим путем, рекао јој је он, **али** ОВУДА нећемо срести никога (КМФ); ...таман замахнула да пролије воду, кад јој се нешто даде погледати уз сокак, **а** ОТУД се ваља фил, право на њу. (КМФ); Мишка је погледао у борове, **али** се ОТУД нису појављивали стрељачки стројеви (КМФ).

Приликом покушаја трансформације веза ConjAdvers + ConcrSpat (\leftarrow Adv_{DeicDin}(=DOVDE/DONDE/ODAVDE/ODATLE/ODANDE/OVUDA/ONUДА/OTUD)) зависним месним везницима, ти би спојеви били замењени (функционалним) субординаторима: *докле, одакле, куда, откуда*, уз обавезну неутрализацију односа према учесницима у комуникацији. Ваља можда поменути да су поменуте трансформације могуће онда када се у контактни положај могу довести супстантивни појам у функцији антецедента СК и онај адверб који је супституент споја везника и СК (наредни пример бр.1). Уколико је то немогуће учинити или у случајевима када је клауза или пресупозиција у позицији антецедента, оваква трансформација – као поступак за проверу претпоставке да као примарни семантички однос међу клаузама у реченицама са спојем неког координатора и СК треба сматрати онај чији је носилац СК, а не онај обележен везником – уопште није могућа (пример 2).

1) Одвешћу вас жени нашег вратара, **а** ОДАНДЕ ћемо послати по Мендосу да дође по вас (КМФ) → Одвешћу вас жени нашег вратара, **одакле** ћемо послати по Мендосу да дође по вас.

2) Конго је по мом мишљењу незаслужено у 1/4 финалу јер нису ништа посебно показали ни против Тогоа а поготово не против Анголе, **а** ДОВДЕ су дошли због боље гол разлике... (www.betadvice.net/tip.php?id=2607) → *Конго је по мом мишљењу незаслужено у 1/4 финалу јер нису ништа посебно показали ни против Тогоа а поготово не против Анголе, **докле** су дошли због боље гол разлике...

На могућност везе неког од адверзативних координатора и СК спацијалности не утиче ни форма ни семантичке специфичности средства у функцији овог типа семантичког верификатора. Желимо рећи да се они могу наћи у вези са сваким од супротних везника, а фреквентност тих спојева у зависности је од фреквенције самих везника у савременом српском. На основу увида у грађу, а без могућности да се на основу ње уради прецизна статистичка провера, видимо да се као најфреквентнији појављују спојеви са везником *а*, као ознаком контраста, тј.

везником којим се обележава „супротстављеност факата у оквиру јединствене више целине којој та факта припадају, али као екстремни, гранични случајеви, крајњи чланови скупа” (Симић–Јовановић (2002а: 430)). Мислимо да на то утиче чињеница да се овај везник приближава значењу и употреби везника *и* када се не инсистира на разликама међу садржајима, већ на њиховој припадности целини, као у примерима:

Саветујем ти да останеш са нама, **а** ОВДЕ ћеш били поштован и троструко добродошао.
Десно се скреће ка манастиру, **а** ОДАВДЕ адреналин у крви почиње да расте.

Без промене значења могуће је у наведеним примерима везник *а* заменити везником *и*, а та особина сигурно утиче на његову фреквентност, па самим тим и на фреквентност спојева овог координатора са СК.

У функцији СК спацијалности оба типа (статичког и динамичког) евидентирали смо и прилошке изразе, али мада постоји већа формална и семантичка разнообразност ових конструкција у односу на заменичке прилоге, спојева супротних везника са овим формама у грађи има очигледно мање у односу на везе $\text{ConjAdvers}+\text{ConcrSpat}(\leftarrow \text{Adv}_{\text{Deic}})$. Већину примера пронашли смо најширом претрагом на интернету, тј. на потврде смо ретко наилазили и у КМФ.

$\text{ConjAdvers}+\text{ConcrSpat}(\leftarrow \text{AdvPh}_{\text{Deic}}(\leftarrow \text{Prep}(=\text{DO}/\text{OD}/\text{SA}/\text{IZ}/\text{NA}/\text{KA})+\text{Pron}_{\text{Deic}}(=\text{OVAJ}/\text{TAJ}/\text{ONAJ})+\text{N}_{\text{Spat}}(=\text{MESTO}/\text{PROSTOR}/\text{TACKA}/\text{STRANA}/\text{PRAVAC})))$

И у самој цркви испод амвона нађена су три скелета, **а** НА ОВОМ МЕСТУ сахрањују се само изузетно важне личности владарског рода. (www.pravoslavije.nl/foto_manastiri); У случају ниског водостаја моћи ћете без већих проблема да прегазите Клочаницу педалирајући, **али** НА ОВОМ МЕСТУ се понекад можете суочити и са водом која вам... (www.freebiking.org); Преживели су описали куда су шетали палубом, **али** НА ТОМ МЕСТУ, према нацрту брода, су требало да буду кабине. (www.vesti-online.com); (размак) не пишете у поруци **већ** НА ТОМ МЕСТУ остављате празно место. (www.smsupoznavanje.rs); Држава Јордан креација је 20 века, **али** НА ТОМ ПРОСТОРУ су живеле неке од најстаријих цивилизација света. (www.danas.rs); Испред гондоле је изграђено велико паркиралиште и вишеспратна модерна зграда, **а** ДО ОВОГ МЕСТА, из центра града, саобраћају бесплатни ски-бусеви. (www.skibus.rs); ...објаснио нам је где се налази кућа, **али** ДО ТОГ МЕСТА кола не долазе, без чамца нема спаса... (klubputnika.net/m/blogpost); На врху стене налази се таверна, испод које је плажа, **а** СА ТОГ МЕСТА се пружа фантастичан поглед при заласку сунца. (www.krf-grcka.rs); Пар пута сам читао у огласима да се продају станови у изградњи и у Теслином, **али** ни НА ТУ СТРАНУ никада не идем. (www.skyscrapercity.com); Десно је парк **а** НА ТУ СТРАНУ се и скреће за Ковиљачу (www.ciklonaut.com); (размак) не пишете у поруци **већ** НА ТОМ МЕСТУ остављате празно место. (www.smsupoznavanje.rs); И у Америци се читави делови града сруше, али не да би се направило нешто старо **већ** да би НА ТОМ МЕСТУ никле супермодерне зграде. (www.politika.rs); ЈУЛ ће се, по речима проф. Штамбука, залагати за стварање не интеграције на Балкану, **већ** да НА ТОМ ПРОСТОРУ балканске земље самостално воде своју политику и одлучују о себи. (www.politika.rs).

Потврде за везе ових изрза и везника *него* или *но* нисмо пронашли. Међутим, пошто сви ови изрази представљају семантичке варијанте одговарајућих заменичких прилога, заменом прилошког изрза одговарајућим заменичким прилогом из у грађи потврђених примера можемо показати да они могу бити део система конструкција $\text{ConjAdvers}+\text{ConcrSpat}(\leftarrow \text{AdvPh}_{\text{Deic}})$.
Нпр.:

Па зна се да већина новинара није уопште изашла из Holidayinn-а **него** ОДАТЛЕ причала пред камерама оно што је он сервирао! (www.novosti.rs) → Па зна се да већина новинара није уопште изашла из Holidayinn-а **него** СА ТОГ МЕСТА причала пред камерама...

[Дон Кихот] још једна транспозиција чувеног мита о Пигмалиону, **но** ОВДЕ је Пигмалион заљубљен у флуид једне утваре (ДК:В) → [Дон Кихот] још једна транспозиција

чувеног мита о Пигмалиону, **но** НА ОВОМ МЕСТУ је Пигмалион заљубљен у флуид једне утваре.

Понашање ових прилошких израза у вези са адверзативним везницима потпуно је идентично са понашањем заменичких прилога у одговарајућим спојевима.

II.3.3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА

Conj Coord + Concr Spat

Пошто семантика спацијалности није својствена ниједном од координираних везника, на нивоу независно сложене реченице овај значењски план могуће је изразити помоћу споја везника и СК спацијалности. У функцији ових СК појављују се заменички прилози и прилошки изрази са месним значењем. За разлику од темпоралних СК нпр, где је стварање многих спојева координатора и овог типа семантичких верификатора онемогућено логичким разлозима, на основу примера из грађе, можемо закључити да практично сви заменички прилози за означавање просторних односа и/или њима (релативно) синонимни прилошки изрази могу стајати у непосредној постпозицији у односу на координатор у оквиру сложене реченице. У тој позицији СК ће утицати на промену значења везника и самим тим промену значења Cl_2 . Он ће бити носилац семантичког односа међу садржајима и у сваком контексту имати функцију неексплетивног СК на семантичком плану, док његов статус на граматичком плану зависи од особина везника.

Улога СК спацијалности у везама са копулативним координаторима изузетно је битна на семантичком плану, док је на граматичком он у позицији испустивог СК. Он мења основни план који намеће везник (симултаност, сукцесивност или узрочно-последичну везу међу компонентама конструкције) и уводи просторни као доминантни однос. Реченица са спојем ConjCoord+ConcrSpat остаје координирана, према врсти остаје копулативна, али се на семантичком плану њена припадност мења и она добија месно значење. То смо доказивали тестом супституције споја одговарајућим субординатором са просторним значењем.

Док се код спојева већине координираних везника и месних СК изостављањем СК не добијају неграматичне реченице (уколико то није условљено особинама предиката у Cl_2), то се не може рећи и за везе адверзативних координатора, посебно везника *a*, и СК спацијалности. У овим везама СК поништава неки од подтипова адверзативности као основни семантички однос међу компонентама конструкције и намеће јој месно значење. Изостављањем СК из споја добијају се граматички неоверене конструкције управо због те семантичке некомпатибилности између адверзативности и спацијалности. Због тога СК спацијалности у постпозицији у односу на адверзативни везник има статус обавезног и на граматичком и на семантичком плану.

Што се спојивости копулативних координатора и СК спацијалности тиче, највећи број потврда односи се на везу координатора *и* и неког од месних СК, што је очекивано с обзиром на фреквентност овог везника. Генерално гледано, сваки од СК спацијалности може се наћи у постпозицији у односу на сваки од копулативних везника, али се по фреквентности у савременом српском ови спојеви веома разликују. Прецизније речено, осим веза прилошких израза са координатором *и*, већина примера наведених за везе осталих везника нађена је уз помоћ интернет претраживача, тј. као резултат претраге велике количине објављеног писаног материјала.

II.4. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА ЗНАЧЕЊА АДВЕРЗАТИВНОСТИ

Исказивање значења супротности на синтаксичком плану најчешће се везује за координиране конструкције. Основна језичка средства којима се изражава значење супротности на нивоу сложене реченице и координираних синтагми, које, како смо већ рекли, посматрамо као површинску реализацију реченица на дубинском нивоу, свакако су адверзативни координатори, с тим што, ни на овоме месту, нећемо улазити у проблем да ли су везници носиоци значења или само пресликавају семантички однос који већ постоји међу садржајима клауза које улазе у састав сложене реченице. У србистици и данас постоје различити ставови о томе шта све спада у корпус адверзативних везника¹³¹. Из прегледа инвентара овог типа везника у србистичким и/или сербокroatистичким публикацијама које су се појавиле током 20. и у протеклим годинама 21. века (в. табелу 1), може се приметити велико шаренило како у броју координатора тако и у самом схватању појма адверзативни везник и у разликовању правих супротних везника и конструкција са везником у саставу. Примећујемо да се међу везивним конструкцијама са супротним значењем заправо налази велики број спојева координатора и СК адверзативног значења, како их ми схватамо у овом раду, или се пак ту налазе осамостаљени СК овог типа. У прву поменућу групу спадају спојеви: *на ипак* (Лалевих 1962, Стеванових 1986, Станојчић–Поповић–Мицић 1989, Клајн 2005), *на опет* (Лалевих 1962, Станојчић 2010), *на и при том* (Стеванових 1986), *на и поред тога* (Стеванових 1986), *а ипак* (Катичић 1986, Клајн 2005, Станојчић 2010), *а опет* (Лалевих 1962, Клајн 2005, Станојчић 2010), *али опет* (Станојчић 2010), *а и при том* (Станојчић 2010) и сл. У другој би били: *опет* (Маретић 1899, Катичић 1986), *ипак* (Маретић 1899, Лалевих 1962, Катичић 1986), *само* (Маретић 1899, Лалевих 1962, Катичић 1986, Станојчић 2010), *међутим* (Стеванових 1986, Катичић 1986, Клајн 2005) и сл.

Супротни везници: *а*, *али*, *него*, *но*, *већ* повезују клаузе у сложене реченице, као и синтаксеме у координиране синтагме, којима се исказује неки вид супротности међу садржајима (уп. нпр. Ковачевић 1998: 11–35). Ови везници нису апсолутни синоними, тј. њима се исказују различите семантичке нијансе адверзативног значења¹³². М. Михајловић (1983) издваја три подтипа супротности „зависно од значења клауза које се доводе у супротност”:

- семантичку опозицију (Оловка је зелена, али перо је плаво) → везници: *а*, *али*, *но*;
- порицање очекивања (Он је висок, *али* не игра кошарку) → везници: *а*, *али*, *но*;
- супститутивну адверзативност (Он није попио вино, *већ* је попио чашицу ракије) → везници: *него*, *већ*, *но*, *али*.

Међутим, на нивоу сложене координиране реченице исказивање супротности могуће је додатно семантички нијансирати, што се најчешће постиже семантичком конкретизацијом везника, тј. уз помоћ СК, и то не само уз адверзативне везнике. О томе је писано у србистици и раније (нпр. Стеванових 1986: 798–813), али без прецизнијих термилолошких ознака како код именовања подтипова адверзативности тако и при одређивању функције језичких јединица и конструкција која стоје уз везнике. Та су језичка средства заједно са везницима просто одређена као *изрази* (*ibidem*: 799).

Из корпуса смо издвојили следеће форме у функцији семантичког конкретизатора супротности, с тим што се оне разликују према спојивости са појединим типовима координатора и/или координаторима унутар типова, док неке место налазе само у асиндетским реченицама.

¹³¹ Ж. Станојчић у *Граматици српског језика* објављеној 2010. и везник *док* сврстава у везнике супротних реченица.

¹³² И у старијим радовима има напомена о семантичкој разлици међу супротним везницима. Кашић (1975: 70–71) каже да везници *а* и *али* нису увек замењиви. У реченицама са *а* инсистира се на разлици, а са *али* на супротности. Пише и о семантици везника *него*.

Ексерцирана језичка средства која се могу наћи у функцији СК супротности, разврстана према подтиповима адверзативног значења која се помоћу њих могу исказивати, приказали смо у наредној табели:

ПОДТИП ЗНАЧЕЊА АДВЕРЗАТИВНОСТИ	КОНКРЕТИЗАТОР АДВЕРЗАТИВНОСТИ
контрарност	<i>напротив, штавише, супротно томе, насупрот томе</i>
неподударност	<i>међутим, за разлику од тога, пак</i>
компензација	<i>зато</i>
концесивност	<i>ипак, опет, и поред тога, и насупрот томе, упркос томе, без обзира на то</i>
ексцептивност	<i>само, једино</i>

Табела 7 – Семантички конкретизатори адверзативности

Према структури израза СК адверзативности могу, дакле, бити:

- моноксемски, исказани партикулама и прилозима, и
- полилексемски, исказани прилошким изразима (предлошко-падежним конструкцијама са показном заменицом *то/ово* и устаљеним конструкцијама са истом заменицом, какве су: *без обзира на то, за разлику од тога*¹³³).

II.4.1. СПОЈИВОСТ КООРДИНАТОРА И СК АДВЕРЗАТИВНОСТИ

У контакт са СК адверзативности могу доћи оба типа семантички неспецификованих координатора, али ће се разликовати њихова функција и статус у тим спојевима, што је условљено преваходно степеном подударности семантике координатора и језичког средства у функцији СК адверзативности.

II.4.1.1. Спојеви **ConjAdvers** + **ConcrAdvers**

У споју са неким од СК супротности могу се наћи најпре сви адверзативни везници. Која би била функција СК адверзативности уз адверзативни везник? Поменули смо да се о адверзативности не може говорити као о јединственој семантичкој категорији већ да се у оквиру ње издвајају семантички подтипови. Један координатор у могућности је да веже садржаје којима се изражавају различити типови адверзативности, како смо малочас показали при илустрацији семантичких подтипова које је издвојио М. Михајловић. Међутим, семантички подтипови адверзативности не исцрпљују се у већ поменути, већ се могу даље нијансирати, што се може видети и из претходне табеле. Подтип адверзативног значења једнозначно се може препознати управо кроз употребу СК.

Најбогатији формама којим се исказује неки од облика адверзативности, према нашем истраживању, јесу СК за исказивање концесивности. Због те разноврсности и, још више, због специфичности самог допусног значења, спојеве координатора и СК концесивности анализираћемо у посебном (наредном) поглављу. Осврнимо се најпре на спојеве супротних везника и СК контрарности.

¹³³ М. Велчић (1987: 57) израз „за разлику од тога” назива фразеологизираним адверзативом.

II.4.1.1.1. Спојевеи **ConjAdvers** + **ConcrAdvers**_{Contr}

У основи значења контрарности налази се разносмерност садржаја, значењски подтип који је у складу са значењем супротних везника. Носиоци овог семантичког подтипа у спојевима са координаторима јесу партикуле *напротив* и *штавише* и прилошки израз *насупрот томе*. На основу грађе можемо рећи да сви супротни везници могу бити праћени овим језичким средствима, која ће у том случају имати функцију СК контрарности.

Conj Advers (A/ALI/NEGO/NO/VEĆ) + Concr Advers_{Contr} (←Part_{Contr} (=NAPROTIV/ŠTAVIŠE))

(1) Исто је овдје у релацији са Другим, али на такав начин да Друго ту не одређује Исто, **него** ШТАВИШЕ увијек Исто одређује Друго. (ЗФС); (2) Оно краткотрајно мешање тела није сметало њиховом пријатељству, **већ**, ШТАВИШЕ, као да га је продубљивало (КМФ);

(3) Морсерф је мислио да ће бити објашњавач, **а** НАПРОТИВ он је сад, под грофовим руководством, проучавао археологију, минералологију и природне науке. (КМФ); (4) ...мислио сам да ће тинејџери да ми униште унутрашњост аутомобила, **али** НАПРОТИВ, никада се није догодило да нешто покваре – истакао је Симић. (www.politika.rs); (5) Очекивао је да ће угледати сатанско лице са искеженим зубима и са очима као жеравица, **али** НАПРОТИВ, пред њим је стално стајао странчев обични лик (ИА–НДТ); (6) Мислим да нисам радио несавесно, **него** НАПРОТИВ, врло савесно, навео је Иванић (www.politika.rs); (7) Истовремено је поручио иранском народу да Британија „нема злу намеру”, **него** НАПРОТИВ, поштује Иран као стару цивилизацију и нацију са поносом и узвишеном историјом. (www.politika.rs); (8) Животиња није толико ниска да хули на Бога, **но** НАПРОТИВ, својим потпуним поштовањем Божјег закона, усађеног у њу, животиња прославља Бога. (www.kikindske.rs); (9) Модерна уметност не искључује реализам из сфера својих преокупација, **већ** га НАПРОТИВ, укључује и прихвата као једну од најдрагоценијих својих могућности. (ЗМСС);

Када се налази у постпозицији у односу на координатор, значење партикуле *штавише* зависи умногоме од семантике везника. У спојевима са супротним везницима ова ће речца наглашавати семантику адверзативности, одн. подцртавати контраст између садржаја координиране конструкције (пр. 1 и 2), што се може проверити тестом супституције партикулом *напротив*. С друге стране, у везама са копулативним или пак градационим координаторима, њена ће функција бити наглашавање значаја другог дела конструкције тако да има функцију градационог СК или пак функцију интензификатора, а у прилог томе иде и лексикографски опис ове лексеме¹³⁴. Међутим, чак и у постпозицији у односу на адверзативни везник *а* партикула *штавише* може имати функцију истицања друге компоненте координиране конструкције као комуникативно битније.

Постоји, дакле, извесна неспојивост једења и говорења – **а**, ШТАВИШЕ, иако се то на први поглед не види, **и** једења и писања (КМФ).

Постојање партикуле *и* у адитивној функцији, иако у дистактној позицији у односу на везник, омогућава партикули *штавише* да се нађе у улози СК градационог значења уз примарно адверзативни везник.

У спојевима са свим адверзативним везницима партикуле *напротив* и *штавише* имају готово интензификаторску функцију јер се њиме истиче, контрарност, одн. контраст као подтип значења супротности. То значи да су оне испустиви елементи из споја са свим адверзативним координаторима, тј. да има функцију експлетивног СК. Идентично партикулама за изражавање контрарности понашају се и синонимни прилошки изрази *насупрот томе* / *супротно*

¹³⁴ РМС: „штавише речца за истицање високог степена или ширине обухватања нечега, ширине допуштања, претпоставке, чак.”

томе, тако да нема потребе за додатном анализом.

И тако је и са другим стварима: правичност је непотребна кад се користе извесне ствари, **а**, НАСУПРОТ ТОМЕ потребна ако се не употребљавају? (КМФ); песништво [је] „филозофичније” од историје, пошто ова сазнаје само ствари које су заиста биле, **а** НАСУПРОТ ТОМЕ песништво их осликава онако како би могло да су биле (КМФ); ...руководство КПЈ да у својој линији више не наглашава империјалистички карактер рата **већ**, НАСУПРОТ ТОМЕ, да су се у борби против фашизма као највећег непријатеља слободе ујединили сви демократски народи (КМФ);

То је просто нетачно и не следи ни из чега што сам написао. **Али** је, СУПРОТНО ТОМЕ, потпуно тачно да и колега Боаров некако осећа велику потребу да се придружи онима који држе лекције (www.politika.rs); ...НИС а.д. пуни више од 20 одсто републичког буџета и самим тим никако није на терету пореских обвезника, **већ** СУПРОТНО ТОМЕ обављањем своје делатности остварује доходак и јача буџет Републике Србије (www.politika.rs).

II.4.1.1.2. Спојеве **ConjAdvers** + **ConcrAdvers**_{Dissimil}

У литератури се као језичке јединице са значењем неподударности садржаја као подтипа адверзативности срећу партикуле *међутим* и *пак* (Ристић 2009: 41; Мразовић 2009: 734¹³⁵) и прилошки изрази за разлику од тога. Све ове језичке јединице и конструкције не могу се наћи у спојевима са координаторима. У функцији СК овог типа пронашли смо у грађи само потврде за везе свих адверзативних координатора и прилошког израза за разлику од тога:

ConjAdvers (A/ALI/NEGO/NO/VEĆ)+ ConcrAdvers_{Dissimil} (←AdverbPhDeic_{Dissimil} (←Prep(=ZA)+Nom⁴ (=RAZLIKA) + Prep(=OD) + Pron_{Deic}²(=TO))

Временом ми и саму стварност почињемо да доживљавамо као медијску слику, **а** ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА, позориште има могућност да користи медијске слике, али увек уклапајући их у живе ситуације... (ЗФС); Када се осећамо срећно, тада смо испуњени у сваком смислу, **а** ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА, када смо несрећни, упадамо у различите облике депресије из којих често не видимо излаз. (www.kcns.org.rs); У току прве трудноће Кејт је била на болничком лечењу, **али** ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА сада се налази на кућној нези. (stil.kurir-info.rs); Захваљујући делимичном суфинансирању пројеката [...] одржавамо ажурност портала, са прилично широким спектром понуде. **Но**, ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА, ниједним пројектом никада нису била предвиђена било каква средства за одржавање просторија центра. (www.politika.rs); Суштина човека није предодређена на начин да се ни по коју цену не може променити, **већ**, ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА, кључеви његове среће односно несреће налазе се у његовим рукама. (www.iran.rs).

У сваком од наведених примера СК за обележавање неподударности садржаја може бити изостављен без последица по граматички план тако да свуда има функцију експлетивног СК.

С друге стране, сматрамо да немогућност партикула са значењем неподударности да се нађу у постпозицији у односу на адверзативни везник лежи у чињеници да се на ове врсте језичких средстава гледа готово као на синониме и у томе што се обе могу наћи у функцији конектора са значењем супротности. Ј. Силић (1984: 112) говори о замењивости граматичких конектора неграматичким узимајући у обзиром поклапања у семантици, тако што је *a* замењиво са *пак*; *a*, *али*, *но* са *само* / *међутим*. Та семантичка подударност, а необраћање пажње на граматичку функцију у координираним конструкцијама засигурно су узрок великог мешања граматичких и лексичких конектора код великог броја србиста и/или сербокроатиста. У функ-

¹³⁵ „Партикула *међутим* појачава разлике, а ублажава супротности.” (Мразовић 2009: 734).

цији адверзативних конектора, али у том случају лексичких, партикуле *међутим* и *пак* наћи ће се у асиндетским конструкцијама.

II.4.1.1.3. Спојеви **ConjAdvers** + **ConcrAdvers**_{Compens}

Conj Advers (A/ALI/NEGO/NO/VEĆ) + Concr Advers_{Compens} (←Adverb (=ЗАТО))

У последњој верзији скупштинске декларације о осуди злочина у Сребреници нема помињања речи „геноцид”, **али** се ЗАТО помиње име Ратка Младића (Прес, 24. 3. 2010: 4); Још није срела ниједну сирену, **али** ЗАТО скоро свакодневно плива са морским ражама великим до три метра... (МПЗ, 39, 15. 8. 2012: 11); Реч хладњак није се запатила, **али** ЗАТО реч замрзивач јесте (ВН, 28. 3. 2010, 13); Ни у шестотомном Матичином речнику нема *сатнине*, **али** су ЗАТО дате две *сатнице* (ИК: 76);

Сав се радије користи у апстрактном и пренесеном значењу, **па** ЗАТО кажемо „Свим срцем сам уз вас” (ИК: 67);

II.4.1.1.4. Спојеви **ConjAdvers** + **ConcrAdvers**_{Excl}

„Својим рестриктивним значењем речца ‘само’ појачава дисоцијативност садржаја на којој настоји и везник ‘а’. Тако је наглашен диспаратет међу сегментима” (Симић–Јовановић 2002_а: 752)

Conj Advers (A/ALI/NEGO/NO/VEĆ) + Concr Advers_{Compens} (←Part (=САМО/ЈЕДИНО))

Пристојни придеви с наставком -ов (-ев) или -ин граде се од именица које означавају жива бића, **а** САМО изузетно од неживих, пре свега назива небеских тела (ИК: 175); ...њему ништа није брига **него** САМО да ми две нисмо боље од њих. (РСЈ: 147); Да су се, уз то, више ослањали на грађу из медијског језика, **а** НЕ САМО на народну и класичну књижевност, брзо би уочили [...] тешкоће (ИК: 187); Попуњеност капацитета била је сто одсто, **а** ЈЕДИНО су хотели „Оморика” и „Бели бор” имали нешто нижу попуњеност у недељи око Божића (www.politika.rs); Сви играчи су здрави, **а** ЈЕДИНО Саша Обрадовић има лакшу повреду скочног зглоба. (www.politika.rs); Алкине колеге буквално су остале затечене, **а** ЈЕДИНО се Џеј усудио да узме у заштиту нападнуту колегиницу. (КМФ); Имала сам срећу да обиђем многе светске метрополе, **али** ЈЕДИНО сам осетила да припадам овде и у Њујорку. (www.politika.rs); Можда и зато – одговори гроф ватрено – да се не говори да не радимо ништа друго **него** ЈЕДИНО сечемо купоне. (КМФ); Стога, нико не греша од своје воље – **већ** ЈЕДИНО због незнања! (КМФ)

II.4.1.2. Спојеви **ConjCop** + **ConcrAdvers**

Док су спојеви адверзативних везника и СК различитих семантичких подтипова адверзативности фреквентни у савременом српском, а СК у свим спојевима има улогу експлетивног СК на граматичком плану, друкчија је ситуација са копулативним везницима. Пронашли смо у грађи само једну потврду за спој неког копулативног везника и СК контрарности *напротив*, а ниједну за *штавише* када је замењиво са *напротив*:

Добар део оваквих песама [...] сасвим је ослобођен маниристичке реторике, и НАПРОТИВ, артикулишу доживљај себе–у–свету–богу–тексту из дубоко поособљене перспективе (КМФ).

Семантика контрарности подразумева разносмерност садржаја, што је у потпуној супротности са значењем копулативних везника, а семантички однос међу садржајима, чини нам се, исувише је једнозначан да намеће избор координатора.

Све досад речено односи се и на спојеве Спојеви ConjCop + ConcrAdvers (←AdverbPhDeic), за који такође имамо само две потврде из грађе:

ConjCop + ConcrAdvers (←AdverbPhDeic)

Индипендент пише да је једна од најважнијих последица текуће глобалне кредитне кризе, која је избила у августу минуле године, пад ауторитета Запада **и** НАСУПРОТ ТОМЕ све већа улога највећих земаља у развоју, као што су Кина, Индија и Бразил.” (ЗЕФ); испитивања потврђују да често мале паренхимске хеморагије немају главобољу као праћећи феномен, **и** НАСУПРОТ ТОМЕ да многи инфаркти мозга имају ипсилатералну пулсирајућу главобољу као пропратни феномен обољења (КМФ).

У спојеве са СК искључног значења могли би се наћи и копулативни везници, а имамо потврда једино за спојеве са везником *и*.

...у свом коментару поменуте Енциклопедије запажа да су све значајне личности револуције ту заступљене **и** ЈЕДИНО жали зачуђујуће и необјашњиво одсуство Подвојског (ДК–ЧА); Убрзо су се сви сложили за уторак **и** САМО је Чарлс задржао себи право да и даље задиркује своју жену (КМФ);

Из ових спојева немогуће је изоставити СК без штете по семантички план јер семантика издвајања дела из целине није у сагласју са семантиком копулативних везника. С друге стране, везник је сасвим испустио из ових конструкција, чиме се доказује да он има само улогу ознаке припадности конструкције координацији, а да је носилац семантике сам СК.

II.4.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА

ConjCoord + Concr Advers

Само да сумирамо речено. У спојевима са адверзативним везницима СК супротности су експлицитни елементи координиране конструкције јер је семантика адверзативности међу компонентама конструкције истакнута самим координатором. У таквим конструкцијама функција СК блиска је функцији интензификатора, јер они овде подвлаче основни значењски план већ присутан у реченици. У (ретким) спојевима са копулативним везницима немогуће је изоставити СК. Заједничка за оба типа конструкција јесте могућност свођења споја везник ConjCoord + Concr Advers на СК, чиме конструкција постаје асиндетска, а семантички план бива сачуван.

Исказивање супротности сложеном реченицом са СК овог семантичког типа чест је поступак у српском језику. То се посебно односи на научни функционални стил, код кога тежња за прецизношћу израза подстиче употребу семантички спецификованих форми. Спојеви координатора и овог типа семантичких верификатора разликују се међусобно према могућности неког типа координатора да уђе у спој са СК, затим по статусу СК у споју и самим тим према могућности да из споја буде изостављен један или други члан.

II.5. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА КОНЦЕСИВНОГ ЗНАЧЕЊА

О концесивности и начинима за њено изражавање писано је доста у сербокроатистици у граматикама и у посебним радовима (К. Милошевић, М. Ковачевић¹³⁶, И. Прањковић). Када се говори о допусном, одн. концесивном значењу, истиче се његова блискост са адверзативним, узрочно-последичним и условним (Прањковић 2001: 50). Но, када се говори о средствима за његово изражавање, првенствено се имају у виду адвербијалне одредбе са концесивним значењем, на нивоу просте реченице, и још више и чешће зависносложена реченица. Њеном зависном клаузом изражава се, по речима К. Милошевић, „неадекватан или недовољан услов односно узрок за остварење садржаја надређене клаузе” (према: Ковачевић 2008: 65).

Да концесивно значење није „резервисано” само за ниво просте реченице или ниво сложене реченице са субординираним односом међу клаузама, указивано је у више наврата у сербокроатистичкој литератури (Милошевић 1986: 43; Прањковић 2001: 50)¹³⁷, али су то само летимични осврти на ову појаву, с изузетком рада М. Ковачевића о конкурентности простих независних везника и везника са обавезним конкретизатором, где су посматране везе координатора *а*, *али*, *и* и *па* и неких партикула и прилошких израза са концесивним значењем (2003: 88–90). Ваља рећи и да се у руској науци о језику оваквим конструкцијама означава „значење супротности очекиваном, неочекиваности (*и без обзира на то, и поред тога, и упркос томе, и ипак, и па ипак, и међутим, и свеједно*)¹³⁸” (Шведова 1980, превод: М. В.)

У србистичким и/или сербокроатистичким граматикама различито је гледано на везе координатора и партикула или прилошких израза у постпозицији у односу на њих. У старијим граматикама (од Маретићеве до Лалевићеве нпр.) овим се конструкцијама даје статус везника. У *Синтакси (Савремени српскохрватски језик 2)* М. Стевановића још је интересантније то што се сложене реченице са истом везивном конструкцијом *па опет* сврставају једном у независносложене (адверзативне), а други пут у зависносложене реченице (концесивне), што упућује на мешање синтаксичког и семантичког плана. (Стевановић 1986: 809 и 914)¹³⁹.

Станојчић и Поповић у вези са адверзативним односом сврставају везу *па ипак* у супротне везнике равноправно са простим везницима *а*, *али*, *него*, *но* и *већ* (1989: 342). У оквиру супротног они издвајају као подтип концесивни однос, за који кажу да га обележава „везник *али* (или *но*), уз који се може јавити и речца *ипак*” (1989: 343). Код Клајна (2005: 239) у вези са супротним реченицама говори се о „*izrazima a ipak, pa ipak, a opet, a ono i drugima*” без издвајања подтипа значења који се овим везивним средствима изражава.

Дакле, у литератури се спојеви координатор+партикула или прилошки израз са значењем концесивности означавају као а) везници равноправни са простим везницима, као б) везнички спојеви, одн. конструкције и као 3) готово одациони спојеви.

¹³⁶ М. Ковачевић у студији о значају интензификатора за концесивну интерпретацију везника (2008), у којој се налази и преглед најрелевантнијих мишљења о природи концесивног односа и исказивању концесивности на нивоу зависносложене реченице, анализира везе између партикула и субјунктора, које представљају сложени везник или везнички спој, а носе семантику концесивности.

¹³⁷ Прањковић (2001: 50) помиње и допусне конекторе, „*tj. vezna sredstva dopusnoga značenja na razini teksta, npr. ipak, unatoč tome, (i) pored svega toga, usprkos svemu tome, uza sve to, svejedno itd*”.

¹³⁸ „Значење противоположности очекиваному, неочекиванности (*и несмотрја на это, и всё же, и всё-таки, и тем не менее, и всё равно, и однако*)” (Шведова 1980, <http://rusgram.narod.ru/3108-3135.html>).

¹³⁹ „Овога су карактера [по смислу своје исто су што и допусне] и супротне реченице с изразима: *а и притом, а ипак, па ипак, а опет, али опет, па опет, па и поред тога* и сл. у функцији спољних знакова везе с претходним реченицама.” (Стевановић 1986:809).

„Још чешће у функцији спољне везе концесивних реченица с управним употребљава се везник *да* и везнички скупови: *да и* (односно *да .. и*), *па да, и да, па опет, колико* и сл.” (Стевановић 1986: 914).

Какав је заправо статус ових конструкција, који се координатори могу наћи у њима и које су форме издвојене на основу нашег истраживања?

На основу корпуса издвојене су следеће јединице са значењем концесивности у постпозицији у односу на неки од координатора:

- партикуле: *ипак, свеједно, опет*¹⁴⁰, *и, макар*;
- прилошки изрази, тј. предлошко-падежне конструкције са демонстративном заменицом у саставу: *упркос (свему) томе, (и) поред (свега) тога, без обзира на то, и уз то, и уза (све) то, и притом* и сл.

Иако се код већине типова СК као значајан део корпуса појављују заменички прилози, међу СК концесивности њих нема јер не постоје у систему. Прилошки изрази са концесивним значењем, дакле, немају еквиваленте међу заменичким прилозима, прецизније речено, њима се „изражавају категорије ‘неизразљиве’ замјеничким прилозима” (Ковачевић 2007: 16).

Концесивно значење сваке од ових јединица и конструкција проверавано је супституцијом партикулом *ипак* и конструкцијама, тј. прилошким изразима *упркос томе* и *без обзира на то*, којима се у целокупној консултованој литератури приписује семантика концесивности.

II.5.1. СПОЈИВОСТ *ConjCoord* + *Concr Concess*

Језичка средства која се могу наћи у функцији СК концесивности разликују се не само по лексичко-семантичком саставу већ и по спојивости са типовима координатора и са појединим координаторима у оквиру типа. Поред тога, она се разликују и по експлетивности из споја, односно према могућности да буду изостављена из везе са координатором и по последицама таквог поступка по семантички, али и граматички статус реченице или конструкције.

У литератури су до сада, како смо показали, ова средства довођена у везу са неким од супротних и саставних везника и истицана разлика у „понашању” у вези са једним и са другим типом.

II.5.1.1. Спојеви *Conj Advers* + *Concr Concess*

У до сада већ помињаним граматикама и радовима у којима се помињу или посматрају адверзативни везници у споју са концесивним СК истакнута је сродност семантике супротности и концесивности и то је с правом издвојено као разлог за могућност изостављања СК из споја без штете по устројство реченице и њен семантички статус. Адверзативни везници који су довођени у везу са концесивним СК јесу *а* и *али*, и то у везама: *а ипак, али ипак, а опет, али опет* (Ковачевић 2003: 88), *а и притом* (Стевановић 1986: 809). Силић помиње удруживање граматичког конектора *а*, са значењем супротности, са концесивним конекторима *ипак, опет* итд., „који такође изражавају својеврсну супротност” (1984: 112).

Према нашој грађи, ови координатори могу се наћи у споју са свим осталим забележеним СК творећи спојеве: *а свеједно, али свеједно, а/али без обзира на то, а/али упркос томе; а/али и притом, а/али поред свега тога, а/али упркос (свему) томе*¹⁴¹ и сл.

¹⁴⁰ У РМС се у вези са партикулом *опет* са допусним значењем („ОПЕТ – 2. са значењем допуштања (РМС)) нигде не каже да она може стајати само уз везнике, а дати су само такви примери, или у асиндетским конструкцијама, где је носилац допусне семантике. Иначе, код Маретића (1899) лексема *опет* део је и корпуса адверзативних везника, а у истој функцији појављује се у Катичићевој *Граматици* (1986).

¹⁴¹ Прањковић (1984:73) је такође издвојио језичка средства која наводимо у функцији СК концесивности као начин за експликацију односа супротности: „У другој клаузи координираних реченица са супротним односом често се сусрећу и конектори (свеједно, ипак, уза све то, унаош томе, поред свега тога и сл.) којима се тај однос експлицира (нпр.

Conj Advers (A/ALI) + Concr Concess (\leftarrow Part_{Concess} (=ИПАК / ОПЕТ / SVEЈEDNO))

Наш је Николица најмлађи међу нама, **а** ИПАК је учинио за наш логор више од нас свију. (БЋ–ОРЛ); Запазио то и Стриц, **али** се ИПАК правио да ништа не види, (БЋ–ОРЛ); То што се тада десило није ништа необично, **али** је ИПАК изузетно. (ЈМ: 97); Карановић се понаша као колекционар нечега што је крајње обично у нашем животу, **а** ОПЕТ пружа могућност анализе субјекта у друштву. (Блиц, 28. 6. 2011: 20); Мој брат јесте кретен, **али** ОПЕТ га волим. (*sr-rs.facebook.com*); Имате кућног љубимца, **али** СВЕЈЕДНО желите још једног. (www.mojedete.rs); А Кина је – прећутно следећи стару пословицу „Мењај све, осим имена” – формално задржала и систем и идеологију, **а** СВЕЈЕДНО се уврстила међу земље тржишне привреде. (www.politika.rs);

Conj Advers (A/ALI) + Concr Concess (\leftarrow AdverbPhDeic_{Concess} (\leftarrow /Part (=I)/ + Prep(=PORED)+ / Pron_{Quant}² (=SVE)/ + Pron_{Deic}²(=TO))

„НБС није продавала евре на девизном тржштву, **а** И ПОРЕД ТОГА динар јача”, навео је Јелашић. (www.rts.rs); Био је ту чак и један планински орао прорешетан гелером, **али** ПОРЕД СВЕГА ТОГА, он је даље весело ширио крила изнад зелених брегова у низини. (БЋ–ОРЛ);

Conj Advers (A/ALI) + Concr Concess (\leftarrow AdverbPhDeic_{Concess} (\leftarrow Prep(=UPRKOS)+ /Pron_{Quant}³ (=SVE)/ + Pron_{Deic}³(=TO))

Осамнаест година радим у овој школи, пре него што сам постала директор била сам педагог, **али** УПРКОС СВЕМУ ТОМЕ имала сам трему (Блиц, 22. 12. 2012: 11); ...улазила је у средње, зреле године, **али** је, УПРКОС ТОМЕ, сачувала привлачност. (МП: 26); ...уверили се да је становник Цеља, **а** УПРКОС ТОМЕ су га прогласили „илегалцем из Босне” (www.politika.rs);

Conj Advers (A/ALI) + Concr Concess (\leftarrow AdverbPhDeic_{Concess} (\leftarrow (Part (=I)) + Adv(=PRITOM))

Уписна политика је нешто где прво држава мора да каже шта су приоритети, **али** И ПРИТОМ мора да се ураде и боље анализе уписне политике (www.rts.rs); Играју веома затворено и доста користе контранападе као најјаче оружје, **а** И ПРИТОМ је њихов највећи квалитет чврстина коју показују на терену. (www.ofkbeograd.co.rs);

Conj Advers (A/ALI) + Concr Concess (\leftarrow AdverbPhDeic_{Concess} (\leftarrow Prep(=BEZ)+ Nom² (=OBZIR) + Prep(=NA) + /Pron_{Quant}⁴ (=SVE)/ + Pron_{Deic}⁴(=TO))

...пословање сваког комуналног предузећа се усклађује са планираном инфлацијом од 9,5 одсто годишње, **а** БЕЗ ОБЗИРА НА ТО ове године није било ниједно поскупљење комуналија. (www.rts.rs); Нисам могао да рачунам на двојицу повређених играча, тројица нису била са нама у Београду, **али** БЕЗ ОБЗИРА НА СВЕ ТО Србија и Црна Гора има огроман број одличних играча и против кога год да играмо једноставно су бољи (www.politika.rs).

Уколико СК буду изостављени из наведених спојева, реченице неће постати неграматичне нити ће ишчезнути концесивна семантика јер се најчешће препознаје из семантичког односа садржаја клауза и семантике везника. Дакле, СК има једино функцију наглашавања, одн. прецизирања концесивне семантике и у свим конструкцијама представља експлетивни елемент.

Киша је satima lila i oni su svejedno šetali””, где се заправо ради о семантици концесивности као подтипу односа супротности, што аутор не прецизира додатно. На слично гледање наишли смо и код Симића и Јовановићеве: „Никога није било ко би сматрао да је та ствар добра и могућна, **па** ИПАК је помало допринео да се хоца нађе на мосту... (И. Андрић, према Симић–Јовановић 2002_а:687) – „функцију обележавања супротности има речца 'ипак': у првом делу се негира мисао да је насиље над хоцом сврсисходно, а у другом се утврђује његово извршење” (Симић–Јовановић 2002_а:687)

На основу нашег истраживања види се да, осим у литератури већ поменутих координатора *a* и *али*, у спој са СК концесивног односа може доћи и адверзативни координатор *но*:

Conj Advers (NO) + Concr Concess (←Part_{Concess} / AdverbPhDeic_{Concess})

Компанија Бритиш Петролеум („БП“) је признала да су постојали снажни знаци упозорења да је природни гас ушао у бушотину готово сат времена пре експлозије на платформи, **но** И ПОРЕД ТОГА руководиоци те компаније су донели одлуку да се настави са бушењем! (www.youtube.com/watch?v=hgAZeQcN45g); Велики алем-камен сијао је пред његовим ногама властитим унутрашњим светлом, **но** ПОРЕД ТОГА, патуљци који су га одавно ископали из срца Планине, беху га срезали и избрусили (КМФ); Националистичка Кина годинама је, у раздобљу између два светска рата, витлала мачем према Тибету, **но** ИПАК је поштовала споразум из Симле. (sr.wikipedia.org); Није их познавала, **но** СВЕЈЕДНО им је рекла: „Мислим да вас не познајем, али ми се чини да сте гладни”. (www.pravoslavna-srbija.com); Правде на овом свету нема, а до истине у политичким пословима нико не држи. **Но**, УПРКОС ТОМЕ, оправданост овог начела се тешко може да доведе у питање (ЈМ: 107); А ја нисам желео, а ни сада не желим, да будем писцем мањина. **Но** БЕЗ ОБЗИРА НА СВЕ ТО – и овим се враћам на други део твог питања – остаје чињеница да су Јевреји историјска парадигма (ДК–ГТИ).

У овим реченицама везник *но* синониман је са везницима *a* и *али*, којима је концесивност иманентна семантичка компонента, и могућа је трансформација сваке од њих у сложену реченицу са концесивном зависном клаузом:

Компанија Бритиш Петролеум („БП“) је признала да су постојали снажни знаци упозорења да је природни гас ушао у бушотину готово сат времена пре експлозије на платформи, **но** И ПОРЕД ТОГА руководиоци те компаније су донели одлуку да се настави са бушењем! [→ Компанија Бритиш Петролеум („БП“) признала је да иако су постојали снажни знаци упозорења да је природни гас ушао у бушотину готово сат времена пре експлозије на платформи, руководиоци те компаније су донели одлуку да се настави са бушењем!]; Националистичка Кина годинама је, у раздобљу између два светска рата, витлала мачем према Тибету, **но** ИПАК је поштовала споразум из Симле. [→ Мада је националистичка Кина годинама је, у раздобљу између два светска рата, витлала мачем према Тибету, поштовала је споразум из Симле.]; Није их познавала, **но** СВЕЈЕДНО им је рекла: „Мислим да вас не познајем, али ми се чини да сте гладни”. [→ Премда их није познавала, рекла им је: „Мислим да вас не познајем, али ми се чини да сте гладни”].

С друге стране, уколико се у реченици нађе координатор *но*, који је замењив координаторима *него* или *већ*, или неки од тих везника, у постпозицији се не може наћи СК концесивног значења, нити је могућа трансформација реченице у зависносложену са неким од наведених општеконцесивних везника. За немогућност формирања споја координатора *него/већ/но* и концесивног СК одговоран је међуоднос садржаја клауза и семантика координатора, којима се најпре исказује значење компензације. Ово се значење не може довести у везу са „неадекватним условом или узроком за неку последицу”, јер је семантика компензације заснована на постизању равнотеже уношењем „противтеже”, а не на несугласности између очекиваног и оствареног, која је у основи концесивности.

Нисам ишла на летовање **него/већ/но** сам купила рачунар. → * Нисам ишла на летовање **него/већ/но** сам СВЕЈЕДНО / И ПОРЕД ТОГА / БЕЗ ОБЗИРА НА ТО купила рачунар : *Иако сам купила рачунар, нисам ишла на летовање.

Осим значења компензације, овим се везницима може упутити и на семантику супротности која у себи не подразумева однос импликације, као у примеру:

Статистичке анализе не показују стварност *него/већ/но* праве слику каква нигде не постоји. (www.blic.rs).

У наведеном и у претходним случајевима неостварење једне радње надомешта се вредносним еквивалентом, а без несагласности међу вредностима очекиваног и оствареног или пројектованог нема семантике концесивности, па ни могућности за стварање споја координатор *него/но/већ* + СК концесивности.

*Статистичке анализе не показују стварност *него/но/већ* свеједно / и поред тога / без обзира на то праве слику каква нигде не постоји.

За сложене реченице са везницима *него/но/већ* у стандардном српском језику карактеристично је то да прва клауза има негирану форму предиката, а друга афирмативну. Такви су били примери које смо до сада посматрали. Међутим, у језичкој пракси се могу наћи, а то наша грађа потврђује, и везе координатора *него* са СК концесивног значења у реченицама без негираних предиката прве клаузе:

Тако сам нешто и ја контао **него** ИПАК волим да чујем мишљење неког ко има више искуства и знања (www.dizajnzona.com); Знам ја за њихове глупости **него** И ПОРЕД ТОГА ћутим зарад мира у кући (www.politika.rs/forum).

У овим примерима везник *него* синониман је са везником *али*, што је омогућио однос несагласности садржаја прве и друге клаузе, па је самим тим та несагласност могла једино бити истакнута уз помоћ СК концесивности. И у овим је примерима СК експлетивни члан конструкције, а целу реченицу могуће је трансформисати у зависносложену са концесивном зависном клаузом.

II.5.1.2. Спојеви Conj Cop + Concr Concess

За разлику од адверзативних, концесивни СК из споја са копулативним везницима није могуће изоставити без икаквих последица по граматички и/или семантички статус реченице, што проистиче из потпуне неподударности семантике координатора и СК.

Conj Cop (I/ PA/TE) + Concr Concess (←Part_{Concess} / AdverbPhDeic_{Concess})

Ликови на платнима живи, ипак у измишљеној земљи – али та земља је сасвим сигурно средоземна, **и** ИПАК словенска. (ЗМСС); И та подозривост је природна – **и** ОПЕТ неизбежна. (П, 24. 12. 2004:17); Купују већ готове објекте, обично мале квадратуре **и БЕЗ ОБЗИРА НА ТО** колико су те викендице старе, руше их и на њиховом месту зидају велелепне виле. (www.politika.rs); Исцрпна класификација идентитета тешко се може сачинити, **па** ИПАК у основи индивидуалног идентитета су све сами колективни идентитети (ЈМ: 134); ...сваком се деси да погрешити. И мени се десило са твојим оцем, **па** ОПЕТ није тако страшно, имам тебе. (МП: 24); ...бакар је скупљи **па** СВЕЈЕДНО њега бирају. (www.sveovinu.com); И Бошњаци и Црногорци причају српским језиком, **па** СВЕЈЕДНО нису Срби (forum.burek.com); ...али је зато отворена граница за досељавање Албанаца из Албаније. Тиме се етничка слика поново погоршала на штету Срба, **па** УПРКОС ТОМЕ по попису становништва из 1948. године [...] Срба и Црногораца било је на Космету 27,47% (ЈМ: 121); ...обезбедили ригорознију контролу приликом уласка гледалаца у дворану, забранили продају алкохолних пића **па И ПОРЕД ТОГА** смо само у овој сезони за четири утакмице кажњени са 22.000 евра. (www.politika.rs); На срећу, све што има у ормару је лепо **па БЕЗ ОБЗИРА НА ТО** шта одабере неће изгледати лоше (www.rts.rs); Тај принцип постоји и данас, али нажалост, само на хартији, **те** И ПОРЕД ТОГА, лете главе њених најбољих чланова. (www.rastko.rs); Да те две тврдње шеф министарства за иностране послове помири – он није у стању, **те** ИПАК упорно инсистира на европском избору (www.pecat.co.rs).

На овакве везе координатора и партикула већ је указивано у сербокроатистичким граматицима у вези са интензификаторима, али без посебног именовања функције партикуле уз везник. Прањковић каже да „значање *naglašavanja suprotnoga, odnosno dopusnoga značenja* имају такође честиче *opet i ipak*, које обично долазе иза конјунктора *pa*, нпр. *Pisali su pet puta u Sabor pa opet ništa; Gubili su s tri gola razlike, pa su se ipak izvukli*” (Силић–Прањковић 2007: 255). Ни у једном од поменутих спојева не постоји могућност за изостављањем СК, а да се у реченици сачува значење концесивности. То, дакле, проистиче из неподударности семантике концесивности и копулативности, каква пак постоји између концесивних СК и адверзативних везника¹⁴². Због тога СК концесивног значења уз сваки од копулативних координатора са којима може доћи у контактни положај, одн. чинити спој има функцију обавезног СК. Он, дакле, мења семантичку вредност везника па везник више није носилац семантике, већ само ознака плана координације, тј. чува функцију на граматичком, а губи је на семантичком плану. Да је везник само носилац граматичког плана, а СК носилац семантичког, види се и по могућности да се везник из споја замени било којим од семантички недовољно спецификованих координатора без посебних последица по значење реченице.

Она је пала са зграде **па/те/а/али/но** И ПОРЕД ТОГА остала жива.

...бакар је скупљи **па/те/а/али/но** СВЕЈЕДНО њега бирају.

И поред сада реченог, већи број потврде за спојеве копулативних координатора и СК концесивности у односу на спојеве *Conj Cop* и других подтипова адверзативности могу се објаснити семантиком концесивности као неделујуће супротности, одн. истосмерношћу садржаја у координираној конструкцији, што је у већем складу са особинама копулативних координатора.

На први поглед у спојеве координатора и СК концесивности спадају и конструкције *na makar, na i*, какве видимо у наредним реченицама:

Решио је по сваку цену да је научи да плива, па макар морао и да је баца у воду. (МПЗ, 12, 44); Пољари не вежу дјевојке, па макар то биле и хајдучице. (БЋ–ОРЛ); Их, нек ме само Паприка једанпут кључне, ето ме теби у Тепсију па макар се одмах у њој испекао. (БЋ–ОРЛ); ...како ћеш да сједиш само под буквом, па макар она била не знам како граната и густа. (БЋ–ОРЛ); ...не може бити последица персоналних виђења ствари илити некаквих личних хирова, па макар они били и комесарски, већ свакако мора да има нека темељнија упоришта(ЉМ: 27);

...политичари певају песме које народ воли да чује, па таман оне и за једне и за друге имале тужан крај (www.politika.rs);

Други део ове конструкције чини лексема *макар*, која је носилац допусног значења¹⁴³, а у таквим се изразима она може увек заменити партикулом *таман*¹⁴⁴. Први део споја, лексема *па*, овде се не може сматрати координатором, већ се ту ради о партикули у функцији интензификатора. На такав закључак упућује могућност инверзног распореда клауза, при којем се цела конструкција *па макар* може наћи у иницијалној позицији сложене реченице, што се не догађа

¹⁴² М. Велчић пишући о конекторима на нивоу текста указује на проблеме у систематизацији врста речи и недостатке постојеће класификације. Она наводи и запажања П. Текавчића (према: Велчић 1987) која се тичу „*tzv. korelativnih elemenata* (нпр. **ипак**) 'који само ројаћавају значење већ садржано у везнику, с правом тврди да за такве јединице 'заправо још нема одговарајућег термина'[...]. Тако се показује да је проблем и семантичке нарави” (1987: 19). Овде се указује на проблем у вези са лексемама каква је *ипак*, али нисмо сагласни са Текавчићевом тврдњом да они „ројаћавају значење већ садржано у везнику” јер, напротив, реч као што је *ипак*, која садржи сему супротност, ништи значење саставног везника *u/na/me* уколико се нађе у споју са неким од њих.

¹⁴³ „Честиче *bar* или *barem* и *makar* уз истацање елемената уз које стоје имају још и додатно значење које се односи на постављање границе према *minimalnome*, па значење *zapravo* и нешто као 'најмање, у најмању руку’”, али се истом месту каже да је овом значењу блиско и „значање *čestica god, ma (makar), bi (mu, vam) drago*, које уз значење истацања имају и додатно значење допуштања” (Силић–Прањковић 2007: 254).

¹⁴⁴ РМС: **таман** и **таман** (**таман**) тур. *речца* – „3. кад се истиче да ће се задржати неко стање и ако би се догодило нешто што га нормално отежава, што је несагласно с њим: чак, макар. – Нећу се мицати, бабо, па таман мене да гађају [топовима]. Пол. 1958”.

приликом метатезе клауза у оквиру сложене координиране реченице. У тим реченицама координатор увек остаје на истом месту, као елемент који не припада структури ниједне клаузе, тј. координатор се не може никада наћи на почетку сложене реченице¹⁴⁵:

Решио је по сваку цену да је научи да плива, па макар морао и да је баца у воду. [→ Па макар морао и да је баца у воду, решио је по сваку цену да је научи да плива.]

Пољари не вежу дјевојке, па макар то биле и хајдучице. [→ Па макар то биле и хајдучице, пољари не вежу дјевојке].

Осим тога, у оваквим конструкцијама лексему *па* не бисмо могли заменити неким од осталих копулативних или пак адверзативним везником, што је било могуће у свим горе анализираним типовима. Покушај такве супституције резултира настанком неоверених конструкција:

Решио је по сваку цену да је научи да плива, па макар морао и да је баца у воду. [→*Решио је по сваку цену да је научи да плива, и/те/а/али/но макар морао и да је баца у воду.];

Пољари не вежу дјевојке, па макар то биле и хајдучице. [→*Пољари не вежу дјевојке, и/те/а/али/но макар то биле и хајдучице].

Из оваквог споја могуће је изоставити лексему *па* без последица по било који план реченице:

...разлика у језику, у обичајима, отпада чим два човека почну да се споразумевају, макар се и не разумели. (КМФ); Решио је по сваку цену да је научи да плива, макар морао и да је баца у воду.

У таквим реченицама, и у оним са конструкцијом *па макар*, предикат клаузе уведене том конструкцијом исказан је оптативом (радним глаголским придевом), уз могућност замене презентом са *да* (уп. Прањковић 2001: 60).

II.5.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА

ConjCoord + Concr Concess

Посматрајући функцију и вредност СК у спојевима са семантички недовољно спецификованим координаторима може се закључити да су њихове функција и статус различити, али да је њихово постојање у реченици битно за првенствено семантичко устројство реченице. Статус СК концесивности уз везник *и* и уз везник *па* не може се изједначити. Док се из спојева *и+ипак* СК може изоставити уз, наравно, губитак семантичке нијансе концесивности, коју пак најчешће чува контекст, из споја *па+ипак* не може се изоставити СК без промене семантике сложене реченице. То је условљено семантиком координатора *па*, који намеће узрочно-последични однос међу садржајима клауза, што се може проверити трансформацијом реченице у субординирану са везником *тако да*.

СК концесивног односа имају статус обавезних када су у вези са копулативним везницима, чија семантика није блиска ниједној компоненти значења концесивности. Ту СК мења семантичку вредност везника и није га могуће без последица изоставити из споја.

С друге стране, СК концесивности има статус факултативног конкретизатора када се налазе у спојевима са адверзативним координаторима *а/али/но*, где СК само верификује и појачава семантичку вредност везника и експлетиван је из споја, док не може да ствара спојеве са везницима *него/већ/но* када се њима повезују садржаји са односом компензације.

¹⁴⁵ Осим када се налази у функцији текстуалног конектора.

II.6. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ УЗРОЧНО-ПОСЛЕДИЧНОГ ОДНОСА

Каузалност, тј. однос узрока и последице, као подтип логичког односа импликације, један је од најчешће језички реализованих логичких односа, а његово језичко формализовање могуће је на различитим синтаксичким нивоима¹⁴⁶. На нивоу сложене реченице, каузалност је могуће исказати и субординираним (знатно чешће) и координираним реченицама, а овом друго типу конструкција, структурно и семантички посматрано, колико је нама познато, није посвећен ниједан посебан рад у србистици и/или сербоброатистици, али су оне на више места помињане или делимично обрађиване.

Природа односа каузалности као семантичке категорије предодређује и начин његове језичке формализације. Наиме, каузалност као уопштено схваћен однос узрока и последице упућује на двочланост језичке конструкције, што је најлакше уочљиво на примеру сложених реченица за исказивање каузалности. Код њих се распоред садржаја у клаузама може посматрати преко два модела са варијацијама: у једном случају формализовани узрок налази се у првој (C11), а последица у другој клаузи (пример 1), док је у другом случају (пример 2) у првој клаузи (C1₁) исказана последица, а у другој (C1₂) узрок који доводи до дате последице.

1) а) Нису обукли јакне; прехладили су се.

S = C1₁ (causa) + C1₂ (consecutio)

б) Нису обукли јакне **тако да** су се прехладили.

S = C1₁ (causa) + Conj Sub_{Causal} (consecutio) + C1₂ (consecutio)

в) Нису обукли јакне **и/па/те** су се прехладили.

S = C1₁ (causa) + Conj Coord + C1₂ (consecutio)

г) Нису обукли јакне **и/па/те/а** ЗАТО / ЗБОГ ТОГА су се прехладили.

S = C1₁ (causa) + Conj Coord + Concr_{Causal} + C1₂ (consecutio)

д) Нису обукли јакне, ЗАТО / ЗБОГ ТОГА су се прехладили.

S = C1₁ (causa) + Concr_{Causal} + C1₂ (consecutio)

2) а) Прехладили су се; нису обукли јакне.

S = C1₁ (consecutio) + C1₂ (causa)

б) Прехладили су се **јер / пошто / зато што** нису обукли јакне.

S = C1₁ (consecutio) + Conj Sub_{Causal} (causa) + C1₂ (causa).

Већ на први поглед видљиво је да се могућности за изражавање узрочно-последичног односа међу садржајима битно разликују када се у обзир узме перспективизација узрока и последице, односно распоред компонената којима се они лексикализују унутар конструкције. Док је асиндетски реченични модел могућ у оба случаја (реченице 1а и 2а), о чему ћемо писати у посебном делу (IV), у српском језику не постоји везник нити пак спој везника и СК којим се може исказати узрочно-последични однос међу садржајима када је последица формализована у првом делу конструкције (C11), а узрок у другом (C12). Такав однос може се исказати само субординираном реченицом (2б). То такође значи да у српском језику не постоје деиктичка језичка средства којима би се могло анафором упућивати на последицу, за разлику од средстава

¹⁴⁶ Каузалност као језичка категорија био је, а сигурно ће и бити, предмет проучавања у бројним студијама о српском језику (нпр: Стевановић 1939, 1950; Ивић 1954; Грицкат 1957; Гортан Премк 1964; Анић 1972–1973; Милошевић 1984–1985, 1986; Половина 1986; Ковачевић 1986, 1986а, 1987, 1987а, 1987б, 1987в, 1988, 1998; Прањковић 1984, 1989; Поповић 1985; Петровић 1995; Кликовац 1997; Бугарски 1999; Пипер и др. 2005; Васић 2007; Милинковић 2007; Жугић 2008; Вукојевић 2008, Ђуркин 2010, Алановић 2010, 2011; Курешевић 2011). У овим студијама језичка израженост, одн. језичка формализација узрочно-последичног односа посматра се на различитим језичким нивоима (лексичком, морфосинтаксичком, синтаксичком) и, наравно, у светлу различитих лингвистичких теорија и праваца. Овом приликом упућујемо само на радове који се односе на исказивање узрочно-последичног односа у српском језику (генетски и структурално посматрано), а не и на радове о каузалности у другим језицима имајући у виду то да су „misaone [...] kategorije univerzalne, dok su jezičke kategorije uvijek kategorije određenog jezika” (према: Ковачевић 1988: 20).

којом се упућује на узрок (1г и 1д), па самим тим ни асиндетске реченице са лексичким конектором са значењем последице.

Осим што је изражавање каузалности синдетском координираном реченицом ограничено на модел 1, још је већа „слабост” координације у односу на субординацију при изражавању узрочно-последичног односа то што у оквиру система координатора не постоји ниједан специјализовани тип везника за изражавање овог односа, за разлику од система субординатора, где се налазе семантички специјализовани везници који ће сваком контексту моћи да наметну узрочно значење (*јер, зато што* и сл.) или пак последично (*тако да...*). Међу координаторима само је копулативним везницима *и, па* и *те* иманентно каузално значење, али ће и ту логички однос међу садржајима управљати семантичком интерпретацијом реченице:

Падала је киша **па** је грануло сунце. → темпоралност, подтип сукцесивност;

Падала је киша **па** смо покисли. → узрочно-последични однос.

Међутим, у случајевима када се у реченици налази семантички недовољно издиференциран везник, а однос међу садржајима компонената координиране конструкције и значења везника не обезбеђује једнозначну интерпретацију, као у наредном примеру:

Разговарала је са сестром **па** је позвала мајку. → темпоралност, подтип сукцесивност

или

Разговарала је са сестром **па** је позвала мајку. → узрочно-последични однос

потребно је уз везник навести неко лексичко средство, које ће имати функцију верификатора једног од значења.

Потреба да у сложеним реченицама са координираним односом међу клаузама постоји средство којим ће се прецизирати узрочно-последични однос, као и то која се средства могу користити у ту сврху, истицана је у више наврата у србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури¹⁴⁷. Тако Стевановић (1986: 789) каже да „када је нарочито потребно истаћи да саставне реченице стоје у односу последице према узроку, и последицу тешће везати с узроком, иза саставних везника: *и, па* и *те* – у једним се случајевима употребљавају прилози, односно прилошке синтагме: *зато, стога, због тога, услед тога* (мисли се због тога, услед тога што је речено у претходној реченици), а у другим — инструментал анафорске заменице *то*”. На сличан корпус средстава упућује и И. Прањковић (1984:69): „Uzročno-posljedični odnosi među klauzama koordiniranih rečenica s veznikom i mogu se precizirati (sasvim eksplicitno izraziti) leksičkim konektorima: *zato, stoga, zbog toga, prema tome* i sličnim...”. У вези са координатором *па* Мразовић и Вукадиновић (1990) пишу да „ovaj konjunktore povezuje samo nezavisne rečenice, pri čemu radnja druge rečenice sledi iza radnje prve. Često se radnja druge rečenice može shvatiti kao posledica radnje prve. Tada se u drugoj rečenici obično javljaju prilozima: *zato, stoga* ili predložna fraza *zbog toga*”. Р. Симић и Ј. Јовановић такође кажу да код координираних реченица са везником *и*, уколико су тематски садржаји удаљени, „јединство смисла потврђује говорник уводећи ознаку импликативности ‘зато’ између сегмената.” (Симић–Јовановић 2002а: 614). Према Љ. Поповићу, уколико „између две реченице постоји (узрочно-) последични однос [...] употребљавају се везници *па* и *те*. [...] Ови везници, према томе, имају вредност *и+зато, и+тако* и сл.” (Станојчић–Поповић 1989: 342), с тим да се не именује улога прилога у овим спојевима.

Идеја о комбинаторности координираних везника и средстава за истицање узрочно-последичног односа развијена је код М. Ковачевића (2000), али нису анализирани семантички подтипови узрочних конкретизатора, јер је аутор анализу лексичких средстава која се јављају у позицији узрочних СК извршио у монографији *Узрочно семантичко поље* (Ковачевић 1988). Међутим, истакнуто је да су узрочни СК увек експлетивни и да иду „уз саставне независне везнике *и, па* или *те*, или без везника у невезничким узрочно-последичним саставним речени-

¹⁴⁷ На овом месту не тежимо исцрпности у приказивању ставова граматичара, већ ћемо се позвати само на нека места у литератури.

цама” (Ковачевић 2000). Већина примера из нашег корпуса потврђује наведено, но анализом грађе видели смо да се лексичка средства у функцији СК узрочно-последичног односа могу јавити и уз друге координаторе.

II.6.1. Спојеви **Conj Cop + Concr**_{Causal}

Conj Cop(=I,PA, TE) + Concr_{Causal} (← AdvPron_{Causal} (= ZATO/STOGA))

Тукао се за човека **и** ЗАТО је победио (ДК–V); Тај услов није на дневном реду, не постоји, и ЗАТО би било и најбоље [...] да се што пре заврше припреме за дијалог. (ВН 18. 10. 2012: 2); Народ воли да убија, али на то нема законско право, **па** ЗАТО сваки разуман краљ мора понекад да уприличи какво погубљење. (СБ:14); То је вазда људски посао, сем у трећем случају када је међуљудски, **па** ЗАТО подложен многим деформитетима. (ЈМ: 48); Сакупљену суму су предавали Врежинцу, који их је довео, **те** је ЗАТО карта и била нешто скупља. (ГП: 53); Дисање на уста је као да се храните на нос. Није физиолошко, **и** СТОГА слузница гуше трпи. (Блиц магазин 25. 11. 2012: 12); Овај је израз врло важан у алгебарској методи конструисања **па** ћемо СТОГА показати два начина конструисања овог израза. (МХ: 3); ...њих нове идеје и проседеи не тангирају, јер они за њих немају слуха, **те** СТОГА делују сасвим самосвојно, сасвим ванвременски (ДК–ЧА).

У функцији СК каузалних односа често се среће адверб *отуд(a)* уз везнике *па* и *те* и везник *и*, у контекстима у којима је замењив везником *па*, због њихове семантичке блискости. У таквим позицијама адверб има функцију експлетивног СК и његова се функција приближава функцији интензификатора. *Отуда* ћемо посматрати и у вези са СК за изражавање узрочно-последичних односа у контекстима где је замењив са „*стога, зато*” (РМС 2011).

Conj Cop(=I,PA, TE) + Concr_{Causal} (← AdvPron_{Causal} (= OTUD(A)))

Признајем да отворено мрзим просечност, која ништа не зна о мајсторству, **и** ОТУДА води лак и глуп живот. (ДК–ЧА)подстиче рад срца и буди цео организам, **па** се ОТУДА сматра благим афродизијаком. (Глориа ИН, април 2009: 69); Бити сељак у Србији значи бити понижен, **па** ОТУДА толика жеља да се буде чиновник и побегне из села у град. (ЈМ: 70); Обилје, разноврсност и занимљивост ове грађе [...] просто су се наметали нашој пажњи [...], **те** ОТУДА и покушај њене анализе. (Д. Лилић¹⁴⁸); ...давни маварски замак, који је био уређен по наредби маркиза Пење Кемаде, **па** су га ОТУД назвали „Вента Кемада”. (КМФ); Мушко дете као пожељније, драгоценије, боље се, и то не само магијски већ и стварно, пази и негује, **па** је ОТУД у Србији и смртност мушке деце мања него женске. (КМФ); Имао је и власт над пролећним поплавама и олујама, **те** ОТУД и његова веза с птицом непогодносношницом лавље главе по имену Зу. (КМФ); Ове године та част је припала Русији **те** ОТУД наилазите и на штандове са традиционалним руским украсима, пићем, јелима (www.politika.rs); На судбини Додика ломи се питање да ли Срби компромисима могу било шта да добију, **те** ОТУД дешавања у БиХ врло пажљиво прате и Борис Тадић, и Мило Ђукановић, али и Мирослав Мишковић (www.politika.rs).

У оваквим конструкцијама адверб *отуд(a)* замењив је типичним СК са узрочним значењем *зато, због тога, из тог разлога*.

Conj Cop(=I,PA, TE) + Concr_{Causal} (← AdvPh_{Causal} (← Prep(=ZBOG/PREMA/USLED)+Pron_{Deic} (=TO)))

...књига [је] скупа **и** ЗБОГ ТОГА понеку украде из библиотеке (РБ–ШЛЈ: 322); Овај први најчешће је самоуверен **и** ЗБОГ ТОГА мрзовољан (РБ–ШЛЈ: 245); Инхалациони кортикостероиди отварају дисајне путеве **и** смањују слуз, **па** пацијенти лакше дишу, **и** ЗБОГ

¹⁴⁸ Пример из рада Д. Лилића, *Властита имена у делима Слободана Цунића, у: Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш : Филозофски факултет, 1995, 290.

ТОГА су најчешћи и најделотворнији облик терапије. (Блиц магазин 25. 11. 2012: 11); Највише се плашим да не добијем рак коже, **па** ЗБОГ ТОГА често посећујем дерматолога. (П, 19. 5. 2006: 16); ...све је „подједнако лепо”, **па** ПРЕМА ТОМЕ не може се ништа поредити ни са чиме. (ДК–V); Као колективна параноја, она је последица зависти и страха, а изнад свега последица губљење индивидуалне свести; **те**, ПРЕМА ТОМЕ, колективна параноја и није ништа друго до збир индивидуалних параноја доведен до пароксизма. (ДК–ЧА); Зона још није потпуно профункционисала због одлагања ратификације у Думи, **те** УСЛЕД ТОГА још увек не важи фазно смањивање царина ... (П On Line: 14.9. 2011).

ConjCop(=I/PA/TE) +Concr_{Causal}(←AdvPh_{Causal}(←Prep(=IZ)+Pron_{Deic}(=TO)+N_{Causal}(=RAZLOG))

СДС води неодговорну политику **и** ИЗ ТОГ РАЗЛОГА нема вашу подршку. (www.snsd.org); Било је и оних који су се беспотребно плашили могућих инцидената, **па** ИЗ ТОГ РАЗЛОГА нису дошли. (www.glaspredaka.info); ...он је мишљења да Георгије Флоровски доста „ускогрудо схвата светоотачко предање”, **те** ИЗ ТОГ РАЗЛОГА многе руске ауторе непримерено критикује. (pravoslavlje.spc.rs).

Осим наведених спојева, у *Узрочном семантичком пољу* налазе и се други изрази који се могу наћи у споју са копулативним везницима у функцији експлетивног, одн. испуствивог СК и потврде за те везе могу се наћи и у нашој грађи.

ConjCop(=I/PA/TE) +Concr_{Causal}(←AdvPh_{Causal})

У последње две године промењена су три председника, селектора и чланова стручног штаба још више, **па** С ОБЗИРОМ НА ТО наши атлетичари и нису тако лоши. (www.politika.rs); Поједине фрагменте напева композиторка понавља и по неколико пута, како би истакла различита хармонска, ритмичка и колористичка уобличења, **те** ЗАХВАЉУЈУЋИ ТОМЕ Дифајеви мотети добијају сасвим нови израз и значење. (www.rts.rs).

У сегментима из литературе које смо навели види се да се при помињању веза између координатора и језичких јединица са узрочним значењем увек мисли на спојеве са копулативним везницима, и то везницима *и*, *па* и *те*.

II.6.2. Спојеви Conj Advers + Concr_{Causal}

Оно на шта желимо да скренемо пажњу сада јесу конструкције које се не наводе у поменутој литератури, а за које имамо потврде у грађи. То су конструкције сачињене од адверзативних везника *а* и *али* и узрочних СК. Без обзира на то што примери потврђују да се у савременом српском СК узрочно-последичног значења јављају у споју са адверзативним координаторима, то не утиче много на тачност тврдње да се ови СК „не комбинују (...) са везницима изван круга копулативних” (Ковачевић 2000: 87).

Ево илустрација за конструкције које имамо у виду:

Conj Advers + Concr_{Causal}(←AdvPron_{Causal}(= ZATO/STOGA)/ (←AdvPh_{Causal}(←Prep(=ZBOG/PREMA/USLED) +Pron_{Deic}(=TO)

Бели фосфор је жут, сјајан и транспарентан, **а** ЗАТО се понекад још назива и жути фосфор. (www.sr.wikipedia.org); Деца нам носе најмодерније патике, **али** ЗАТО морамо да их пратимо до школе и натраг како их неко не би пресрео, изуо и босе вратио кућама. (ЈМ: 83); Председник Ахмадинеџад нема пријатеље у међународној заједници, **а** ЗБОГ ТОГА су највише збуњени и утучени управо Иранци (www.rts.rs/page/magazine); Бронзер савршено стоји на препланулој пути и максимално је истиче, **а** ЗБОГ ТОГА га визажисти посебно препоручују за крај лета. (Новости, Живот плус, бр. 394, 4. 9. 2011: 11); Ал-Qa’ида

уздрмана, **али** ЗБОГ ТОГА је 494 невиних цивила мртво (www.media1.rs); Свестан сам да грађани не верују странкама да ће то урадити и разумем зашто и прихватам свој део одговорности за то, **али** ЗБОГ ТОГА не треба одустати, већ повратити поверење (www.b92.net); Улогу је на крају добио Тиса Раденковић из Плужина, **али** је ЗБОГ ТОГА имао силних неприлика. (Ало, 24. 1. 2013: 8); ...у време цивилизације је суровост само префињенија, **али** баш ЗБОГ ТОГА и у већој мери зла. (ЉМ: 51); Краљ је сматрао да сме распустити владу, **али** УСЛЕД ТОГА створила се ускршња криза 1920. у Данској (www.domaci.de › ~ Istorija sveta); Снабдевање струјом, **а** УСЛЕД ТОГА и водом и хлебом је изузетно отежано. (www.bgd.freesebia.com); ...смањују се очекивани будући доходи домаћинства (богатство), **а** УСЛЕД ТОГА и текућа приватна потрошња (www.ekof.bg.ac.rs); ...лучи се хистамин – материја која доводи до свраба и чешања **а** УСЛЕД ТОГА и до отока и оштећења ткива. (www.veterinakg.co.rs); Посао везан за иностранство може бити нагло прекинут, **а** УСЛЕД ТОГА може доћи до финансијског губитка. (www.ilustrovana.com); ...још од 1944. године носећу улогу у светском финансијском систему има долар, **а** ЗАХВАЉУЈУЋИ ТОМЕ Американци једини могу да штампају новца... (danica.porovic.ekof.bg.ac.rs); ...учинио сам највећу грешку у животу, **али** ЗАХВАЉУЈУЋИ ТОМЕ схватио сам колико ми значиш (www.alo.rs/vesti).

Како се ово може тумачити? У свим наведеним спојевима везника *a* и *али* и СК узрочно-последичног односа адверзативни координатор увек је могуће заменити координатором *и*, као најнеспецификованијим копулативним везником. То омогућава семантичка сродност везника *a* и копулативних координатора, на коју је већ скренута пажња у литератури (Арсенијевић, Ковачевић 1995¹⁴⁹) и структурне одлике координатора *али*.

Председник Ахмадинеџад нема пријатеље у међународној заједници, **а/и** ЗБОГ ТОГА су највише збуњени и утучени управо Иранци.

Посао везан за иностранство може бити нагло прекинут, **а/и** УСЛЕД ТОГА може доћи до финансијског губитка.

...учинио сам највећу грешку у животу, **али/и** ЗАХВАЉУЈУЋИ ТОМЕ схватио сам колико ми значиш...

Снабдевање струјом, **а/и** УСЛЕД ТОГА и водом и хлебом је изузетно отежано.

...лучи се хистамин – материја која доводи до свраба и чешања **а/и** УСЛЕД ТОГА **и** до отока и оштећења ткива.

Дакле, у овим реченицама семантика координатора не долази до пуног изражаја јер је „поклапа” и на тај начин ништи семантика конкретизатора узрочно-последичног односа. Везник тада готово да губи функцију на семантичком плану и постаје само ознака граматичког односа коорелације, тј. он реченици обезбеђује статус сложене координиране реченице, а семантички план покривен је значењем СК. У реченичним конструкцијама у којима се осим узрочног СК налази још и СК адитивног значења *и* та је чињеница још очигледнија. У реченицама са партикулом *и* са адитивним значењем, избор везника *a* уместо копулативног координатора *и* може се чак сматрати стилски условљеним, пошто се тако избегава истоформни, а семантички и функционално различити елемент (координатор *и* : партикула *и*).

II.6.3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА *Conj Coord + Concr* Causal

Реченични модел, тј. могућност смештања формализованог узрока и последице битна је разлика између синдетске субординиране и синдетске координиране сложене реченице за изражавање узрочно-последичне везе међу садржајима. Док су у субординираној могућа оба

¹⁴⁹ Ковачевић сматра да је у случају када је везник *и* замењив за *a*, у везнику *a* спојено граматичко значење копулативности и функција интензификатора. Њиме се даје већи значај садржају друге клаузе (1995: 171).

распореда, у синдетској координираној реченици за изражавање узрочно-последичног односа увек ће се у С11 налазити формализовани узрок, а у С12 последица, а уколико постоји СК уз координатор, он ће указивати на реченични конституент којим је формализован узрок, на садржај читаве клаузе која му претходи или на пресупозицију узрока.

II.7. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА НАЧИНСКОГ ЗНАЧЕЊА

О начину као семантичкој категорији и шта се под начином подразумева постоје различита мишљења у србистици и/или сербокроатистици. На овом месту, под начином ћемо подразумевати „апстрактно схваћен пут остваривања неког процеса или неког стања” (Пипер и др. 2005: 839), а овој додајемо и дефиницију којом се начин одређује као „квалифицирање по некој релевантној особини облика остварене глаголске радње или облика у којем долази до изражаја нека особина или околност” (Палић 2007: 21–22). С тим у вези биће и аспекти начинске детерминације, одн. то да ли ће се начински СК односити на радњу/стање, на резултат радње или на неку релевантну особину или околност. Осврнућемо се и на семантичке подтипове начинског значења, посебно на оне где у СК долази до интерференције начинског и неког другог типа значења, што ћемо утврђивати (не)могућношћу супституције посматране конструкције спојем координатора и заменичког прилога *тако* као правог синонима.

О спојевима СК са начинским значењем писао је само М. Ковачевић (2000). У том су раду посматране везе копулативних координатора *и, па* и те и конкретизатора *тим(е), тако* и *на тај начин*. Од осталих координираних везника, поменуто је да се везник *а* може наћи у споју само са конкретизатором *тима* и у неким условима изразом *на тај начин*. Друга средства која се могу наћи у истој функцији нису помињана.

Наш је задатак да покажемо најпре која се то језичка средства могу наћи у функцији СК начинског значења и у вези са којим од координатора могу стајати.

II.7.1. Спојеви *Conj Coord + Concr*_{Modal}

Пошто је функција СК уз значењски недовољно спецификован везник заснована на анафори као подтипу деиксе, у улози СК, у овом случају, начинског значења налазе се углавном заменички прилози: *тако, овако, онако* и прилошки изрази: *на тај/овај/онај начин; на такав/овакав/онакав начин...* Иако у оквиру начинских прилога као подврсте речи постоји велика семантичка разноврсност, што је већ показала студија С. Ристић (1990), а то се преноси и на начинске прилошке изразе (уп. Ковачевић 2007: 32–40; Чутура 2010, Чутура 2012), у поређењу са неким другим типовима СК (темпоралним, спацијалним...), СК за исказивање начинског значења сиромашни су у погледу форми.

Прилошки изрази који се налазе у овој функцији настали су као резултат декомпоновања прилога (*тако: на тај начин; овако : на овакав начин...*) издвајањем падежног облика одговарајуће демонстративне заменице и именице са категоријалним значењем.

	Perifer	Central
ЗАМЕНИЧКИ ПРИЛОЗИ	<i>Тако</i>	<i>овако</i>
ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ	<i>на тај начин</i> <i>на такав начин</i> <i>тим путем</i> <i>тим начином</i> <i>у том стилу</i> <i>у том светлу</i> <i>у том маниру</i>	<i>на овај начин</i> <i>на овакав начин</i> <i>овим путем</i>
ПОКАЗНА ЗАМЕНИЦА	<i>тим(е)</i>	

Табела 8 – Инвентар СК за исказивање начина

Трипартитна организација деиктичких речи (са обележјима Central–Perifer–Distal, одн. Proximal 1 – Proximal 2 – Distal), видљива у систему језичких форми у функцији СК уз везник, нпр. за место (*овде – ту – онде*) или време (*сада – тада – онда*), према грађи, не реализује се код система језичких средстава у функцији начинских СК. Ово проистиче из суштинске карактеристике начина као категорије да се односи на динамички аспект универзума, да начинска одредба „истиче једну компоненту акције, ону која је са становишта говорног лица у датом тренутку комуникативно најрелевантнија, не помоћу спољашњег локализатора, као у просторној и временској локализацији, него помоћу карактеристичне особине, коју дати процес садржи као свој унутрашњи локализатор” (Пипер 1988: 63–64). Пошто се ту говори о динамичким својствима и о непостојању неког спољашњег локализатора, очигледно је да говорно лице може упућивати на њих само у оним сферама које су му доступне, а то су оне са обележјима Central и Perifer, тј. блиска актерима комуникације, а да динамичка обележја изван његовог „видног поља”, без могућности ослањања на спољашњи локализатор остају и без могућности детерминације. Ово се може илустровати примерима 1) и 2) и конструкцијама под 3) и 4):

- 1) ...отац је јечао **и** ТАКО изазивао Шпирову сујету. (РБ–НП: 34);
- 2) ...ова партикула успоставља узрочну везу између два исказа **и** НА ТАЈ НАЧИН делује као конектор текста. (Мразовић—Вукадиновић 1990:651); Гејзири и врели извори воде попуштају притисак ужареног Земљиног језгра **и** НА ТАЈ НАЧИН супервулкан дише... (МЗ 19: 24);
- 3) *Отац је јечао **и** ОНАКО изазивао Шпирову сујету.
- 4) *Ова партикула успоставља узрочну везу између два исказа **и** НА ОНАЈ НАЧИН делује као конектор текста.

Као антецедент за заменички прилог или прилошки израз којим се формализује СК за начин не појављује се само адверб који стоји уз предикат већ у тој позицији може бити цела клауза која претходи споју координатора и СК.

II.7.1.1. Спојеви **Conj Cop + Concr**_{Modal}

У споју са СК начинског значења, што такође важи и за већину типова СК, налазе се копулативни координирани везници, с обзиром на најнижи ниво семантичке спецификације коју поседују. Овакву ситуацију потврдила је и наша грађа. Пронашли смо потврде за спојеве готово свих саставних везника са начинским СК (примери од 1 до 7), с тим да треба нагласити да постоји велика разноликост у фреквенцији како међу копулативним везницима који улазе у спој тако и међу формама СК.

5) ...одредио [је] провизију од пет одсто од продатих карата, **па** ТАКО до сада себи прибавио више од (брото) 960.000 динара (П, 14. 7. 2012: 15); Узме дугачку чакљу и обично закачи за тур или за јаку, **па** ТАКО вуче и скупља модре и укочањене војничке лешине. (АСП–ДВ);

6) Нестис као женско божанство плаче, **те** ТАКО производи текућу воду... (БП:206); Поље контрастивних истраживања још може бити проширено, посебно између српског и несловенских језика, као што су албански, арапски, јапански, шпански и др., **те** НА ТАЈ НАЧИН дати и допринос типолошком проучавању. (ЈФ LXVII, 2011: 344); ...та реч и њене изведенице највише и најчешће [се] појављују у Јеремићевим текстовима **те** је НА ТАЈ НАЧИН постала кодом и кључем јеремићевске филозофско-критичке мисли (ДК:ЧА);

7) Целулит не настаје преко ноћи **нити** ТАКО нестаје... (www.astrozmaj.com); Ви не можете да имате квалитетну наставу из хемије и физике с кредом и таблом, **нити** ТАКО можете да заинтересујете ученике за наставу. (www.politika.rs); Модерни човек, истиче се то радо, нигде више, ни у којем већем граду на свету није странац, **нити** се ТАКО мора осећати. (ЉМ: 96).

Очекивано, најфреквентнији као елемент споја јесте семантички најнеспецифичнији координатор *и*, који је уосталом и најфреквентнији везник у савременом српском језику уопште, тј. и ван везе са конкретизаторима. Р. Симић и Ј. Јовановић у вези са значењем координатора *и* помињу и његово начинско значење, али и сами додају да би се убацивањем прилога *тако* у позицију иза везника начински однос прецизно обележио (Симић–Јовановић 2002а: 609). С друге стране, немамо ниједну потврду за спој у коме се налази везник *ни*. То би се могло објаснити ниском фреквентношћу координатора *ни* у позицији везника којим се спајају клаузе у сложена реченица, али и тиме да од везника *ни* у савременом српском знатно заступљенија хомоформна партикула у функцији интензификатора, која се такође може наћи уз семантички конкретизатор (пример 8).

8) Покушавано је и дугим лоптама, **али** ни НА ТАЈ НАЧИН није могао да се пронађе пут до гола домаћег тима. (www.delije-caffe.net);

Осим адверба *тако* и прилошког израза *на тај начин*, у споју са копулативним везником издвојили смо и друге форме:

9) Лепо је учествовати у акцијама оплемењавања Београда **и** НА ОВАКАВ НАЧИН утицати на заштиту животне средине. (www.blic.rs/Vesti);

10) Омогућава [сајт] приказ листе електронских адреса свих важнијих органа градске управе Смедерево **и** НА ТАКАВ НАЧИН пружа информацију грађанима (www.grad.smederevo.org.rs);

11) ...осам играча Битеф денс компаније ствара савршени амалгам поезије и плеса **и** ТИМ ПУТЕМ доказује своју кореографску и редитељску сувереност ... (*infant.eunet.rs*)

12) Tommy Wolzer делује несигурно **и** У ТОМ МАНИРУ изводи ударац са беле тачке. (<http://sr.hattrick.org>);

Из спојева са копулативним координаторима СК начинског значења могуће је изоставити без последица по граматички статус реченице, тј. он има статус експлетивног елемента конструкције. Њиме се само на семантичком плану усмерава однос међу клаузама у сложеној реченици. Међутим, изостављањем СК из појединих спојева и са копулативним координаторима долази до промене значења реченице (што се може показати изостављањем СК из примера под 7). Тако ће се начинско значење потпуно изгубити и остаје само опште:

Целулит не настаје преко ноћи **нити** нестаје...; ... не можете да имате квалитетну наставу из хемије и физике с кредом и таблом, **нити** можете да заинтересујете ученике за наставу. (www.politika.rs)

Без обзира на то што се изостављањем СК не добија неграматична конструкција, губљење једног и наметање другог семантичког односа сигнал је да у овом случају СК има статус обавезног, одн. неексплетивног елемента реченице, али на семантичком, а не на граматичном плану.

Поменули смо да је у раду о семантичким конкретизаторима М. Ковачевић писао о спојевима копулативних координатора *и*, *па* и *те* (а њима, како смо управо показали, треба додати и везник *нити*) и начинских СК *тако*, *на тај начин* и *тима*. Ови се СК могу јавити и уз супротне везнике.

II.7.1.2. Спојеви **Conj Advers + Concr** Modal

Што се супротних везника тиче, М. Ковачевић каже да „у функцији обавезног конкретизатора уз везник *а* никад не долази конкретизатор *тако* него само *тим(е)*, а могућ је, али у корпусу није забиљежен, у неким контекстима и конкретизатор *на тај начин*” (Ковачевић 2003: 86). То објашњава некомпатибилношћу значења везника *а* и чисто начинског СК *тако*. Могућност, одн. немогућност осталих адверзативних, али и других везника да уз себе вежу СК није помињана. Међутим, пронашли смо у грађи и у делима реномираних писаца спојеве управо везника *а* и заменичког прилога *тако*:

13) Упознао сам их много, **а** ТАКО сам у сваком од њих помало и себе упознавао (РБ–ШЉ: 325); ...кева [је] хтела да има лепо васпитаног сина, па ме научила да киту зovem врапче. И у школу сам већ ишао, **а** ТАКО сам је звао. (ДМ);

Пошто се адвербом *тако* уз начинско значење могу исказати и друге семантичке нијансе, што ћемо показати нешто касније примењујући тест супституције прилошким изразом са чисто начинским значењем *на тај начин*, можемо закључити да нема семантичких препрека да се у постпозицији у односу на адверзативни везник *а* нађе заменички прилог *тако* у функцији начинског СК. Да су ови спојеви и конструкције чији су део заиста граматични, потврђује и природа везника у њима. Наиме, у оваквим везама адверзативни координатор *а* могуће је супституисати копулативним координатором *и*, а да реченица остане граматична (као у моделованом примеру 13 и 14).

13) Упознао сам их много, **а/и** ТАКО/НА ТАЈ НАЧИН сам у сваком од њих помало и себе упознавао.

14) Телеком Србија је компанија која улаже у младе и у њихов правилан развој, **а/и** НА ОВАЈ НАЧИН желимо да скренемо пажњу на њихову важност у нашем друштву... (www.vlasotince.rs/portal);

Могућност замене координираног везника једне врсте такође координираним везником друге врсте указује на то, како смо већ у више наврата рекли, да је у овим спојевима везник само ознака координираног односа међу клаузама, а да је СК носилац значењског плана.

Осим везника *a* у споју са начинским СК могу се наћи и сви остали адверзативни везници, што илуструју примери од 15 до 20. У свима су СК заменљиви прилогом *тако* или прилошким изразом општеначинског значења *на тај начин*. Експлетивност/неексплетивност конкретизатора из ових спојева зависиће превасходно од функције коју он врши на нивоу клаузе којој припада, што се најбоље види на примерима под 15:

15) Нисмо фаворити, **али** ТАКО је било и у Загребу (www.najvesti.com); Имаш у руци празну конзерву, конзерва горе има рупу, супер је у рупу ставити прст, **али** ТАКО може прст да се исече. (www.charolija.com/svasta-nesto/nasa-deca-i-ja);

16) Узгајивачи лубеница користе велике количине средства које поспешује раст воћа како би плод изнели на тржиште пре сезоне и зарадили више новца, **али** НА ОВАЈ НАЧИН само губе велике количине ове културе... (www.politika.rs/vesti);

17) Путање за опсецање на слици можемо да коригујемо и дотерујемо померањем Безијевих контролних тачака, **али** НА ТАЈ НАЧИН није могуће направити путању... (КЕ: 21);

18) Вилијемсова одличним сервисима смањује резултат на 4 : 2 у корист наше играчице, **али** У ТОМ СТИЛУ наставља и Јанковићева која јаким сервисима стиже до 5 : 2. (www.rts.rs);

19) Не саветујем ученицима да ово [лепљење пресликача на мајице] раде на скупоченим, новим и квалитетним мајцама. **Но**, НА ОВАЈ НАЧИН нека старија, јефтинија мајица опет може постати таква да ученик пожели да је носи... (sites.google.com);

20) Понекада се вредновање утрошака може вршити и по планским набавним ценама што не значи да напуштамо концепт набавне вредности, **већ** је НА ТАЈ НАЧИН могуће пратити одступање планских од стварних набавних цена. (www.ius.bg.ac.rs)

Антецедент за заменички прилог или прилошки израз којим се формализује начински СК није само адверб који стоји уз предикат **већ** је то често цела клауза која претходи споју координатора и СК. У том смислу је о начину писала М. Ивић у вези са прилозима за исказивање начина вршења радње¹⁵⁰, тј. СК за начин односиће се како на радњу непосредно одређену начинским прилогом или прилошким изразом тако и на ону која је одређена на посредан начин.

II.7.1.3. Спојеви *Conj Coord* и СК код којих је начинско комбиновано са још неким значењем

У досадашњем делу поглавља посматрали смо језичка средства за изражавање начинског значења као готово чисте семантичке категорије. Међутим, начинско значење често се среће комбиновано са неким другим типом значења, што је, како наводи Пипер (1988 : 64), чињеница да је и оно један од изведених, а не примарних типова. Начинско се значење често јавља у споју са узрочно-инструменталним значењем (уп. Ковачевић 2003: 86), што илуструју примери од 25 до 27.

25) Хвала госпођи Милеви, удови, што је неговала моју Кристину и мене **и** ТИМЕ ми олакшала јаде. (МВ:70); Хераклит је доиста говорио о реци у коју се не може два пута ући **и** ТИМЕ дозвољавао могућност да се ова „река” алегоријски тумачи (БП:16); Србија 1, Бугарска 1 и Турска 4 су тимови који су у оквиру својих националних група постигли најбоље резултате **и** ТИМЕ себи прокрчили пут у велико финале (Ало, 26. 6. 2008: 14);

¹⁵⁰ Ивић 1995: 260: „Predikatske odredbe obuhvaćene ovde terminom 'načinski prilog' razlikuju se između sebe po tome kako se u značenjskom pogledu odnose prema svojoj upravnoj reči. U nekim slučajevima one zaista obaveštavaju o načinu vršenja predikatske radnje; to im, međutim nije i jedina moguća služba. Kad je u pitanju informacija o načinu vršenja radnje, onda se ona ili (1) neposredno iskazuje prilogom ili se (2) do nje dolazi posredno, preko podatka o nekakvoj relevantoj pojedinosti koju imenuje prilog”.

26) ...чинећи зло стичу спасоносну могућност покајања, **а** ТИМЕ и могућност напредовања у духовности. (СБ:59); ...ова [је] слика, као и целокупно Ђурино дело, један од темељаца нашег културног, **а** ТИМЕ и националног идентитета (П, 14. 7. 2012: 16);

27) Наука која се бави проучавањем драгог камења, **па** САМИМ ТИМ и бисера, назива се гемологија, а људи који се њоме баве – гемолози. (МЗ 26: 9); ...студије филозофије могле [би] да буду конципиране тако да сфера трансценденције остане изван интелектуалног домашаја, **па** САМИМ ТИМ и да се избегне неминовност сусрета с теологијом. (ЉМ: 26); ...друге две су у неупоредиво већој мери рационалније **па** САМИМ ТИМ ближе филозофском начину мишљења (ЉМ: 31).

II.7.2. Закључне напомене о спојевима *Conj Coord + Concr* _{Modal}

Сви семантички неспецификовани координатори могу у постпозицији имати неку језичку јединицу или конструкцију којом ће се тумачење односа међу компонентама координиране конструкције усмерити схватању другог дела конструкције као експликације начина реализације прве. У улози начинских СК појављују се заменички прилози и прилошки изрази који могу имати чисто начинско значење или је у њима начинско комбиновано са неким другим, најчешће узрочно-последичним значењем. Начински СК експлетивни су на граматичком плану из свих спојева са копулативним координаторима, док њиховим изостављањем из конструкција са адверзативним везницима могу настати неоверене конструкције уколико граматичка овереност није обезбеђена неким другим језичким средствима.

II.8. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ГРАДАЦИОНОГ ЗНАЧЕЊА

Градационо значење посматрано са граматичког аспекта једно је од боље обрађених у србистици и кроатистици, а резултат тога јесу бројне студије (нпр.: Ковачевић 1986, 1987, 1996, 2011; Катњић–Бакаршић 1993; Прањковић 2001; Худечек–Вукојевић 2006; Пипер 2009¹⁵¹); објављена је једна монографија (Катњић–Бакаршић 1996), али резултат интересовања за семантичку специфичност и начине изражавања градационог односа јесте и издвајање градационих као посебног типа сложених реченица у сербо-кроатистичким граматикама и студијама (Минових–Ајановић 1954, Станојчић–Поповић–Мицић 1989, Мразовић–Вукадиновић 1990, Силић–Прањковић 2007). Градационе координиране конструкције, чији су основни везници *не само... него/но/већ* и *а камоли / а немоли*, нису једино средство за исказивање градационог значења на нивоу реченице, просте и сложене. Овај семантички однос често се исказује и спојевима координатора и СК градационог значења, о чему има мало помена у сербокроатистици, с изузетком рада М. Ковачевића (2000).

Пошто су неке од ових конструкција поменуте и/или описане код Ковачевића (2000: 93–96), акценат ћемо ставити на: 1) спојеве координатора и интензификатора градационог значења неевидентираних у поменутом Ковачевићевом раду и 2) статус партикуле *и/ни*, условно речено, иза другог дела корелационог градационог везника не само... *него/но/већ (и/ни)*¹⁵².

1) У литератури су евидентирана два типа конструкција сачињених од координатора и СК којима се исказује градационо значење: први, који се састоји од везника *а* или *и* и прилошког израза са компаративом у функцији обавезног конкретизатора (*а/и још мање/више/боље/чудније; а/и тим прије/више; и толико више*) и други, састављен од истих координатора и

¹⁵¹ У оквиру студије о о семантичкој категорији степена у сложеној реченици.

¹⁵² О гледању на корелативност у вези са вишечланим везницима в. Прањковић 1999.

„интензификатора нарочито, посебно, особито, поглавито и сл.” (Ковачевић 2000: 95).

А) Знам само да ће Читалац, ма какав био [...] лакше прочитати књигу из епохе у којој је настала а ЈОШ ЛАКШЕ из времена о којем говори (Е); ... књига се по правилу лакше разуме из епохе у којој је настала, а ЈОШ ЛАКШЕ из оне о којој говори (ШЉ: 23);

Б) Смешни су ми они који изражавају бес против баштине, а ЈОШ СМЕШНИЈИ они који одбацују модерну уметност (ШЉ: 39); Често разговарам са прозним писцем, из угла аутора, а ЈОШ ЧЕШЋЕ покушавам да се ставим у улогу читаоца (ШЉ: 256);

В) Боже ме клони некрста, а ЈОШ ВИШЕ шверцера и лажова (НП: 111); Свет је искористио нашу међусобну нетрпељивост и мржњу, и ЈОШ ВИШЕ неукост скандалозних домаћих политичара... (ШЉ: 285); Желео сам да испишем посвету прототипу и, ЈОШ ВИШЕ, да укажем на подмуклост архетипског (ШЉ: 137).

У наведеним примерима СК је обавезан „пратилац” координатора јер везницима *a* и *и* није својствено изражавање значења градације. У оваквим спојевима везник је само носилац граматичког значења координације, а СК онај елемент који у конструкцију уноси семантику и остаје њен носилац (уп.: Ковачевић 2000: 82).

Поред тога што су у литератури наведени примери сврстани у исти тип, они не илуструју идентичан однос међу компонентама градационог израза, већ се разликују према обавезној/необавезној присутности свих компонената у конструкцији. Наиме, у примерима под А партикула *josh* је неексплетивни, а у примерима под Б експлетивни елемент конструкције. У другој групи примера експлетивност партикуле условљена је односом компаратива и позитива, у овом случају прилога, који се налазе у својству СК и његовог антецедента. Ова два облика већ стоје у односу градације (смешни : смешнији; често : чешће) па се партикулом *josh* тај однос само појачава, одн. истиче. Без обзира што немамо потврда из грађе, може се рећи да се изостављањем партикуле не добија неграматична структура:

Смешни су ми они који изражавају бес против баштине, а смешнији они који одбацују модерну уметност; Често разговарам са прозним писцем, из угла аутора, а чешће покушавам да се ставим у улогу читаоца.

У групи Б се пак у том односу налазе компаративи истог прилога (лакше : лакше) , па се однос градације међу њима управо постиже спојем партикуле и компаратива, што је чини неизоставним елементом израза. Дакле, у наведеним СК партикула *josh* представља неексплетивни део, сада, СК градационог значења јер без појачивача семантике компаратив прилога уз координатор не би могао стајати у позицији постцедентног компаративног елемента чији антецедент такође чини компаратив истог прилога. Њеним испуштањем настала би, дакле, неверена конструкција:

*Знам само да ће Читалац, ма какав био [...] лакше прочитати књигу из епохе у којој је настала а **лакше** из времена о којем говори. (РБ–Е);

Примери под В разликују се од претходних по томе што у клаузи лево од споја не постоји корелат СК градационог израза као код А и Б групе примера (уп. Ковачевић 2000: 94) нити се може навести неки елемент са којим би СК градационог значења могао успоставити релацију као у претходним моделима.

Сматрамо да је и овде, као у групи Б, могуће изоставити партикулу *josh* без већих последица по граматичност конструкције. Компаратив прилога довољан је да конструкцији да значење градације, посебно с обзиром на то да у клаузи лево од споја нема истоветне форме, као у примерима А.

Боже ме клони некрста, а **ВИШЕ** шверцера и лажова;

Свет је искористио нашу међусобну нетрпељивост и мржњу, и **ВИШЕ** неукост скандалозних домаћих политичара;

Желео сам да испишем посвету прототипу **и**, **ВИШЕ**, да укажем на подмуклост архетипског.

У спојевима координатора и СК за исказивање градационог значења, како је већ речено, везник је само ознака координације и нема велику улогу на семантичком плану. Због те чињенице, координатор се може изоставити, чиме се синдетске преводе у асиндетске конструкције.

2) Међутим, за исказивање градационог значења у српском језику знатно је фреквентији други од поменутих Ковачевићевих модела, одн. конструкције сачињене од координатора и партикуле-интензификатора. Ковачевић даје илустрације за спојеве координатора *a* и партикула *пogотово* и *нарочито*, а каже да се у споју овог типа могу наћи и координатор *и* и партикуле „*посебно, особито, поглавито* и сл.” (Ковачевић 2000: 95). Евидентирали смо такве конструкције у грађи. Нпр:

1. Као примјер, служило нам је уједињење у Њемачкој, **а ПОСЕБНО** у Италији (РБ–СБ: 84); ...захтијева: демократизацију свих сруштвено-политичких организација, **а ПОСЕБНО** Савеза комуниста (РБ–СБ: 191); ...има озбиљне примедбе на ауторски рад Маречала, **а ПОСЕБНО** на понашање наратора Касареса (НП: 234);
2. Честе свађе **а ПРЕ СВЕГА** разлика у схватањима сходна њиховој разлици у годинама учинила је да... (Блиц, 13. 7. 2012: 34);
3. Мора знати из своје грађе да одстрани терор рекламе и политике, **а НАРОЧИТО** оно што мирише на смутњу. (ШЛЈ: 28); ...постоји веза између недостатка витамина Д и повећања случајева оболелих од рака, **а НАРОЧИТО** дигестивног тракта (Блиц магазин, 2. 12. 2012: 9); ...пола тубе лепка може изазвати озбиљна оштећења коре великог мозга, **а НАРОЧИТО** фронталног режња који је одговоран за fine функције попут памћења (Блиц магазин 25. 11. 2012: 4).

Осим поменутих, у грађи смо пронашли још спојева који садрже друге координаторе и друге форме СК градације, од којих је најфреквентнији спој *па чак и*:

4. Школска табла је одједном била неуредна **па** ЧАК И накрива. (РБ–НП: 65); Има читалаца који је [дистанцу] доживљавају као пишево бекство од ризика, **па** ЧАК И као кукавичлук. (РБ–ШЛЈ: 40); Опасно их је, **па** ЧАК И смешно, упрошћавати. (РБ–ШЛЈ: 19); Дечак из тог филма, шћућурен, **па** ЧАК И понижен, лежи на блатњавој земљи... (РБ–ШЛЈ: 315); ...у хајдучкој чети, у дружини смјелих пустињских коњаника, **па** ЧАК И на лађи морских разбојника, гусара, увијек се нађе понеко тихо створење ... (БЋ–ОРЈ: 32); ... да ли би поправио предизборни рејтинг ако бомбардује Србе у Босни, **па** ЧАК И у Србији, и убије бар стотинак хиљада људи (РБ–ШЛЈ: 277); Књиге које су највише нападане **па** ЧАК И забрањиване, највише су читане (РБ–ШЛЈ: 246); Имате читаоца који ће с презиром, **па** ЧАК И мржњом, говорити о свакој књизи и о сваком писцу (РБ–ШЛЈ: 319);
5. Не осврћем се превише на оне који кажу како не постоје ни аутор ни читалац ни јунак, **па** ЧАК НИ сам текст. (ШЛЈ: 36); ... [на прешни дан] нема шивења ни предења, **па чак** ни печења хлеба (НП: 223)

У овом споју уз партикулу *и* стоји интензификаторска партикула *чак*, која се може изоставити из споја без штете по граматички и семантички статус конструкције. Значење градације, тј. истицања као битнијег једног од два елемента који се доводе у везу, обезбеђено је конструкцијом сачињеном од независног везника, који најпре два садржаја спаја у „целину” у равноправном односу, а затим се партикулом постцедентном садржају даје већи значај. За исказивање веће комуникативне важности постцедентног садржаја, одн. односа градације довољна је партикула *и*, чему су потврда и следећи примери из грађе:

6. ...који су поткрадали свој народ и хиљаде **па** И милионе несрећника послали на робију. (РБ–Е); О њега ће се сваки ђаво, **па** И ситни мрав очешати. (РБ–НП: 21); Проза је одавно све више пародија старе књижевности, пикарског романа, **па** И класике (РБ–ШЛЈ: 270)

Пишући о конструкцијама каква је: „...али ако осети ма шта живо, **па и** човека, излази из заклона и одмах напада” Симић–Јовановић (2002_а: 578–579) говоре о партикули *па* и конектору

*u*¹⁵³. Аутори кажу да партикула *na* „сигнификацијску функцију јединице коју прати своди на изузетан случај (‘па и човека’ = човека само по изузетку, само у крајњем случају итд.)” (Симић–Јовановић 2002а: 579). Сматрамо да се у оваквим случајевима превасходно може говорити о истицању по важности, тј. да се спојем „па и” уноси градационо значење међу елементима координиране конструкције. Битније од наведеног јесте то што Симић–Јовановић нису били у праву када су у оквиру конструкције *na i* први део тумачили као партикулу, а други као „конектор”. Мислимо да би у овом случају требало говорити о везнику *na* и партикули *i*. Координатор *na* јавља се овде као синоним везника *i*, и то да би се избегао контактни положај хомонимних лексема¹⁵⁴.

Осим ових из грађе су ексцерпирани и конструкције као што су:

7. У томе је већ било неке наде. А ТЕК у благом смјешку који се јави у очевом лицу кад бол умине (РБ–П: 35); ...да видиш, Роуз, руже у башти, а ТЕК шуму иза куће. Хектари густе нетакнуте шуме! (КМФ);
8. Онда бих ишћерала стоку на планину, па нагноји ледине, па набери по предесет товара дрва. Оћерај у млин и самелји жито, а НАДАСВЕ: носи тебе око врата и чувај. (РБ–СС: 129); Уметност је изнад свега, изнад идеологија, ускогрудог размишљања, празних позадинских порука а НАДАСВЕ изнад плитке свести. (<http://www.b92.rs>);

3. У радовима и граматицама у којима се везник *ne само... него/но/већ* издваја као посебан тип координатора, на статус партикуле *i* у постпозицији у односу на други део овог везника гледа се на различите начине. Ковачевић сматра да уз посцедентни елемент конструкције „увијек долази интензификатор: или *i* (ако се градирају потврди), или *ни* (ако се градирају одрични садржаји)” (1998: 54)¹⁵⁵. Прањковић такође експлицитно наводи да је „други члан успоредбе комуникативно [...] значајнији од претходнога (антецедентнога), па зато уз њега увијек долази интензификатор *i* или *ни*” (2001: 55)¹⁵⁶, док П. Мразовић као „*drugi deo ovog duplog konjuktora*” наводи „*no i, nego i i već i*” (2009: 426). Са друге стране нашли би се аутори који експлицитно, као нпр. Лана Худечек и Лука Вукојевић, истичу да се „*na svim [...] razinama sastavnicom tih ustrojstava pojavljuje i neobvezatni, ali često prisutan intenzifikator i (ne samo... nego/već i)*” (Худечек–Вукојевић 2006: 128). Уз ове ауторе треба поменути и оне који се имплицитно „изјашњавају” о статусу овог елемента тако што га штампају истим слогом, тј. на исти начин као и делове везника који партикули претходе (Катнић–Бакаршић 1993: 87, Станојевић–Поповић–Мицић 1989: 344), па на тај начин партикули, сматрамо, дају статус саставног дела везника, али и ауторе који партикулу стављају у заграду, па тиме указују на њену факултативност у конструкцији

Основни циљ у вези са овим питањем био нам је да проверимо да ли је могуће утврдити правило о томе да ли је и под којим условима партикулу *i/ни* могуће изоставити из постпозиције у односу на *ne само... него* и, у вези са тим, може ли се говорити о губљењу неке семантичке нијансе у односу на везничку конструкцију са партикулом као елементом, а чији би носилац била управо посматрана реч.

Без обзира на то што Ковачевић и Прањковић наводе да се *и/ни* „увијек” морају наћи иза другог дела везника, одн. иза *него/но/већ*, у грађи смо наишли на два типа конструкција:

¹⁵³ Симић–Јовановић (2002а: 578): „У првој конструкцији поред 'и' употребљено је 'па'. По функцији судећи ради се о речци (исп. 'па добро', 'па хајде' и сл.)”.

¹⁵⁴ Види о овоме код М. Ковачевића (1998) у раду о разликовању партикула и хомоформних делова везника.

¹⁵⁵ Истицања подвлачењем у раду увек ће бити наша.

¹⁵⁶ Силић и Прањковић (2007: 251) о конструкцијама *ne само... него* и *и а камоли* и говори као о везничким изразима који, заједно са још неким које помињу, „*služe za povezivanje pojedinih tipova i podtipova sastavnih, suprotnih i rastavnih rečenica (npr. pa i, ali opet, bilo ... bilo, ne samo ... nego i, a kamoli i i sl.)*”, али се из прегледа конјуктора може закључити да их ипак сматра везницима, и то „произведеним конјукторима” (Силић–Прањковић 2007: 252). Иначе, ови аутори „*gradacijske rečenice: Lijepa je i danas, a kamoli u mladosti*” сматрају подтипом адверзативних реченица (Силић–Прањковић 2007: 328).

а) реченице са партикулом *и/ни*;

б) реченице где партикула *и/ни* изостаје:

а)

9. То је дилема **не само** морална **већ и** егзистенцијална (Е); ... који [сламнати шешир и качкет] **не само** да чувају главу од сунца, **него и** сакривају лошу фризуру (П, 14. 7. 2012: 38); Тада **не губи само** писац **већ и** ти исто тако (ШЈ: 24);
10. ...око њега се склопи такав црни мрак да је у њему изгубио **не само** своју сјенку него **и** себе самога (БЋ–ЗК: 22); Са Ловћена се чује Његошева јадијковка и **не само** због граната **већ и** због свега оног што појединци око њега говоре (Е); ...јер се **не** ради **само** о тучи после утакмице **већ и** о оптужбама за расизам (ВН 18. 10. 2012: 2); Писац се никад не мири с постојећим стањем света, а политичар **не само** да се мири **већ** му то стање једино **и** одговара (ШЈ: 274); Његов геометар **не** мери **само** простор, **већ** жели да обесмисли **и** неизбежно протицање времена (ШЈ: 86);
11. Ниједан аутор не би спојио **ни** два своја дела у исте корице, **а камоли** да га спајају с неким аутором с којим нема ништа заједничко (ШЈ: 260); Нијеси кадар **ни** да их скинеш са себе. **А камоли** да их опереш и испеглаш (СС: 105); Ново здање није успело **ни** да се приближи претходном, **а камоли** да га понови (ШЈ: 117); **И** крути безбожник Ирод се колеба, **а камоли** да неће лењ човек (ШЈ: 315)

б)

12. Али он и свој народ сагледава критички, **не само** из тренутка времена у којем живи **већ** смело баца поглед у прошлост и будућност. (Е); Демократија подразумева одговорност, али **не само** онда када неко зглајза с функције и падне с власти **већ** одговорност док је на власти. (Е); Био је господствен у животу, искушеник у књижевности. Од оних ретких, човек коме се прићи не може ближе **а камоли** обманути га, подмитити или застрашити, како то он **већ** каже за свог јунака Зимоњића (ПД: 27)

Из прве групе наведених примера (9) немогуће је изоставити партикулу без последица по устројство реченице или њену семантику. Сматрамо да је узрок томе то што су елементи који се пореде истог ранга, тј. нема односа подређености/надређености међу њима, **већ** уз помоћ партикуле *и* они формирају скуп или целину. Ту се функција партикуле *и* може довести у везу са семантиком прикључивања једног елемента другом, одн. са адитивношћу. Међу ове се може навести и „дежурни пример” за конструкције у којима се ништи значење супротног везника: „Она је не само лепа него и паметна”.

Уколико се пак у градационој конструкцији са везником *не само ... него/но/већ* у позицији антецедента нађе елемент подређен целини, а у позицији постцедента нађе елемент са значењем именовање те целине или скупа, тј. када је антецедент (х) елемент скупа именованог постцедентом (у), партикула ће бити експлетивна. О томе сведоче и примери преузети из Ковачевићевог рада о колизији рестриктивног и градационог *само* (2011: 192):

13. Ђилас је остао један од најбогатијих људи **не само** Србије **већ** целог региона.
14. Умео је као ретко ко из наше списатељске бранше, да се радује **не само** својој, **већ** свакој доброј књизи.

II.9. СПОЈЕВИ КООРДИНИРАНИХ ВЕЗНИКА СА КОНКРЕТИЗАТОРИМА АДИТИВНОГ ЗНАЧЕЊА

Термин *адитивност* у основи се односи на семантику придруживања, додавања једног елемента другом или појединачног целини и део је појаве обележене као ширење домена¹⁵⁷. Она се остварује на различитим језичким нивоима: на нивоу просте, на нивоу сложене реченице и на нивоу текста или дискурса.

Средства за исказивање значења адитивности анализирана су или пак само дотицана у србистичкој и кроатистичкој литератури у вези са значењем падежа (Пипер и др. 2006: 173–174.), у оквиру анализе везивних средстава на нивоу реченице (Прањковић 2001: 204, Ковачевић 1997) или на нивоу текста одн. у функцији текстуалних конектора (Ивић 1978, Велчић 1987, Силић–Прањковић 2007). У раду о конкуренција простих независних везника и везника с обавезним конкретизатором у српскоме језику М. Ковачевић (2000) не помиње овај семантички тип, тј. не говори о СК са значењем адитивности.

Када се неко од језичких средстава за исказивање адитивности нађе у контактном положају са неким од координираних везника, прецизније речено, када се нека језичка јединица којој се даје адитивни карактер нађе у постпозицији у односу на координирани везник, говори се о функцији СК адитивности.

У литератури су издвојене следеће јединице са адитивним значењем.

- партикуле: *и, штавише, још*;
- предлошко-падежне конструкције са демонстративном заменицом саставу: *пored тога, осим тога, уз то*¹⁵⁸, *поврх тога, уза (све) то*.

II.9.1. Спојеви $\text{ConjCoord+Concr}_{\text{Aditiv}} (\leftarrow \text{Part}_{\text{Aditiv}})$

На основу фреквенције у савременом српском могло би се закључити да се у улози СК адитивности најчешће појављује партикула *и*.

У српским граматицама различито је и најчешће непотпуно објашњена функција партикула уопште и прецизније партикуле *и*, која нас на овом месту посебно интересује. Стевановић наводи да се партикулом *и* (уз њу се обично помињу и партикуле *бар* и *баиш*) „на неки начин издваја и посебно истиче оно што се казује у реченицама у којима су ове речи употребљене” (Стевановић 1964: 397), али не објашњава се прецизније начин на који се врши издвајање елемента уз помоћ те речце. Исти став имају и Станојчић–Поповић–Мицић (1989: 119).

Ту исту групу партикула Барић и др. (1990) сврставају у партикуле којима можемо „izreći nestrpljenje, želju, zadovoljstvo i sl. onim što znači riječ uz koju se riječca stavlja” (ibidem: 652), а као пример употребе конкретно партикуле *и* наводи се реченица „I ja sam pročitao tu knjigu” (ibidem: 652), из које се тешко може назрети неко од ових (назовимо све једном речју, мада непрецизно) стања.

П. Мразовић партикулу *и* сврстава у градуативне партикуле, које „nisu samostalni delovi rečenice, već uvek sastavni deo nekog drugog rečeničnog elementa” (Мразовић–Букадиновић 1990: 415) и које се „u rečenici mogu permutirati samo zajedno sa elementom којем prethode” (ibidem: 415). На речце *и* и *само* односи се и објашњење да оне означавају „ulogu potonjeg elementa u krugu istovetnih (*i ti, samo on*)” (ibidem: 416). О функцији партикуле *и*

¹⁵⁷ Арсенијевић 2009: „...the additive *i* ‘and’, WITH A DOMAINBROADENING EFFECT, which can be stronger, or weaker, depending on the richness of the contextually provided scale of domain-broadening [...]. The same element used for conjunctive coordination – *i* ‘and’ – is also the most frequent element used in S-C to achieve the domain-broadening effect (the counterpart of the English *even*), as illustrated in (9a, b)”.

¹⁵⁸ Силић и Прањковић (2007: 362) сврставају „uz to i pored toga u pribrojne (aditivne) konektore”.

посебно стоји да она „*stiče reč ispred koje стоји: Pa i ja tu nešto mogu učiniti. Zna on i da peva*” (ibidem: 417).

Функцију ове речце најбоље су и најопсежније код нас објаснили Симић–Јовановић и означавају је као конексиону¹⁵⁹ (2002_a: 566). Партикулом *и* указује се на непотпуност појма уз коју она стоји и њоме се упућује на нешто познато из контекста или на елемент који јој у реченици претходи, тј. она има форску, и то најчешће анафорску функцију. У тој функцији Симић–Јовановић је називају текстовним конектором (ibidem: 567).

У *Синтакси просте реченице* у вези са адитивним акузативом говори се о конструкцијама „акузатив с предлогом УЗ у структури с предикацијом, саставним везником И и именицом у номинативу или акузативу (у зависности од тога да ли је именица субјекат или објекат глагола) уз обавезан назначени редослед елемената. Нпр.: УЗ Јована био је ту и Марко.” (Пипер и др. 2005: 235–236, истакла: М.В.)

Дакле, адитивно *и* увек стоји испред елемента који се жели истаћи, тако да је контактни положај ове јединице са координатором само оказиона појава.

- 1) Спремио је испит, **а И семинарски** добро написао.
- 2) Спремио је испит, **а** написао **И семинарски** добро.
- 3) Спремио је испит, **а** добро написао **И семинарски**.

Међутим, иако се односи на елемент испред којег стоји, ова партикула успева да поништи основно значење координатора и да семантику накнадног додатка постави као примарну. Тако је у 1. примеру адверзативно значење везника потиснуто, што се може показати супституцијом супротног везника координираним везником *па* без промене значења конструкције, док би се у 2. и 3. реченици однос међу клаузама посматрао као однос сукцесивности.

Осим тога, адитивно *и* утиче и на избор копулативног координатора у реченици. Немогућност дуплирања *и*, тј. немогућност да се у контактної позицији јаве везник *и* и адитивна партикула *и*, решава се заменом координатора блиским везником. У том се положају онда могу јавити сви семантички неспецификовани координатори, уз ограничења везана за постојање негације у реченици, пошто улогу семантичког лидера у конструкцији има сама партикула:

Средили су кућу **па/а И** двориште.

Спремио је ручак, **а/али/но/па/те И** веш опеглао.

Ипак, статус партикуле као СК адитивности није једнак у наведеним спојевима. У позицији иза супротних везника адитивно *и* имаће функцију неексплетивног СК, јер би његовим изостављањем настале неоверене конструкције

Зато жабе на кожи имају много жлезда које стално луче ту слуз, **али И** друге секрете. (МПЗ, 12, 21) [→*Зато жабе на кожи имају много жлезда које стално луче ту слуз, **али** друге секрете.]

Идентични резултати добили би се и у наредним реченицама:

Србија ће против Хрватске бити сигурно лишена искљученог Ненада Томића, **али И** Милана Бишевца, који је у Скопљу зарадио парни жути картон. (ВН, 18. 10. 2012: 45); Медијска стратегија и потреба да се она делимично редефинише, **али И** израда сета квалитетних закона [...] биле су теме током јучерашњег сусрета (ВН, 18. 10. 2012: 4); Има и мање познатих дестинација: три компаније из Сент Китс-Невиса, девет из Сент Винсента и Гренадина, **али и** шест из популарне америчке савезне државе Делавер. (ВН, 18. 10. 2012: 6); Онај ко почне да тренира бејзбол равномерно ће развијати мишиће, **али И**, што је још важније, интелигенцију! (МПЗ, 12, 46)

¹⁵⁹ Наспрам конексионе налази се конјункцијска функција, а њу врши везник *и*.

Код супротних везника реализација једне радње онемогућава реализацију друге. Увођењем адитивног *и*, то се поништава, а успоставља однос коегзистенције двају садржаја, с тим да се други сматра придодатим. У таквим конструкцијама везник постаје формална ознака координације, с тим што се примећује да је он, осим тога, ознака ефекта неочекиваности, изненађења.

Осим неоверених конструкција као резултата изостављања адитивног *и* из постпозиције у односу на супротни везни, појављују се граматички оверене конструкције са промењеном семантичком вредношћу:

...више не возе како би што пре стигли кући, **већ** се И одмарају (П, 14. 7. 2012: 12)

Испуштањем СК реченица постаје „чисто” супротна, тј. нема коегзистенције садржаја, **већ** је остварива само једна предикација.

Потребно је правити разлику између значења адитивности уз негирани предикат и интензификације значења супротности. Интензификација се у том случају разликује од адитивности по томе што се остварује само једна од наведених могућности, а код адитивности обе, с тим што се друга посматра као прикључена. Немогуће је изоставити конкретизатор ни без последица по 1) семантику или 2) граматичку овереност конструкција:

1) ...време подвала, у којем по глави становника дође толико атомских отрова, **а ни** килограм хлеба. (ШЈ: 12)

2) Нема наталитета, **али** НИ посла у запуштеној и необрађеној земљи која је некада била пољопривредна (ЈМ: 113).

II.9.2. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СПОЈЕВИМА $ConjCoord+Concr$ _{Aditiv}

Језичке јединице са значењем адитивности, када се нађу у постпозицији у односу на координирани везник, не стварају везничке спојеве са њима, **већ** представљају околину појаву. Друкчије речено, значење адитивности односи се на реченични члан испред кога стоји језичка јединица са овом семантиком, а контактни положај са координатором сасвим је случајан. Међутим, тиме што се између те две језичке јединице не остварује тесна веза не подразумева се и могућност изостављања СК адитивности.

III ДЕО

III. 1. СПОЈЕВИ СЕМАНТИЧКИ СПЕЦИФИКОВАНИХ КООРДИНАТОРА И ЈЕЗИЧКИХ СРЕДСТАВА КОЈА СЕ НАЛАЗЕ У ФУНКЦИЈИ СК УЗ СЕМАНТИЧКИ НЕСПЕЦИФИКОВАНЕ ВЕЗНИКЕ

За разлику од копулативних и адверзативних, као независних везника са мањом спецификацијом значења, везници у оквиру осталих типова координатора самостално су у стању да обележе семантички однос међу компонентама координиране конструкције па су они уједно и носиоци граматичког плана координације и семантички верификатори односа међу компонентама конструкције. Ти се типови везника или ређе могу наћи у спојевима са језичким јединицама или конструкцијама које се налазе у функцији СК уз семантички мање спецификоване типове координатора или пак никада не могу бити праћени неким од поменутих језичких средстава. Уколико се иза ових везника, а ту говоримо о дисјунктивним, градационим и објаснидбеним, нађе нека јединица или конструкција која уз семантички неспецификован координатор има функцију СК (обележаваћемо се у овом поглављу са „СК”, одн. „Concr”¹⁶⁰), њена ће се функција знатно разликовати у односу на функцију уз значењски неспецификован везник.

Однос семантички спецификованих везника и „СК” показаћемо детаљно на примеру веза ових координатора и „СК темпоралности”, а као илустрације прикључиваћемо и везе са осталим типовима „СК”.

III. 1.1. Спојеви Conj Disjunct + „Concr”

У дисјунктивним координираним реченицама конјунктори „izražavaju alternativni odnos među ravnopravnim elementima” (Мразовић–Вукадиновић 1990: 368) и у том семантичком односу исцрпљује се значење дисјункције, које се не може додатно спецификовати нити се то значење може даље разлагати на подтипове.

У случају сложених реченица, дисјунктивни однос подразумева чињеницу да остварење предикације једне клаузе искључује остварење предикације друге. У таквим реченицама неостварива је симултаност реченичних предикација. Из овога произлази да је немогућа нпр. употреба „Concr Temp Ident/Quant_{Simul}” уз дисјунктивне везнике.

Био је погурен, **или** се само правио да би изгледао старији. (АСП: ИА) → *Био је погурен, **или** се У ИСТО ВРЕМЕ/ИСТОВРЕМЕНО/ДОТЛЕ само правио да би изгледао старији.

Уколико би се пак неки адверб који врши функцију Concr Temp Ident_{Simul} уз семантички неспецификован везник и нашао уз неки од Conj Disjunct, тај би адверб могао имати једино функцију темпоралног локализатора¹⁶¹.

И поред великог броја примера за језичке јединице и конструкције у функцији СК са значењем постериорности, пронашли смо мали број спојева где се неки од њих налази иза неког од дисјунктивних везника. Ковачевић такође указује на ретку појаву СК било ког типа уз дисјунктивне везнике и објашњава да „у *раставним (дисјунктивним)* независносложеним реченицама (готово да и) нема експлетивних конкретизатора, чијом би се употребом уз дисјунктивни везник (*или*, односно *било да*) спецификовао (под)тип раставног значења. Вјероватно је томе разлог чињеница што се дисјунктивно значење најчешће исцрпљује у готово семантички ‘компактом’ значењу алтернативности” (Ковачевић 2000: 108).

¹⁶⁰ На овај начин желимо показати да се ту не говори о СК на функционално-семантичком плану, већ само на формалном. Друкчије, на овом месту не говоримо о функцији СК, већ само о оним језичким средствима која имају улогу СК уз семантички неспецификоване координаторе.

¹⁶¹ Пример за спој дисјунктивног везника и неког адверба за означавање симултаности нисмо пронашли ни претрагом на интернету, а сматрамо да га није могуће ни моделовати.

Потврде за спојеве *Conj Disjunct + „Concr Temp Ident/Quant_{Poster}”* нису у нескладу са цитираним Ковачевићевим мишљењем. „СК постериорности” у споју са дисјунктивним координатором *или* не прецизира додатно семантику алтернативности. Његова улога у оваквим спојевима јесте скретање пажње на временски план, тј. истицање чињенице да се садржаји дати као алтернативни налазе у односу сукцесивности.

- 1) ...на којој [на стази] не знаш шта је горе, успон на врх Скршичне, **или** ПОСЛЕ ТОГА трчање на низбрдици. (<http://klub100maratona.wordpress.com>);
- 2) НАТО је поставио основу једностраног војног притиска на Србе од стране свих међународних организација које су на поједини начин или учествовале у регулисању конфликта, **или** ЗАТИМ у изградњи државе Босне и Херцеговине. (www.nspm.rs);
- 3) Да је Вучић испунио иједно обећање из кампање **или** НАКОН ТОГА у овим годинама власти, имао би реалну подршку интелигенције (www.blic.rs).

Изостављањем „СК постериорности” из позиције иза дисјунктивног координатора не добија се неовверена конструкција. Дакле, „СК” је увек експлетивни елемент на граматичком плану. На семантичком плану постоје последице уколико логички однос међу садржајима који се нуде као алтернативни не обезбеђује однос сукцесивности међу њима. Тако ће у прва два од наведених примера „СК” *после тога* и *затим* бити потребни елементи на семантичком плану пошто би се њиховим елидирањем изгубио однос сукцесивности међу алтернативним садржајима и остао однос симултаности, као основни временски план у дисјунктивним конструкцијама, када друкчији временски план није обезбеђен логичким односом међу садржајима. Чување односа сукцесије помоћу логичког односа међу садржајима илуструје пример 3 (изборна кампања претходи годинама на власти), где „СК постериорности” постаје експлетивни елемент и на семантичком плану.

Уз дисјунктивни координатор у истом ће положају бити и остала језичка средства која имају функцију СК уз значењски неспецификоване везнике.

У реченицама са везником *или* праћеним „СК начинског значења”, начински адверб само уводи у реченицу још један семантички план, не ништећи основни, што смо видели у везама копулативних и неких адверзативних везника и начинских конкретизатора.

...Тијана га хвата и дави, **или** га ТАКО милује. (РБ–СБ: 96); ...последица намерне мистификације да постоји нешто што се назива независним новинарством (независно политички и економски), **или** се ТИМЕ заправо жели да потури како је шегрт „светског духа” заправо главни пословођа историје (ЈМ: 60).

III. 1.2. Спојеви *Conj Expl + „Concr”*

У експланативним координираним реченицама „координирани елемент [...] представља само *реименовање*, тј. нову формулацију за исти референт који је именован првим чланом координиране везе” (Ковачевић 1998: 63; истакао курзивом М. К.). Експланативни везници, за разлику од копулативних или адверзативних, имају врло уско спецификовану семантику, што онемогућава поништење основног значења везника, као што је то могуће код споја нпр. *Conj Advers + Concr Temp_{Simul}*, чак и кад би експланативни везници дозвољавали навођење неке речи или скупа речи који се јављају у функцији темпоралног СК.

У експланативним конструкцијама, дакле, постоји алтернативни, а не однос коегзистенције двају елемената, што блокира појаву језичких израза којима се упућује на паралелност реализације садржаја, каква постоји у нпр. координираним конструкцијама са значењем симултаности. У овом типу координираних конструкција везник не може бити праћен неком јединицом или конструкцијом у функцији *Concr Temp_{Simul}* уз семантички неспецификован везник,

тј. немогуће је направити граматичну конструкцију са спојем везника *тј. / одн. / а то / и то* и СК симултаности.

Кривично дело које није обухваћено продуженим кривичним делом у правноснажној судској пресуди, већ буде откривено накнадно, представља посебно кривично дело, **односно** улази у састав посебног продуженог кривичног дела. (КЗ) → *Кривично дело које није обухваћено продуженим кривичним делом у правноснажној судској пресуди, већ буде откривено накнадно, представља посебно кривично дело, **односно/тј.** ИСТОВРЕМЕНО улази у састав посебног продуженог кривичног дела.

Када се у језичкој пракси појаве спојеви експланативног везника и неког „СК”, том језичком јединицом само се упућује на неку компоненту из клаузе лево од координатора без утицаја на семантички однос међу компонентама конструкције.

... када се труднице „гладе” по стомаку, то може да изазове порођај, тј. ТИМ НАЧИНОМ се подстиче порођај. (<http://forum.krstarica.com>);

III. 1.3. Спојеви **Conj Grad** + „**Concr**”

Што се тиче градационих конструкција, које још једино нисмо поменули, М. Ковачевић објашњава због чега СК не долазе у везу са некорелативним градационим везницима *а камоли / а некамоли*¹⁶² и у потпуности смо сагласни с тим. Међутим, у вези са другим типом градационих конјуктора стоји само напомена да „конкретизатори никада не долазе уз корелативне везнике” (Ковачевић 2000: 109). На основу примера ексцерпираних из грађе можемо видети да се у позицији иза другог дела корелационог градационог везника *не само...него (и)* могу наћи јединице или конструкције које врше функцију СК симултаности уз копулативне или адверзативне везнике:

Conj Grad (NE SAMO ... NEGO/NO/VEĆ) + „Concr Temp Ident_{Simul}” (← Adv_{Temp} (=ISTOVREMENO, UJEDNO))

...он (Марнуш) тиме **не само** што узима на себе улогу тјешитеља, **него** се У ИСТО ВРИЈЕМЕ наоружава против њега... (ДК: С); Покушај оправдања постојања логора је **не само** недопустив **него** је он ИСТОВРЕМЕНО доказ о изопачености морала (ДК: НР); ...који је [јеврејски живаљ] том средњовековном пејзажу давао **не само** одређену боју и тон **него** ИСТОВРЕМЕНО служио и као динамичка сила... (ДК: ЖЛ); ...Вилијем помиње просте људе, а тако су нека његова сабраћа означавала **не само** пук, **него** УЈЕДНО и неке људе. (КМФ); ...злочин (вадила је новорођенче из живе труднице) својевремено [је] **не само** запањено овдашњу јавност **него** УЈЕДНО представљао такву новост, која је својом драстичношћу и сулудошћу обилато демантовала прастару латинску... (КМФ).

У оваквим спојевима „конкретизатором” се обележава симултано остварење садржаја од којих један има већу комуникативну вредност, што је задато семантиком везника. Дакле, „конкретизатор” ће прецизирати природу односа међу компонентама не ништећи онај задат значењем везника. Друкчије речено, код спојева са везником *не само ... него/већ* сам везник довољно је семантички спецификован, па градационо значење задаје и чува као примарно у реченици. Садржаји са односом градације могу бити реализовани на симултаном или на сукцесивном плану, а СК временског значења у овом случају уводи и прецизира овај семантички план као план који коегзистира са примарним значењским планом – планом градације.

У градационим конструкцијама, „СК“ *притом* може се наћи у постпозицији у односу на други део корелативног везника *не само ... већ/него/ но*, али се његова функција разликује у

¹⁶² Ковачевић (2000:109): „зато што су сами некорелативни везници настали конјункционализацијом споја везника и конкретизатора (а+(не) камо +ли).”

односу на функцију СК уз копулативне и адверзативне координаторе. Када се СК пропратне околности нађе у постпозицији у односу на други део корелативног градационог везника *не само... него/но/већ*, он не може, као нпр. код адверзативних везника, поништити значење градације, што се може видети у наредним примерима.

ConjCop(NE SAMO... NEGO/NO/VEĆ) +ConcrPO(←AdverbDeic_{po}(←Prep(=PRI)+PronDeic7(=TAJ))

Наиме, сазрео је у победника-рутинера, играча који **не само да** подешава интезитет своје игре према захтевима резултата **већ ПРИ ТОМЕ** задржава хладнокрвност (www.b92.net/sport); Она **не само** да пролази кроз читав центар града, **него ПРИ ТОМЕ** често иде уз саму обалу. (www.beobuild.rs/forum); **Не само** да не морају гледати гдје пуцају, **него ПРИ ТОМЕ** погађају у вас као од шале. (www.playomania.com); Значи, **није само** да нам гурају прст у око **него ПРИ ТОМЕ** и руку у цеп!!!! ()).

СК, дакле, не поништава значење градације својствено координатору (оно је и даље у примарном плану). Међутим, СК анафором истиче, потцртава симултани однос између предикација и додаје значење допунског прикључка.

Значи, **није само** да нам гурају прст у око **него ПРИ ТОМЕ** и руку у цеп! [= ДОК *нам гурају прст у око*, гурају нам и руку у цеп].

У грађи нисмо пронашли ниједан пример за СК пропратне околности у постпозицији у односу на некорелативни градациони везник *а камоли*. Овај координатор захтева негирану предикацију прве, одн. клаузе лево од себе. Самим тим, искључује се могућност за симултану реализацију двеју предикација неопходну за остваривање значења пропратне околности.

Иста ситуација добиће се и са појавом других типова „СК” уз градациони везник:

Не само да пљују по Нолету **него ТАКО** раде и са дијаспором. (www.rts.rs); Риђановић **не** говори **само** енглески без акцента, **него ТАКО** говори и француски језик. (www.balkan-sehara.com); Овде **није** реч **само** о томе да је такав однос делатних друштвених група (њихових релативних снага) онемогућавао убрзавање економског раста **него је НА ТАЈ НАЧИН** обликована целина друштвених односа. (www.udi.rs/articles);

Јак човек Ничеов пак **не само** да не означава никакву савесност и скрупулозност у погледу опште признатих моралних закона, **но, НАПРОТИВ**, апсолутно презрење (www.svetosavlje.org)

Не само што је гојазност у трудноћи велики ризик за мајку, **већ** се **ТИМЕ** угрожава и здравље бебе. (Блиц магазин 25. 11. 2012: 9).

СК је у овим спојевима експлетивног типа на граматичком плану, тј. необавезан је и по његовом изостављању реченица остаје граматична, а губи се ознака секундарног семантичког плана у реченици.

III. 2. СПОЈЕВИ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА И „СК”

Везе координатора и СК знатно су разноврсније и фреквентније у односу на спојеве субординатора и језичких средстава која се могу наћи у функцији СК. Међутим, велика неподударност у формама и у фреквенцији спојева у савременом српском није најважнија разлика између поменутих спојева. Разлике између њих огледају се првенствено у:

- а) помереном значењу споја у односу на значење саставница;
- б) немогућности уметања неке речи између елемената споја, чак ни енклитике;
- в) стилској обележености.

У набројаним препознају се, са једне стране, неке од основних особина фразеологизама као лексичких јединица¹⁶³ и, са друге, сложених везника.

Да видимо најпре о каквим конструкцијама овде говоримо. У грађи смо нашли потврде само за везе субординатора *кад* и заменичког прилога *тамо* и истог субординатора и партикуле *оно*.

(А) ...па се осврће да потражи огледало у којем ће наћи одраз ове слике и овога прозора, **кад** ТАМО, иза њега један растворен прозор, цветови геранијума и кожасто лишће пузавице, али огледала нигде нема. (ДК–НР); ЕУ истакла да се Србија не може кандидовати пречицом. Ми у Брисел, **кад** ТАМО Хаг! (www.glas-javnosti.rs); Кренусмо стопама Грофа Дракуле **кад** ТАМО неочекивано бајколика Румунија (www.putovanja.info); Ја у месару, **кад** ТАМО Lady GaGa бира хаљину (www.facebook.com/pages); Палим ТВ, **кад** ТАМО Тадић.. Гасим ТВ, палим радио, **кад** ТАМО Тадић... Гасим радио, отварам новине, опет Тадић... Сад не знам да ли да отворим чипс..?! (fbstatusi.net/like.php?l=421);

(Б) Надали се јефтинијем, **кад** ОНО гориво покупуљује (<https://www.vesti-online.com>); Таман сам мислио да су се ствари на недавној Скупштини КСС најзад средиле, **кад** ОНО, састаде се Председништво и поништи одлуке надређеног му органа ! (www.politika.rs); Опазио сам да ме уједе за ногу, погледам, **кад** ОНО око колена лије крв. (www.politika.rs); У једном моменту је помислила да је кренуло у добром правцу, понудио је кафом. **Кад** ОНО, простачина отвори врата од ходника и донесе две кафе из аутомата. (КМФ).

У наведеним реченицама значење саставница не подудар се са значењем истакнутих конструкција. Основно значење прилога, одн. везника на функционалном плану, *кад* јесте временско, мада може имати функцију везника и у другим типовима сложених субординираних реченица. Прилог *тамо* има просторно значење, а у РМС у вези са значењем и употребом прилога *тамо* стоји да ова лексема иде уз *кад* „као појачање везнику *кад* се зависном реченицом истиче да је нешто необично, чудновато или да је нешто сасвим друкчије од онога што је речено у главној реченици”. Не бисмо се могли сложити с констатацијом да се у овом случају може говорити о „појачању” везника јер би то подразумевало интензификаторску улогу прилога *тамо*, при којој не би требало да дође до промене семантике везника. Конструкција би, дакле, при интензификацији везника и даље задржала примарно временско значење; међутим, и из лексикографског описа споја *кад тамо* у РМС може се видети да је изгубљено значење које би било збир значења компонената. У оваквом споју темпорално, као основно значење субординатора *кад* ишчежава, што потврђује и могућност замене субординатора *кад* координатором *а* у свим потврђеним случајевима. Нпр.:

...па се осврће да потражи огледало у којем ће наћи одраз ове слике и овога прозора, **а** ТАМО, иза њега један растворен прозор, цветови геранијума и кожасто лишће пузавице, али огледала нигде нема.

¹⁶³ Фразеологизам се дефинише као „sled reči koji je semantički a često i sintaktički ograničen, tako da one funkcionišu kao jedna jedinica. Sa semantičkog stanovišta, značenja pojedinačnih reči ne mogu se sabirati kako bi se dobilo značenje 'idiomatskog' izraza kao celine” (Кристал 1988: 96–97).

У овом споју немогуће је уметнути неки други елемент клаузе између везника и прилога (чак ни неку од енкликата, што је могуће учинити између свих акцендованих везника и СК), нити прилог *тамо* заменити неким другим адвербом сличне семантике (нпр. *онде*, *онамо*...). С друге стране, семантички и прагматички готово подударан овоме јесте спој истог везника и лексеме *оно*, којој није иманентно спацијално значење.

Уђеш у кабину да пробаш дрес, кад ОНО... (<http://www.vesti.rs/Sport/Udjesh-u-kabinu-da-probas-dres-kad-ono.html>)

На основу претраге на интернету можемо закључити да се спој *кад тамо* у савременом српском језику најчешће јавља у вицевама као краткој књижевној форми и у публицистичким текстовима (посебно у насловима чланака). То је условљено неочекиваношћу као једном од основних особина овог израза, а постизање неочекиваности једна је од основних особина лица (уп.: РКТ 1992: 919–920) и начин да се привуче пажња читалаца, што је основна функција наслова новинских текстова (уп.: Јовановић 2010: 117, 118).

Све наведено, и чињеница да су ово готово маргиналне конструкције у савременом језику и да нема веза других субординатора са „семантичким верификаторима”, упућује на закључак да се овде ради о рудименту, тј. о окамењеној конструкцији, а не о вези везника и СК у оном смислу како смо на те спојеве гледали у вези са спојевима координатора и СК.

III. 3. АСИНДЕТСКЕ КООРДИНИРАНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЛЕКСИЧКИМ КОНЕКТОРИМА

Уколико се из споја семантички недовољно спецификованог координатора и језичке јединице и/или конструкције у функцији семантичких конкретизатора изостави везник, настају асиндетске конструкције у којима ће „некадашњи” СК имати функцију конектора, али не на граматичком плану, већ лексичког конектора. Његова ће основна функција и даље бити прагматичка – прецизирање односа међу садржајима конструкције. У позицији лексичког конектора могу се јавити и оне језичке јединице које нису могле улазити спојеве са координаторима, а појављују се у функцији текстуалних конектора¹⁶⁴.

У многим србистичким и/или сербокроатистичким граматицама неким од ових јединица и/или конструкција даје се статус везника без навођења критеријума на основу којих су оне сврстане у граматичке конекторе. Тако нпр. Стевановић (1986¹⁶⁵) у координаторе убраја и лексеме и изразе: *затим*, *само*, *дакле*, *стога*, *ваљда*, *зато*, *само*, *једино*, *тек*, *међутим*, *с обзиром на то да*, али и четрдесетак година касније, и поред радова у којима су дефинисани критеријуми за издвајање граматичких везника и разликовање координатора и субординатора (уп. Ковачевић 1998: 11–35, 246–257) појављују се граматике у којима се о овим и сличним лексемама говори као о граматичким везницима (в. Станојчић 2010).

¹⁶⁴ У србистици и/или сербокроатистици о текстуалним конекторима, као о подтипу реченичних прилога, писала је најпре М. Ивић (1978: 1–16) и означила их као прилошке изразе „који су у функционалном погледу блиски конјункцијама. Реч је о модификаторима који садржину дате реченице постављају у одређени семантички однос према претходном саопштењу указујући тиме уједно на њихову међусобну повезаност” (ibid.: 4). За такву врсту језичких средстава касније су у литератури коришћени и други термини: *конектори* (Силић 1984, Велчић 1987); *конективи* (Гловацки Бернарди 2004: 67); *текстуални конектори* (Поповић Пецић 2009: 31; Кликовац 2008, Ковачевић 2007; 55), *дискурсне ознаке* (Нигоевић 2010); *дискурсни маркери* (Ристић 2004; Поповић 2010); *дискурсни конектори* (Ристић 2004); *конектори, подтип: организатори текста* (Мразовић 2009: 725–736); *конектори, као подтип реченичних прилога* (Прањковић 2001). В. о овоме више у: Благојевић–Вукић 2012.

¹⁶⁵ И у првом издању *Савременог српског србскохрватског језика. II део: Синтакса* М. Стевановића из 1969. год. постоји исти корпус координатора.

Асиндетске конструкције са градационим значењем

У спојевима координатора копулативних и адверзативних координатора и СК за исказивање градационог значења везник је обележје плана координације и нема значајну функцију на значењском плану. То проистиче из семантичке неподударности ових везника и значења градације. Због те чињенице, координатор се може изоставити без штете по семантички план координиране конструкције. На тај начин настају асиндетске конструкције са значењем градације, које су, како закључујемо на основу грађе, заступљеније у савременом језику односу на оне са везником.

а) Ретко је давао интервјуе, ЈОШ РЕЂЕ изјаве или коментаре о свом делу, о догађајима и људима. (Е); ... Његов стил је опасно описивати, ЈОШ ВИШЕ га је штетно упрошћавати... (Е); Телевизија је говор редитеља, ЈОШ ВИШЕ глумаца и технике (ШЉ: 107); Угао приповедања више није власништво писца. Нити је више такозвани „свезнајући проповедач” обучен у лик аутора, ЈОШ МАЊЕ у лик једног наратора (ШЉ: 211); Историја не воли сарказам тумача, ЈОШ МАЊЕ воли импровизације (ШЉ: 252); Одбија ме и текст у којем се неко сатире у препричавању сижеа, описујући успут оно што је већ описано. ЈОШ ВИШЕ ми смета када се критичар труди да открије шта је писац хтео да каже (ШЉ: 237); О књигама се данас пише мало, и спорадично. ПОНАЈМАЊЕ ми је драг приказ који углавном расправља о жанру... (ШЉ: 237).

б) Писац трага за властитом истином и никога не штеди. ПОГОТОВО се никоме не улагује. (ШЉ: 18); Мада се бојим да се приповетка и роман олако проглашавају пишчевом аутобиографијом. ПОГОТОВО је заблуда тврдити да је реалистичка проза увек аутобиографска. (ШЉ: 38); Брдо не подноси велеградску загушљивост, ПОГОТОВО не подноси небодере. (ШЉ: 53); У краткој причи одмах се виде све пукотине и шавови, што није случај с приповетком, ПОГОТОВО није с романом. (ШЉ: 75); Тежак је посао критичара, ПОГОТОВО оног који о књигама пише у дневним новинама (ШЉ: 237).

Примедба о фреквентности асиндетских наспрам синдетских градационих координираних конструкција не односи се на спојеве *а камоли*, *а нектоли*, којима граматичари дају статус градационих везника, тј. граматичких конектора. Међутим, могућност изостављања координатора *а* из споја и осамостаљивање компоненте *камоли/нектоли* без штете по граматичност и семантички статус реченице сматрамо потврдом да и у овом случају ваља говорити о споју координатор + СК, а не о сложеном везнику. Примери које наводимо потичу из *Корпуса* Математичког факултета:

Понекад је текст у новинама толико језички траљав да га, очигледно, није читао ни уредник, КАМОЛИ лектор; Неке ствари не можемо да му приуштимо, КАМОЛИ захвате хируршке које раде стручњаци; ...ради наша нова школа, а ни динара нисмо добили за њено одржавање и остале трошкове, КАМОЛИ за школска учила; Од ње нисам добио ни позајмицу, КАМОЛИ поклон; На сунце чак ни зими, КАМОЛИ током врелог лета, не излази пре него што лице заштити кремом и тамним наочарама; Она, у стиду ли, у поносу ли неком, ни главе да окрене, КАМОЛИ Бога им прихвати; ...оно полетно момачко доба, кад не бјеше тешко с Башчаршије маршем изгурати на врх Требевића, КАМОЛИ „умеморисати” Његошеву опојну лирску васељену; Који би паметан човек, судије, у оваквој ситуацији и помислио, КАМОЛИ покушао да изврши кривично дело;

Осим тога, примере, истина малобројне, у којима се уместо везника *а* појављује везник *и* у контактном положају са *камоли*, такође сматрамо потврдама за мишљење да на спој *а камоли* треба гледати као на везу координатора и СК.

...остављајући све сведоке начисто збуњене да у том тренутку нису знали како се зову **и** КАМОЛИ да испричају како изгледа наш јунак, хармоникаш (КМФ); Јер, када неко одлучи да купи или закупи земљиште и покрене производњу управо овде, тај неће

питати где је струја, где су вода и канализација и КАМОЛИ где су телефони, већ хоће да је све цакум-пакум. (www.eps.rs/Kwh/List%20400.pdf)

Некмоли се такође појављује као лексички конектор у конструкцијама са градационим значењем. У КМФ овакве координиране конструкције чак чине 23,56 % свих потврда за ову лексему, док се остатак односи на спој *а некмоли*.

Па они ни за ваше годиште више не долазе, НЕКМОЛИ за моје!; ...много озбиљнија остварења од мог малог мозга, који, ето, не може да појми сопствено трајање, НЕКМОЛИ туђе минуте; ... никаква уобличена слика, НЕКМОЛИ тон, нису доспели до комунистичког острва; У то доба још није било немачких речника, НЕКМОЛИ речи у њима, поготово не те; Меко ће се [дрво] истрајном обрадом довести до форме на којој се више ништа не може дотаћи, НЕКМОЛИ поправити, а да се дело не распадне; Кад сам поред млина прошао, воденички је камен мировао, ни ветрића није било, НЕКМОЛИ олујног ковитлаја; Држава се не стара ни око државе, НЕКМОЛИ око писма Вука, Змаја, Његоша; ...нема [га] ни у књигама поштоваоца народних маса Матиеза, коме су и богови, НЕКМОЛИ људи, били тек марионете Велике Мајке Нужде; Написи из пера оних који никада нису имали привилегију да кроче у Османлијско царство (НЕКМОЛИ да ту живе); Отприлике 99 % тога мало ко би се усудио и да погледа, НЕКМОЛИ да истражује или да објави; Ancien regime га није задужио ничим што би се осећао обавезним да враћа. Ни саосећањем, НЕКМОЛИ чином;

Асиндетске конструкције са узрочно-последичним значењем

Асиндетске реченице којима се изражава узрочно-последични однос међу садржајима врло су фреквентне у савременом језику, а то се запажање среће и у литератури: „може се примјетити да је разgovорном стилу најкарактеристицијне безвезничко изражавање каузалне везе” (Polovina (1986: 86), jer je u tom stilu iskaz uvijek uključen situacioni kontekst tako da se i ne ekspliciraju svi podrazumijevajući elementi” (Ковачевић 1988: 89). Како смо показали у поглављу о спојевима координатора и СК за изражавање узрочно-последичне везе међу садржајима реченице, не постоје у српском језику деиктичка језичка средства, нити пак нека друкчија, којима се може супституисати нека језичка јединица којом се изражава последица. Зато ће се однос узрока и последице из синдетске реченице, где је узрок увек формализован у првој, а последица у другој клаузи, пренети и на асиндетске конструкције:

Асиндетске конструкције са концесивним значењем

Већ данас је монопол НИС-а половичан, јер се евродизел и ТНГ увозе у Србију без ограничења, И БЕЗ ОБЗИРА НА ТО наша компанија снабдева до 50 одсто потреба домаћег тржишта за том врстом горива. (www.politika.rs);

Асиндетске конструкције са узрочно-последичним значењем

Историјски ток ће се схватити не као равномерно кретање нечему већ као ступњевито напредовање ка некаквом циљу посредством различитих приступа разумевању света. ОТУДА ће оно претходеће бити поимано не као нешто вредно апсорбовања и очувања у потоњем, већ као оно што је неповратно прошло ипревазиђено. (ЈМ: 28); Хвата авион

за Енглеску у зору и неће се враћати шест месеци, ОТУД неодољна потреба да се пре-
крше прописи и да му се дозволи да види своју обожавану рођаку (КМФ).

Асиндетске конструкције са спацијалним значењем

Једино сам ја од свих вас познавала Стива Кечела, а ја сам из Манселоне, ОДАНДЕ се знамо (КМФ);

Асиндетске конструкције са значењем супротности

а) са вишим степеном обраде или прераде се, такође, стиче статус производа са пореклом; НАСУПРОТ ТОМЕ, са нижим степеном обраде или прераде не може да се стекне статус производа са пореклом. (КМФ); ...њихова [је] делатност више везана за народне и специјалне него за универзитетске библиотеке. НАСУПРОТ ТОМЕ, у САД, информативна служба је везана не само за националне, већ и за академске библиотеке (КМФ); Но, ове амнестије нису довеле до заборављавања, нити до братства; СУПРОТНО ТОМЕ, оне су стварале културу у којој је жртвама и њиховим потомцима оспораван приступ правди (КМФ);

б) На дамином крилу бели има пешака више, али не може никако да га искористи. ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА, црни пешак вишка на краљевом крилу игра значајну улогу. (www.politika.rs); ...камата на минус је 25 одсто, док је на недозвољено прекорачење по текућем рачуну 35 одсто годишње. ЗА РАЗЛИКУ ОД ТОГА та банка на позитиван салдо обрачунава камату од три одсто годишње. (www.politika.rs).

Асиндетске конструкције са темпоралним значењем

И тако смо се навикли, најпре се радовали, па онда мало гунђали, мало патили заједно са Аљом, ПОТОМ нам је постало смешно, и на крају смо сасвим огуллали. (МП: 24);

Асиндетске конструкције са ексклузивним значењем

...ништа од мене нису тражили, САМО су ме стално нечим нуткали (МП: 28); Нема, нема никог од старих, ових, САМО они Аустријанци... (РСЈ: 159)

он према својој младој тетци ни у ком случају није испољавао намере које би биле за осуду; ШТАВИШЕ, припадао је ономе доста великом броју људи за које поштене жене не представљају нарочиту привлачност... (КМФ)

IV. ЗАКЉУЧАК

У раду су са функционално-семантичког аспекта разматране комбинаторне могућности најпре координираних везника и невезничких речи тако што је анализирана природа спојева сачињених од координатора на првом и невезничке речи или конструкције на другом месту. Пошто су конструкције овог типа фреквентније и разноврсније у односу на спојеве субординатора и невезничких речи, највећи део рада посвећен је њима.

После прегледа различитих ставова лингвиста у вези са везницима и посебно независним везницима, може се закључити да постоји велика разноликост како у одређивању појма везника, поимању његове функције, типова конструкција које граде, тако и у одређивању корпуса везника. То шаренило односи се на ставове и о зависним и о независним везницима.

Код независних везника, у литератури се издваја различит број семантичких врста или типова везника (од три до шест), а постоји и изразита разноликост у погледу корпуса координираних везника у оквиру сваке семантичке врсте. У овом раду полазимо од поделе координатора на следеће семантичке врсте и везнике који припадају свакој од њих: копулативни везници (*и, па, те, ни, нити*), адверзативни (*а, али, но, него, већ*), дисјунктивни (*или, било, воља*), градациони (*а камоли, а немоли, не само ... него/већ/но*) и експанативни (*то јест, односно...*). Овим се везницима повезују хомофункционалне јединице у координиране синтагме и координиране реченице.

Сви ови везници поседују различит степен семантичке спецификације. Када се у реченици нађе неки семантички недовољно изнијансиран везник, у постпозицији у односу на њега често се могу наћи речи или групе речи чија је основна функција семантичка спецификација везника и клаузе која се њиме везује. Таква језичка средства називамо *семантичким конкретизаторима* (СК) и заједно са координаторима они чине својеврсне спојеве.

Спојевима везника и СК сродни су са сложеним везницима, али се од њих знатно разликују. Те се конструкције не могу посматрати као сложени везници чак ни онда када је СК неексплетиван елемент реченице. Основни разлог за то јесте могућност уметања неког елемента реченице у позицију између везника и СК, одн. чињеница да је СК могуће померити из контактне позиције са везником према крају реченице, уз ограничења наметнута структуром клаузе.

СК може бити одвојен од везника енклитиком, глаголском или заменичком, што је условљено правилима о реду речи у српском језику и прозодијским особинама везника.

Конкретизатором се не може непосредно детерминисати неко значење, већ је он деиктичког, и то анафорског карактера. Њиме се упућује на неки елемент из клаузе лево од споја или из текста/дискурса који претходи конкретном споју.

Постојање сложених реченица са спојевима Coord+Concr који су замењиви одговарајућим субординаторима, тј. структурна трансформација сложене реченице при којој се уместо тог споја појављује субординатор, а не мења се семантика реченице, још једна је потврда става да се семантички критеријум не може сматрати примарним за разликовање типова сложених реченица, нити субординације и координације.

Све врсте координираних везника немају подједнаку способност да творе спојеве са СК. То непосредно зависи од семантике везника, одн. од нивоа семантичке спецификације сваког везника. Семантички најодређенији међу координаторима јесу градациони и експанативни везници и њима није потребна семантичка спецификација. Када се у постпозицији у односу на поменуте координаторе формално и нађу средства која се јављају у функцији СК, њима се не појашњава значење координатора, већ се уноси у реченицу још један семантички план.

СК спојевима дају различита значења сагласна или несагласна са значењима везника. Друкчије, СК се само прецизира значење иманентно везнику или се пак њиме потпуно ништи значење везника и намеће друго, а везник задржава једино улогу граматичког центра споја – он

конструкцију задржава у области координације. Од типа семантичке функције у споју, зависиће и експлетивност везника, одн. могућност изостављања СК из везника.

Када се семантика везника поклапа са семантиком конкретизатора, СК се тада налази у позицији експлетивног СК на оба плана и његова се функција приближава функцији интензификатора (*али + насупрот томе*). Овакве су позиције ретке пошто, с једне стране, нема много моносемантичних координатора, а и када постоје (нпр. координатор *или*) то што су потпуно семантички спецификовани ништи потребу за додатним прецизирањем.

Могућност СК да буде елидиран из споја зависи, заправо, од више фактора: од семантике везника, од подударности/неподударности семантике везника и СК, од логичко-семантичке организације садржаја у реченици, од присуства/одсуства других језичких средстава у реченици семантички подударних са СК итд. Испустивост, одн. експлетивност СК може се посматрати на граматичком и на семантичком плану. Неексплетивни СК на граматичком плану обавезни су елементи реченичног модела пошто њиховим изостављањем настају неоверене конструкције. Много се чешће остварује други тип последица, одн. изостављање СК доводи до промене семантике реченице.

Потреба за навођењем СК зависи и од типа антецедента. Уколико је антецедент СК експлициран и уколико би могао заменити СК у (приближно) истој форми, тј. када између антецедента и СК постоји не само семантичка него и формална подударност, СК најчешће представља експлетивни СК на оба плана, граматичком и семантичком.

Основна прагматичка функција СК уз везник била би да примаоца поруке упуту ка жељеном начину интерпретације садржаја конструкције чији је део.

Своју функцију СК остварују првенствено на семантичком плану; међутим, језичка средства којима се они изражавају могу имати функцију и на граматичком плану. Пошто се СК могу исказивати а) пунозначним речима (заменичким прилогом, незаменичким прилогом) или б) спојевима са најмање једном пунозначном речи (прилошки изрази), они заузимају позицију реченичног члана, а то је најчешће позиција адвербијалне одредбе.

Осим што утичу на значење везника и самим тим на значење координиране конструкције, СК су и кохезиони елементи у конструкцији. Својом анафорском функцијом они онемогућавају пермутацију клауза у оквиру сложене реченице.

Конкретизаторима може се указивати на различите типове семантичких односа међу садржајима које спој повезује. У раду смо издвојили следеће семантичке типове конкретизатора, с тим да класификација и број типова сигурно може изгледати друкчије: 1) темпорални, 2) СК пропратнооколносног значења, 3) спацијални, 4) адверзативни, 5) концесивни, 6) узрочно-последични, 7) начински, 8) градациони и 9) адитивни.

На основу грађе закључујемо да су најзаступљенији у српском језику спојеви семантички недовољно спецификованих везника и СК темпоралног и спацијалног значења. Зато су ови типови детаљније обрађени него остали, тј. у њима је извршена детаљна подела и семантичка анализа средстава у функцији СК.

Како систем релационих јединица представља (релативно) затворен систем, спојевима *ConjCoord+Concr* обogaћује се корпус средстава којим се обележавају односи међу језичким јединицама и конструкцијама.

THE COMBINATION OF CONJUNCTIONS AND NON-CONJUNCTION WORDS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyses, from a functional-semantic aspect, the combining possibilities of coordinating conjunctions and non-conjunction words, in the sense of observing the nature of forms made of coordinators at the initial position and the non-conjunction word or construction at the second. After reviewing the relevant literature in the field of Serbian and/or Serbo-Croatian philology in relation to the characteristics of conjunctions in general, and the coordinating conjunctions in particular, we can conclude that there is a significant variety of linguists' attitudes towards: the definition of the conjunction and the scope of the notion, the understanding of the function of this language unit, the characteristics and the types of its constructions, as well as its corpus. This variety is related to both subordinating and coordinating conjunctions.

When we speak about coordinating conjunctions, we find, in Serbian and/or Serbo-Croatian philology, classifications with different numbers of distinctive semantic classes or types of conjunctions (three to six) and there is a variety of attitudes concerning the corpus of coordinating conjunctions within every semantic class. In this paper, we base our research on the following classification of conjunctions: copulative (*i, pa, te, ni, niti*), adversative (*a, ali, no, nego, već*), disjunctive (*i, bilo, volja*), gradational (*a kamoli, a nekmoli, ne samo... nego/već/no*) and explanatory (*to jest, odnosno*). In contemporary Serbian, these conjunctions combine homofunctional units into coordinated phrases, as well as simple sentences into complex coordinated sentences.

These conjunctions do not have a unique semantic specification. When a construction contains a conjunction which is not sufficiently semantically determined, we can find, in postposition, units or constructions, that is words or groups of words, which function is to specify the conjunction and the clause it is connected with. We call such language tools semantic concretizers (SC) and they form, together with conjunctions, particular conjunction groups. In them, the conjunction carries the grammatical meaning of coordination, whereas SC carries the semantic meaning.

In this paper, we explore the conjunction groups which are related to compound conjunctions, but are also rather different from them. The composition of the construction relates them to the compound conjunctions: insufficient semantic specification as one of the basic components of the group and a non-conjunction word or construction as the other. However, the constructions containing a SC cannot be regarded as compound conjunctions even when a SC cannot be omitted from a group without consequences for the grammatical or semantic status of the coordinated construction, that is, when a SC has the status of a non-expletive element of the sentence. The main reason for that is a possibility of inserting some element (word or construction) in the position between the conjunction and SC, that is, the fact that a SC can be moved from the contact position with a conjunction towards the end of the sentence, within the limits of the clause structure. Besides, we can omit the conjunction from the combination of a coordinator and a SC, which produces asyndetic constructions in which the SC keeps its function as the verifier of the semantic relation among the parts of the construction, whereas it is not possible to omit the conjunction component in compound conjunctions.

When we speak about the „coordinator + SC” constructions, we take into account three elements: 1) the coordinating conjunction as an element which is not a structural part of any clause; 2) the element of the clause structure left from the coordinator – the whole clause, context or presupposition – which will have the function of antecedent, that is, to which the SC will refer to, and 3) the SC – a language unit which belongs to the clause right from the coordinator and which refers to the element from the clause structure left from the coordinator, the whole clause, context or presupposition, that is, which refers to the same notion (establishes with it the relation of semantic co-reference). The role of SC may be taken by 1) pronominal adverbs; 2) adverbial expressions or 3) particles. The first two, as content words or constructions with content words, may have, along with the SC role, the function of some sentence parts, most frequently adverbial determinators.

The presence of SC after the conjunction is not obligatory, which is primarily conditioned by the characteristics of the conjunction. Based on the possibility of SC omission without consequences for the grammatical and/or semantic meaning of the coordinated construction, every SC can be regarded as non-expletive, that is, obligatory and 2) as expletive, that is, elective, non-obligatory. Their further classification is based on their semantic features. Therefore, we can identify several semantic types of con-

cretizators. After the corpus analysis, we established that the most frequent ones in present day Serbian are SC with temporal meaning, and they were given the most consideration in this paper. Apart from 1) the relation between the coordinator and the temporal SC, we also analyzed the relation of semantically insufficiently specified coordinators and SC of the following meaning: 2) circumstantial, 3) spatial, 4) adversative, 5) concessive, 6) causal, 7) SC of manner, 8) gradational and 9) SC mining addition. In each chapter, we analyzed the groups of conjunctions and SC from several aspects: the possibility of a certain SC type to form groups with each of the coordinating conjunctions; the relation between the meaning of the conjunction and SC; the elective quality, that is, the omission of SC from the conjunction group.

A large number of language units and constructions with a function of semantic specification of the insufficiently specified conjunctions (SC) can be found in the postposition in relation to semantically differentiated conjunctions (disjunctive, explanatory or gradational). In this case, they do not act as SC, but are rather similar to the intensifier, if the semantics of SC and the coordinator match, or they serve to introduce another semantic level to the basic semantic relation between the components of the coordinated construction.

Beside the combining quality of coordinators and non-conjunction words, we also analyzed the possibilities of the subordinating conjunctions to form groups with words and constructions in the postposition, as well as the semantic and functional values of these groups. There are few such constructions and they are less frequent from the groups of coordinators and non-conjunction words. As we cannot derive the meaning of these constructions from the meaning of their constituent parts, they are similar to phraseological constructions. In addition, they are stylistically marked.

A distinctive difference between compound conjunctions and „the semantically insufficiently differentiated coordinator + SC” constructions, lies in the possibility of omitting the conjunction with the latter, whereby coordinated asyndetic constructions are formed, and the SC becomes the carrier of the semantic relation among the components.

The corpus for this paper is formed from the constructions recorded in: 1) a limited selection of texts from the present day Serbian covering all functional styles, 2) The Corpus of the Present Day Serbian Language by the Faculty of Mathematics, University of Belgrade and 3) a number of texts from the Internet, by means of Google web search engine.

Key words: combination, combining possibilities of conjunctions, coordinator, subordinator, semantic concretizator, functional-semantic analysis, (non)expletive element, contemporary Serbian.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајановић 1954** Мустафа Ајановић, „Независно” сложене реченице и однос простих реченица у њима, *Наш језик*, V, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 134–147, 206–221, 278–291.
- Алановић 2005** Миливој Алановић, Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, вол. 48, бр. 1–2, 151–232.
- Антонић 1998** Ивана Антонић, Систем темпоралних везника у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 27/2, Београд : Међународни славистички центар, 205–213.
- Антонић 2001** Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci – Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Арсенијевић 2009** Boban Arsenijević, **Serbo-Croatian coordinative conjunctions at the syntax-semantics interface**, *The Linguistic Review*, Volume 28, Issue 2, 175–206.
- Бабић и др. 2007** Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Ivo Škarić, Stjepko Težak, *Velika hrvatska gramatika, knj. 1, Glasovi i oblici hrvatskoga jezika*, Zagreb : Nakladni zavod „Globus”.
- Барић и др. 1990** Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb : Školska knjiga.
- Властелић 2005** Anastazija Vlastelić, О пасиву у хрватскоме језику (Branimir Belaj, Pasivna rečenica), *Fluminensia*, god. 17, br. 2, Rijeka : Filozofski fakultet, 124–127.
- Белај 2010а** Branimir Belaj, *Prostorna značenja na razini složene rečenice*, Zagrebačka slavistička škola, http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Belaj_Prostorna.pdf (преузето 29. 11. 2010)
- Белај 2002** Branimir Belaj, Категорија готовости и вренмска вриједност пасивнога предиката, *Jezikoslovlje*, 3/1–2, Osijek, 1–16, <http://bib.irb.hr/datoteka/123546.2002.pdf> (преузето 18. 12. 2012)
- Белић 1954** Александар Белић, О сложеним реченицама и сродним појавама, *Наш језик*, V, св. 7–8, св. 9–10, 227–234, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 297–305.
- Белић 1998** Александар Белић, *Општа лингвистика*, Изабрана дела 1, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Благојевић–Вукић 2012** Савка Благојевић, Маја Вукић, Текстуални конектори за изражавање логичких односа у српском и енглеском академском дискурсу, у: *Структурне карактеристике српског језика, Српски језик, књижевност, уметност : Зборник радова са VI међународног научног скупа*, одговорни уредник: М. Ковачевић, Крагујевац : ФИЛУМ, 477–488.
- Благус Бартолец 2012
- Goranka Blagus Bartolec, Kolokacijske sveze prema drugim leksičkim svezama u hrvatskom jeziku, *FLUMINENSIA*, god. 24, br. 2, 47–59.
- Бонцолова 2007** Валентина Бонцолова, *В света на българските предлози*, Велико Търново : Издателство „Фабер”.
- Брабец–Храсте–Живковић 1954**
- Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb : Školska knjiga.
- Васић 1998** Вера Васић, Синтаксичка кореференцијалност, *Јужнословенски филолог*, год. LIV, Београд : Институт за српски језик САНУ, 79–86.

- Вићентијевић и др. 2001** Биљана Вићентијевић, Маријана Папрић, Драган Милојевић, Часлав Манчић, *Грађа за библиографију српске синтаксе*, Београд : Институт за српски језик САНУ.
- Велчић 1987** Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb : Školska knjiga.
- Всеваљадова и др. 2005** М. В. Всеволодова, Е. Н. Виноградова, Е. В. Клобуков, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов, В. Л. Чекалина, *Материјали к словарю „Предлоги и средства предложног типа в руском језике. Функционално-комуникативне аспекты реального употребления”*, Москва : Издательство Московского университета.
- Вујаклија 1992** Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд : Просвета.
- Вукић 2009** Маја Вукић, Темпорални конкретизатори уз адверзативне везнике у српском језику, *Српски језик*, бр. XIV/2, Београд : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 221–249.
- Вукић 2014** Маја Вукић, Маргинални типови семантичких конкретизатора у српском језику, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.): *Језик, комуникација, маргинализација: Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 305–316.
- Вукојевић 1993** Luka Vukojević, Korelativne posljedične strukture s veznikom *te*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, sv. XIX, Zagreb : Institut za hrvatski jezik i hezikoslovlje, 417–441.
- Вукојевић 1998** Luka Vukojević, Obradba veznika u općem hrvatskom rječniku, *Filologija*, br. 30–31, Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 379–394.
- Вукојевић-Худечек 2007** Luka Vukojević, Lana Hudeček, Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina, *Sintaktičke kategorije. Zbornik radova skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani*, Osijek, 283–335. (читано у рукопису).
- Гловацки-Бернарди 2004** Zrinjka Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb : Školska knjiga.
- Гортан-Премк 1997** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд : Институт за српски језик САНУ.
- Грицкат 1953** Ирена Грицкат, О допусном значењу свезице „и” и речи „иједан”, „имало”, „ико” и сл., *Наш језик*, н. с., год. IV, бр. 5–8, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 217–228.
- Грицкат 1961** Ирена Грицкат, Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима, *Наш језик*, год. XI, бр. 3–4, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 69–80.
- Грицкат 1962** Ирена Грицкат, О једној особености прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, год. XII, бр. 36, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 78–89.
- Грицкат 1983** Ирена Грицкат, О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци, *Јужнословенски филолог*, год. XXXIX, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 1–41.
- Грицкат 2003** Ирена Грицкат, О предлогу *за* у српском језику, *Јужнословенски филолог*, год. LIX, Београд : Институт за српски језик САНУ, 11–16.
- Ђуркин 2013** *Принципи настанка сложених везника и њихова функционалностилска дистрибуција у српском језику*, Крагујевац : ФИЛУМ, (необјављена докторска дисертација) <https://fedorakg.kg.ac.rs/fedora/get/o:363/bdef:Content/get> (преузето: 22. 3. 2014)
- Ивић 1995** Milka Ivić, *Lingvistički ogledi* (drugo izdanje), Beograd : Slovoграф.
- Ивић 1955–1956** Милка Ивић, Из проблематике падежних временских конструкција, *Јужнословенски филолог*, год. XXI, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 165–217.

- Ивић 1978** Милка Ивић, О српскохрватским реченичним прилозима, *Јужнословенски филолог*, год. XXXIV, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 1–17.
- Ивић 1979** Милка Ивић, О српскохрватским прилозима «за начин», *Јужнословенски филолог*, год. XXXV, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 1–18.
- Ивић 1981** Милка Ивић, О прилозима у вези са неким типолошким карактеристикама српскохрватске реченице, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 7, Београд : Међународни славистички центар, 307–312.
- Ивић 1983** Milka Ivić, Srpskohrvatski padežni sistem za označavanje prostornih odnosa, u: *Lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd : Prosveta.
- Ивић 1995** Milka Ivić, *O zelenom konju : Novi lingvistički ogledi*, Beograd: Slovograf.
- Ивић и др. 2004** Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд : Београдска књига.
- Јањушевић Оливери 2013
- Ана Јањушевић Оливери, Функционално-семантичко поље вербалне интензификације у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIII (2), 541–557.
- Јовановић 2005** Јелена Јовановић, Конекција и конјункција – два типа везничких функција, *Српски језик - студије српске и словенске*, вол. 10, бр. 1–2, 301–317.
- Јовановић 2010** Јелена Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа : језичке и стилске особине новинарства*, Београд : Јасен.
- Катичић 1986** Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb : JAZU– Globus.
- Катнић-Бакаршић 1993** Марина Катнић-Бакаршић, Градациони конектори у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 21/2, Београд : Међународни славистички центар, 82–88.
- Кашић 1962/63** Јован Кашић, Систем копулативних везника **и**, **па**, **те** у српскохрватском књижевном језику, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, год. VII, Нови Сад : Филозофски факултет, 111–119.
- Кашић 1975** Јован Кашић, Употреба независних везника у савременом књижевном језику, *Књижевност и језик*, XXII, св. 1, Београд : Друштво за српски језик и књижевност, 60–72.
- Киркиа 2006** Genaro Chierchia, Broaden your views. Implications of domain widening and the spontaneous logicity of language, *Linguistic Inquiry* 37.4, 535–590.
- Клајн 2002** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део, Сла гање и префиксација*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ – Нови Сад : Матица српска.
- Клајн 2005** Ivan Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Кликовац 2008** Душка Кликовац, О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице *тај – поред тога, уз то, на супрот томе, поврх тога, при томе, према томе, иза тога, на то*, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад : Матица српска, 177–193.
- Кликовац 2012** Душка Кликовац, *Грамматика српског језика за основну школу*, Београд : Креативни центар.
- Ковачевић 1983** Милош Ковачевић, Атрибутска употреба прилога у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику*, год. XXVI, бр. 1, Нови Сад : Матица српска, 131–145.
- Ковачевић 1988** Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo : Svjetlost.
- Ковачевић 1992** Miloš Kovačević, *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo : Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Ковачевић 1995** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, друго допуњено издање, Никшић : Унирекс.
- Ковачевић 1998** Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд : Рашка школа – Србиње : Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2000** Милош Ковачевић, Конкурентност простих независних везника и везника са обавезним конкретизатором у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 29/1, Београд : Међународни славистички центар, 97–111.
- Ковачевић 2002** Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш : Издавачка јединица Универзитета.
- Ковачевић 2007** Милош Ковачевић, Прилошки изрази у савременом српском језику, у: *Србистичке теме*, Филум: Крагујевац, 11–48.
- Ковачевић 2008** Милош Ковачевић, Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица, *Српски језик у контексту*, Крагујевац: ФИЛУМ, 65–83.
- Кордић 1995** Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb : Matica hrvatska.
- Кордић 2002** Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Кордић 2003** Snježana Kordić, Prilozi ovd(j)e/tu/ond(j)e, ovamo/tamo/onamo, ovuda/tuda/onuda, *Јужнословенски филолог*, LIX, Београд : Институт за српски језик САНУ, 81–103.
- Кордић 2004** Snježana Kordić, *Kroatisch-Serbisch: Ein Lehrbuch für Fortgeschrittene mit Grammatik*, Hamburg : Buske, <http://books.google.com/books?id=UAoeqRnott0C&pg=PA185&lpg#v=onepage&q&f=false> (preuzeto 12. 12. 2010)
- Кордић 2008** Snježana Kordić, Koordinacija i subordinacija u složenim rečenicama slavenskih jezika, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд : Институт за српски језик САНУ, 189–197.
- Костић 1965** Đorđe Kostić, *Struktura i upotrebne vrednosti oblika u srpskohrvatskom jeziku (Nepromenljive reči)*, 2.1/1/25, 6 / 1–29.
- Кристал 1988** Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd : Nolit.
- Кристал 1992** David Cristal, *A dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blachwell Publishers.
- Кристал 1996** Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd : Nolit.
- Кубурић Мацура 2005** Мијана Кубурић Мацура, Конструкције без + N(Gen) у функцији исказивања пропратне околности у Андрићевом роману Госпођица, *Српски језик – студије српске и словенске*, 10, 1–2, 565–576.
- Лалевевић 1962** Миодраг Лалевевић, *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Београд : Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.
- Лалевевић 1967** Миодраг Лалевевић, *Приручник за наставу синтаксе српскохрватског језика*, Београд : Просвета.
- Лалевевић 1974** Миодраг С. Лалевевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*, Београд : Лексикографски завод Свезнање.
- Ломпар 2003** Весна Ломпар, Систематизација врста речи у савременом српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 32/3, Београд : Међународни славистички центар, 35–49.
- Маретић 1887** Tomo Maretić, Veznici u slovenskijem jezicima, *Rad JAZU*, LXXXVI, Zagreb : JAZU, 76–150.
- Маретић 1888** Tomo Maretić, Veznici u slovenskijem jezicima, *Rad JAZU*, LXXXIX, XCI, XCIII, Zagreb : JAZU, 61–128, 1–80, 1–77.
- Маретић 1963** Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb : Matica hrvatska.

- Милошевић 1982** Ксенија Милошевић, Улога глаголског облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XI/2, Београд : Међународни славистички центар, 125–138.
- Милошевић 1986** Ксенија Милошевић, Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/1, Београд : Међународни славистички центар, 33–45.
- Милошевић 2010** Јованка Милошевић, О неким зависним реченицама са субординатором *a da* и предикатом у потврдном облику, *Славистика*, 14, Београд : Славистичко друштво Србије, 276–279.
- Миновић–Ајановић 1981** Milivoj Minović, Mustafa Ajanović, *Srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*, Sarajevo : Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Михајловић 1982** Mladen Mihajlović, Naporedni veznici kao vrsta reči u anglističkoj i srpskohrvatskoj lingvističkoj tradiciji, *Analni Filološkog fakulteta*, br. 14, Београд : Filološki fakultet, 47–77.
- Михајловић 1983** Младен Михајловић, О синонимији адверзативних везника у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XII/1, Београд : Међународни славистички центар, 189–196.
- Московљевић 2000** Милош Московљевић, *Речник савременог српског књижевног језика с језичним саветником*, Београд : Гутембергова галаксија.
- Мразовић 1990** Павица Мразовић, Класификација партикула (у ужем смислу) у српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику*, год. XXX, Нови Сад : Матица српска, 301–309.
- Мразовић–Вукадиновић 1990** Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad : Dobra vest.
- Мразовић 2009** Pavica Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Мушовић 1987** Абдулах Мушовић, Временски прилози руског и српскохрватског језика у функцији локализатора радње предиката, *Живи језици*, год. XXIX, бр. 1–4, Београд : Друштво за стране језике и књижевности Србије, 18–32.
- Мушовић 1991** Абдулах Мушовић, Употреба прилошких израза у функцији показатеља дужине трајања глаголске радње у савременом руском и српскохрватском језику, *Зборник Филолошког факултета у Приштини*, књ. I, Приштина : Филолошки факултет, 241–252.
- Недев 1992** Иван Недев, *Синтаксис на съвременния български книжовен език*, София : Бряг-принт.
- Палић 2007** Ismail Palić, *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo : Bookline.
- Петровачки 2000** Љиљана Петровачки, *Синтакса у настави српског језика и књижевности*, Нови Сад : Змај.
- ПМС 1994** Митар Пешикан, Мато Пижурица, Јован Јерковић, *Правопис српског језика*, Нови Сад : Матица српска.
- Пипер 1977–78** Предраг Пипер, Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику, *Прилози проучавању језика*, бр. 13–14, Нови Сад : Филозофски факултет, 1–51.
- Пипер 1978** Предраг Пипер, Заменички прилози са значењем места и правца у руском, пољском и српскохрватском језику, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXI/1, Нови Сад : Матица српска, 63–82.

- Пипер 1982** Предраг Пипер, О типовима квантификатора у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, XI/2, Београд : Међународни славистички центар, 93–103.
- Пипер 1983** Predrag Piper, Zamenički prilozi, *Radovi instituta za strane jezike i književnosti*, sv. 5, Novi Sad : Institut za strane jezike.
- Пипер 1988** Предраг Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Пипер 1997** Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd : Čigoja štampa.
- Пипер и др. 2005** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика : проста реченица*, Београд : Институт за српски језик САНУ – Београд : Београдска књига – Нови Сад : Матица српска.
- Пипер–Клајн 2013** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад : Матица српска.
- ПМС 2010** Митар Пешикан, Мато Пижурица, Јован Јерковић, *Правопис српског језика : измењено и допуњено екавско издање*, Нови Сад : Матица српска.
- Попов 1983** *Граматика на съвременния български книжовен език*, том III *Синтаксис*, К. Попов (главен редактор), София : Българска академия на науките.
- Попов 1998** Константин Попов, *Синтаксис на българския книжовен език*, Велико Търново : Издателство „Абагар”.
- Поповић 1982** Ljubomir Popović, Iz problematika strukturiranja složenih rečenica: nezavisne i zavisne rečenice, *Књижевност и језик*, XXIX/1, Београд : Друштво за српски језик и књижевност, 1–15.
- Поповић 1985** Бранислава Поповић, *Каузални субјунктори у немачком и српскохрватском језику*, Београд : Филолошки факултет.
- Поповић 1998** Љубомир Поповић, Реченични функтори, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 27/2, Београд : Међународни славистички центар, 385–403.
- Поповић 2004** Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд : Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Поповић Пецић 2009** Ana Popović Pecić, Koordinatori i vezni adverbijali kao obeležja veze među rečenicama: prevođenje sa engleskog na srpski, *Philologia*, br. 7, 25–36, http://www.philologia.org.rs/Files/broj_7.pdf (преузето 14. 12. 2012)
- Прањковић 1984** Ivo Pranjković, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.
- Прањковић 1993** Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Прањковић 2001** Ivo Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Прањковић 2010** Ivo Pranjković, Domašaji i ograničenja lokalističke teorije padeža, u: M. Birtić, D. Brozović Rončević, *Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintaktički dani*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb–Osijek : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet u Osijeku, 213–222.
- Радовановић 1977_а** Milorad Radovanović, Imenica u funkciji kondenzatora (I), *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, knj. XX/1, Novi Sad : Matica srpska, 63–144.
- Радовановић 1977_б** Milorad Radovanović, Imenica u funkciji kondenzatora (II), *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, knj. XX/2, Novi Sad : Matica srpska, 81–154.
- Радовановић 1990** Milorad Radovanović, O obaveznoj determinaciji kao o jezičkom postupku, u: *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci – Novi Sad : Knjižarnica Zorana Stojanovića, 77–106.

- Радовановић–Бугарски 2007** Милорад Радовановић, Наташа Бугарски, Номинализације: два лика, *Зборник Матице српске за славистику*, 71–72, Нови Сад : Матица српска 199–208.
- Ристић 1990** Стана Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику – лексичко-граматички приступ*. Београд : Институт за српскохрватски језик.
- РКТ 1992** *Rečnik književnih termina*, Dragiša Živković (glavni urednik), Beograd : Nolit.
- РМС 1967–1976** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад : Матица српска, 1967–1976.
- РМС 2011** *Речник српског језика*, Нови Сад : Матица српска.
- РСАНУ** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I–XVIII Београд : САНУ, 1959–2010.
- Русская граматика 1979** Vilma Barnetová, Helena Běličová-Křížková, Oldřich Leška, Zdena Skoumalová, Vlasta Straková, *Русская граматика 2*, Praha : Academia.
- Савић–Половина 1989** Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad : Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta.
- Самарцић 2003** Мила Самарцић, *Синтакса и семантика везника: развој везничког система у италијанском језику*, Београд : Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Савић 1993** Svenka Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Секереш 1966/67** Stjepan Sekereš, О реčenicama s dva veznika, *Jezik*, XIV, Zagreb : Hrvatsko filološko društvo, 15–18.
- Силић 1984** Josip Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb : Liber.
- Силић–Прањковић 2007** Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb : Školska knjiga.
- Симеон 1954/55** Rikard Simeon, Raščlanjivi i neraščlanjivi skupovi riječi, *Jezik*, god. 2, br. 3, Zagreb : Hrvatsko filološko društvo, 14–21.
- Симеон 1969** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rečnik lingvističkih naziva I–II*, Zagreb : Matica hrvatska.
- Симић 1999** Радоје Симић, *Основи синтаксе српског језика I, Терија исказних форми*, Београд : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић : Јасен.
- Симић 2002¹** Радоје Симић, *Српска граматика I (Увод, Фонологија, Морфологија* Београд : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић : Јасен.
- Симић 2002²** Радоје Симић, *Српска граматика II (Синтакса)*, Београд : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић : Јасен.
- Симић–Јовановић 2002_а** Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I–II*, Београд : Јасен.
- Симић–Јовановић 2002_б** Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса III–IV*, Београд : Јасен.
- Симић 2004** Радоје Симић, Неки важнији синтаксички појмови, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/3, Београд : Међународни славистички центар, 81–89.
- Станојчић–Поповић 2004** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за I–IV разред средње школе*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станојчић–Поповић–Мицић 1989** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски и култура изражавања*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1964** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I, Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд : Научно дело.

- Стевановић 1969** Михаило Стевановић, Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама, *Јужнословенски филолог*, год. XXVIII, 1–2, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 75–105.
- Стевановић 1986** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II*, Синтакса, Београд : Научна књига.
- Стевовић 1960** Игрутин Стевовић, *Функционална граматика српскохрватског језика*, Београд : Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије.
- Стевовић 1973** Игрутин Стевовић, Прилози као врста речи (функција прилога), *Јужнословенски филолог*, год. XXX, бр. 1–2, Београд : Институт за српскохрватски језик САНУ, 615–623.
- Стојичић 2010** Violeta Stojičić, *Teorija kolokacija*, Beograd : Zadužbina Andrejević.
- Стојић–Мурица 2010** Aneta Stojić, Sanela Murica, Kolokacije – Teorijska razmatranja i primjena u praksi na primjerima iz hrvatskoga i njemačkoga jezika, *Fluminensia*, год. 22, бр. 2, Rijeka : Filozofski fakultet, 111–125.
- Суботић 1977–1978** Љиљана Суботић, Значење и функција глаголских прилога у роману ‘Уста пуна земље’ Бранимира Шћепановића, *Прилози проучавању језика*, бр. 13–14, Нови Сад : Филозофски факултет, 53–67.
- Танасић 1996** Срето Танасић, Супротне реченице с везницима „него” и „већ”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXXIX/2, Нови Сад : Матица српска, 191–197.
- Танасић 2005** Срето Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд : Београдска књига.
- Танасић 2012** Срето Танасић, *Из синтаксе српске реченице*, Београд : Београдска књига.
- Тафра 2005** Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb : Školska knjiga.
- Тополињска 1998** Зузана Тополињска, Да ли су везници хомогена врста речи?, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, Београд : Међународни славистички центар, 191–196.
- Траск 2005** Robert Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb : Školska knjiga.
- Худечек–Михаљевић 2008** Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Veznička sinonimija i antonimija u hrvatskoj leksikografiji, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 167–199.
- Чутура 2010** Илијана Чутура, Општи и периферни модели прилошких израза са начинским значењем, *Српски језик – студије српске и словенске*, вол. 15, бр. 1–2, 539–554.
- Чутура 2012** Илијана Чутура, *Модели декомпоновања начинских прилога у српском језику*, www.ffuis.edu.ba/media/publikacije/.../13_Ilijana_Cutura.pdf (преузето: 16. 9. 2012)
- Шведова 1980** *Русская грамматика*, том II, Синтаксис, редактор Н. Ю. Шведова, Москва : АН СССР – Наука. доступно на: <http://rusgram.narod.ru/index2.html>

КОМБИНОВАЊЕ ВЕЗНИКА И
НЕВЕЗНИЧКИХ РЕЧИ
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
Маја Д. Вукић

Издавач:

Филозофски факултет у Нишу
Тирила и Методија 2

За издавача:

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура:

Доц. др Ивана Митић

Фотографија на корицама:

Дарја Стојановић

Дизајн корица:

Дарко Јовановић

Прелом текста:

Дарко Јовановић

Формат:

17x24 цм

Штампа:

SCERO PRINT Ниш

Тираж:

100 примерака

ISBN 978-86-7379-535-5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'367.634

ВУКИЋ, Маја, 1973-2019

Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику /
Маја Д. Вукић. - Ниш : Филозофски факултет Универзитета, 2020 (Ниш :
Scero print). - 166 стр. : граф.прикази ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Summary:
The combination of conjunctions and non-conjunction words in the
contemporary serbian language. - Библиографија: стр. 159-166.

ISBN 978-86-7379-535-5

а) Српски језик -- Синтакса б) Српски језик -- Везници

COBISS.SR-ID 29203721